

การศึกษาวិเคราะห์สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์

ปริญญานิพนธ์
ของ
นัยดา บุญมา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกศิลปศึกษา

พฤษภาคม 2548

ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๗๒๕.๑๘๐๑๕๑๓

๒๖๖๓๑๐

ร.๓

การศึกษาวิเคราะห์สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์

บทคัดย่อ

ของ

นัยดา บุญมา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกศิลปศึกษา

พฤษภาคม ๒๕๔๘

h ๒๖๖๓๑๔๔

นิตยา บุญมา (2548) การศึกษาวิเคราะห์สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์ ปริญญานิพนธ์ กศ ม (ศิลปศึกษา)
กรุงเทพฯ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ คณะกรรมการควบคุม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อำนาจ เย็นสบาย, รองศาสตราจารย์ วรณรัตน์ ตั้งเจริญ

ปริญญานิพนธ์นี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์ กลุ่มตัวอย่าง
สะพานที่ศึกษามีจำนวน 2 แห่ง ทำการศึกษาโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลจากแหล่งข้อ
มูลจริง โดยการถ่ายภาพ การสังเกต และบันทึกรายละเอียด ด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา สรุป
ได้ดังนี้

พัฒนาการของสะพาน เริ่มจากสะพานไม้พาดทอดข้ามขวงเดียว, สะพานเชือก, สะพานยกลาดสูง
เพื่อให้เรือแพผ่านได้สะดวก, สะพานหันที่มีขวงกลางที่ยกหันออกได้, สะพานที่ใช้โซ่ชักให้เปิดปิดได้
แบบฮอลันดา, สะพานที่มีการสร้างหลังคาคลุมสะพาน มีที่นั่งสองข้างตัวสะพาน, สะพานช่วงที่ใช้ไม้ซุงดอก
ติดกันเป็นแพทำหน้าที่ต่อหม้อรับพื้นไม้กระดาน, สะพานโครงเหล็กรูปโค้ง, สะพานหกแบบวิลันดา, สะพาน
เหล็กที่ถ้าจะเปิดสะพานสามารถขึ้นหลักเดินสะพานแยกกันออกไปได้ และสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก

ผ่านจารึกนามสะพาน จารึกนามสะพาน จารึกพระนามาภิไธย จารึกปีที่สร้าง เป็นตัวอักษรสีดำ
หรือสีทอง ตำแหน่งผ่านจารึกมีทั้งแบบที่อยู่กึ่งกลางสะพาน และแบบที่อยู่ทั้งหัวและท้ายสะพาน ที่ผ่าน
จารึกพบการตกแต่งด้วยลายดอกลอย ลายกลีบบัว รูปปูนปั้นต้นบอน รูปเปลือกหอย รูปดอกไม้ เสาหัว
เม็ดแบบเหลี่ยม

ลูกกรงมีแบบที่ทำด้วยคอนกรีต ลูกกรงปูนปั้น ห่อเหล็กทาสี และแผงเหล็กหล่อ มีลวดลายแบบ
ไทย ได้แก่ ลูกกรงมะหวดแบบกลม ลูกกรงมะหวดแบบเหลี่ยม ลูกกรงประดับรูปดอกบัวปูนปั้น ลูกกรงรูป
เสียดินหันข้างประคองพระขรรค์ ลูกกรงประดับดอกกลอย ลวดลายแบบตะวันตก ได้แก่ ลูกกรงเสาคอน
กรีตเขาร่อง คอนกรีตเจาะเป็นช่องรูปพวงหรีด รูปเฟืองอุบะคอนกรีต แผงเหล็กหล่อลายดอกทานตะวัน
ลายใบเทศ ลายอาร์ตนูโว

เสามีที่ทำด้วยหินอ่อน คอนกรีต ได้แก่ เสาหินอ่อนแกะสลักและประดับด้วยสำริด เสาที่ประดับขอ
โคมไฟโลหะ เสาคอนกรีตประดับโคมไฟ เสาคอนกรีตเขาร่องมีหัวเสาแบบดอริก เสาคอนกรีตเขาร่องหัว
เสาเป็นรูปถ้วยประดับขอมาลา เสาประดับรูปนาคประขุมเศียร เสาประดิษฐ์รูปพานและเฟืองอุบะ เสาคอน
กรีตทรงสอบขึ้น เสาเป็นแผ่นแบนประดับรูปหัวสุนัข

วิถีชีวิตเดิมของชุมชนชาวไทยที่ใช้แม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก เพื่อการสัญจรไปมา
เป็นด่านสกัดกันศัตรู และแหล่งบริโภคที่สำคัญ เมื่อเริ่มติดต่อกับชาติตะวันตกการคมนาคมและการขน
ส่งได้เปลี่ยนจากทางน้ำสำคัญมาเป็นทางถนน เพื่อให้การใช้ถนนและคลองเป็นไปอย่างสะดวกจึงมีการสร้าง
สะพานเชื่อมระหว่างสองฟากคลอง สะพานจึงเป็นเหมือนตัวเชื่อมโยงของวิถีชีวิตเดิมให้ก้าวไปสู่ความเปลี่ยนแปลง
ทางวัฒนธรรม

AN ANNALYSIS STUDY OF THE BRIDGE ON RATTANAKHOSIN TOWN

AN ABSTRACT

BY

NIYADA BOONMA

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education Degree in The Art Education
at Srinakharinwirot University

May 2005

Niyada Boonma (2005) *An Annalysis Study of the Bridge on Rattanakhosin Town*, Master thesis, M Ed (Art Education) Bangkok Graduate School, Srinakharinwirot University Advisor Committee Assist Prof Amnard Yensabye, Assoc Prof Wunnarat Tungchareon

The purposes of this research were to An Annalysis Study of the Bridge on Rattanakhosin Town There was studied bridge sampling of 22 places, by data collection came from document and information from the real sources was by taken a photo, notice and details record by descriptive data information as summarized by follows

Development of the bridge began it from wood bridge across one-period, rope bridge, sloped bridge for comfortable transportation, oriented bridge that separated it up, open-close chain bridge like as Netherlands, covered bridge by ceiling and there was two seats on each side of the bridge, sides bridge which using attached logs as raft to stand on board, bent steel bridge, lifted bridge like as Veranda, steel bridge which can be separated it up and cement bridge reinforced by steel

Name declaration of bridge, name declaration of bridge, signature declaration of the King, year of declaration was black font or gold The position, there was the both middle of bridge and head and end of bridge, at declaration base which was found decoration as floating flower design, lotus flower design , caladium plaster model, shell pattern, flower plaster model, angularity grain pillar

There were balustrades made by cement, mold cement balustrade, color enameled steel pipe and cast steel pattern, which there was Thai design namely round Mahuad balustrade, angularity Mahuad balustrade, lotus plaster model angularity, cement pillar balustrade besides supported knife weapon, balustrade by floated flower, western design namely, gouged cement pillar, perforate a cement

hold like as wreath, cement U-ba festoon pattern, sunflower cast steel roof, Bi - tech design, nouveau arts design

Pillar was produced by marble, cement was namely marble pillar and sculpture and decorated by bronze, a pillar to dressing steel lamp, cement pillar to dressing light lamp, gouged cement pillar by that has choric pillar top, gouged cement pillar by that has like as cup to dressing the bunch, pillar dresses on head conference's naga, creation pillar as the bunch and U-ba festoon, cement pillar as climbing up, thin pillar dresses on the head of dog

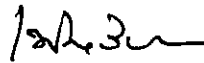
Thai ordinary culture has been used river to a main way of transportation for public utility was enemies inhibit barrier and importance consumption source When it began to contact with West foreign, transportation has been changed from river to main road for comfortable road and river Thus, it has been constructed a bridge linkage river sides Bridge was consequently connection of ordinary life way towards cultural changes

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์

ของ
นางสาวนิยดา บุญมา

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)

วันที่ 19 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2548

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์อำนาจ เย็นสบาย)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ)

กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ)

กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมศักดิ์ ชวาลาวันย์)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยความอนุเคราะห์ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ อำนาจ เป็นสหาย ประธานกรรมการ รองศาสตราจารย์ วรณรัตน์ ตั้งเจริญ กรรมการ ศาสตราจารย์ ดร. วิรุณ ตั้งเจริญ อธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ รองศาสตราจารย์ พงษ์ ศรีเกษตรศิริ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมศักดิ์ ชวลาวัฒน์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ นवलลือ ทินานนท์ คณะกรรมการพิจารณาเค้าโครงที่ได้กรุณาแนะนำการทำปริญญานิพนธ์

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สำนักงานเลขานุการ คณะศิลปกรรมทุกท่าน โดยเฉพาะคุณศิริศศิธร ภัฏโส ที่ช่วยอนุเคราะห์ประสานงานด้านต่างๆให้สำเร็จด้วยดี

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คุณนาโชค และคุณพวงพรรณ บุญมา และคุณนุชญา ปันยาอักษรณ์ ที่ให้การสนับสนุนมาโดยตลอด

สุดท้ายผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณพรรณโชค บุญมาที่ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกด้านคอมพิวเตอร์

นัยดา บุญมา

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย	2
ความสำคัญของการวิจัย	2
ขอบเขตของการวิจัย	2
ประชากรที่ใช้ในการวิจัย	2
กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย	2
นิยามศัพท์เฉพาะ	3
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4
ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสะพาน	4
รายละเอียดของสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์	10
สะพานผานพิภพลีลา	10
สะพานผานฟ้าลีลาศ	11
สะพานสมเด็จพระमारค	13
สะพานดำรงสถิตย	14
สะพานภาณุพันธุ์	15
สะพานนรรัตน์สถาน	16
สะพานระพีพัฒนภาค	17
สะพานเทเวศรณมิตร	18
สะพานวิศุกรรมนฤมาน	19
สะพานเทวกรรมรังรักษ์	20
สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์	21
สะพานมัชฌิมาวันรังสรรค์	22
สะพานพิทยเสถียร	23
สะพานเจริญราษฎร์ 32	24
สะพานเจริญศรี 34	25
สะพานเจริญรัช 31	26
สะพานอุบลรัตน์	27
สะพานช้างโรงสี	28

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ)	
สะพานปึกุน	29
สะพานมอญ	30
สะพานหก	31
สะพานหกวิลันดา	32
สะพานมหาตไทยอุทิศ	33
องค์ประกอบของสังคมเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์	34
ลวดลายทางประวัติศาสตร์	56
3	66
วิธีดำเนินการศึกษาวิจัย	66
การกำหนดประชากร	66
การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย	66
การเก็บรวบรวมข้อมูล	66
การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล	66
เกณฑ์การวิเคราะห์ข้อมูล	67
4	69
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	69
ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพานข้ามคลองบนเกาะรัตนโกสินทร์	69
อิทธิพลที่ได้รับจากชาติตะวันตก	69
ความสำคัญของมูลเหตุในการออกแบบก่อสร้างสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์	71
สะพานที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง	71
สะพานที่ราษฎรสร้าง	75
รายละเอียดของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา	76
ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม	143
วิเคราะห์โดยยึดสะพานเป็นเกณฑ์	143
วิเคราะห์ด้วยการมองโดยรวม	149
5	152
สรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ	152
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า สมมุติฐาน และวิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	152
สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	153
อภิปรายผล	166
ข้อเสนอแนะ	176

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	หน้า
บรรณานุกรม	177
ประวัติย่อผู้วิจัย	182

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 สะพานไม้พาด	4
2 สะพานหันที่มีชวงกลางยกหันออกได้	5
3 สะพานทกวิลันดา	5
4 สะพานแบบมีหลังคา	6
5 สะพานแบบมีหลังคาและมีที่นั่งสองข้าง	6
6 สะพานหัน	7
7 สะพานรือลโตที่เมืองเวนิซ	7
8 สะพานฟลอเรนซ์ประเทศอิตาลี	8
9 ภาพลายเส้นแม่พิมพ์ไม้แกะสะพานนรรัตน์สถานเดิม	9
10 สะพานผานฟ้าลีลาศเดิม	9
11 สะพานคอนกรีตข้ามคลองคูเมืองเดิม	9
12 สะพานคอนกรีตข้ามคลองผดุงกรุงเกษม	9
13 สะพานกษัตริย์ศึก	10
14 สะพานผานพิภพลีลา	10
15 สะพานผานฟ้าลีลาศ	11
16 แปลนสะพานผ่านฟ้า	13
17 สะพานสมมตอมรรมาศ	13
18 สะพานดำรงสถิตย์	14
19 สะพานภาณุพันธุ์	15
20 สะพานนรรัตน์สถาน	16
21 สะพานระพีพัฒน์ภาค	17
22 สะพานเทเวศรณฤมิตร	18
23 สะพานวิศุกรรมนฤมาน	19
24 สะพานเทวกรรมรังรักษ์	20
25 สะพานจตุรภักตร์วังสฤษดิ์	21
26 สะพานมัทวานรังสรรค์	22
27 สะพานพิทยเสถียร	23
28 สะพานเจริญราษฎร์ 32	24
29 สะพานเจริญศรี 34	25
30 สะพานเจริญรัช 31	26
31 สะพานอุบลรัตน์	27
32 สะพานช้างโรงสี	28
33 สะพานปีกุน	29
34 สะพานมอญ	30
35 สะพานทก	31
36 สะพานทกวิลันดา	32

บัญชีภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
37 สะพานมหาตไทยอุทิศ	33
38 ลายก้านขด	62
39 ลายดอกกลอยแบบ 1 และ ลายดอกกลอยแบบ 2	63
40 ใบอะแคนดัส	64
41 หัวเสาใบอะแคนดัส	64
42 ใบไม้ชนิดต่างๆของชาวตะวันตก	65
43 สะพานผานพิภพลีลา	76
44 แผนจารึกนามสะพานผานพิภพลีลา	77
45 หัวเสาสะพานผานพิภพลีลา	78
46 ฐานเสาไฟสะพานผานพิภพลีลา	78
47 ลูกกรงสะพานผานพิภพลีลา	79
48 ราวสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	79
49 หัวเสาสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	80
50 <i>Funerary altar of A Fabius Diogenes and Fabia Primigenia</i> (The Reign of commodus)	80
51 เรือสำริดประดับหินอ่อนสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	81
52 แผนจารึกนามสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	82
53 ลวดลายข้างแผนจารึกนามสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	82
54 ฐานเสาหินอ่อนสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	83
55 เสาเชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	83
56 ฐานเสาย่อยสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	84
57 ลูกกรงเหล็กหล่อราวสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	84
58 หัวเสาระหว่างลายลูกกรงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	85
59 หัวเสาย่อยเชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	85
60 เสาหินอ่อนย่อยเชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ	86
61 สะพานสมมตอมรรค	86
62 แผนจารึกนามสะพานสมมตอมรรค	86
63 ลวดลายปูนปั้นประดับตัวสะพานสมมตอมรรค	87
64 ราวลูกกรงสะพานสมมตอมรรค	87
65 ราวลูกกรงย่อยสะพานสมมตอมรรค	88
66 หัวเสาโรมันแบบไอโอนิก	88
67 หัวเสาท้ายสะพานสมมตอมรรค	89
68 สะพานดำรงสถิตย์	89
69 ลูกกรงสะพานดำรงสถิตย์	90
70 หัวเสาท้ายสะพานดำรงสถิตย์	90
71 สะพานภาณุพันธุ์	91

บัญชีภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
72 ลูกกรงสะพานกาญจนาภิเษก	91
73 หัวเสาท้ายสะพานกาญจนาภิเษก	92
74 สะพานนเรศวร	92
75 แผนจาริกนามสะพานนเรศวร	93
76 หัวเสาทรงสอบขึ้นของสะพานนเรศวร	93
77 ฐานเสาไฟทรงสอบขึ้นของสะพานนเรศวร	94
78 สะพานระพีพัฒนภาค	94
79 หัวเสาโคมไฟโลหะของสะพานระพีพัฒนภาค	95
80 แผนจาริกนามสะพานระพีพัฒนภาค	96
81 ลูกกรงสะพานระพีพัฒนภาค	96
82 สะพานเทเวศร์	97
83 แผนจาริกนามสะพานเทเวศร์	98
84 โคมไฟโลหะสะพานเทเวศร์	98
85 สะพานวิสุทธิกษัตริย์	99
86 แผนจาริกนามสะพานวิสุทธิกษัตริย์	100
87 เสาไฟโลหะสะพานวิสุทธิกษัตริย์	100
88 ฐานเสาไฟคอนกรีตสะพานวิสุทธิกษัตริย์	101
89 สะพานเทพกษัตริย์	101
90 แผนจาริกนามสะพานเทพกษัตริย์	102
91 โคมไฟโลหะสะพานเทพกษัตริย์	102
92 เสาหัวเม็ดแบบเหลี่ยม	103
93 ลูกกรงคอนกรีตสะพานเทพกษัตริย์	103
94 สะพานจตุรภักดิ์	104
95 แผนจาริกนามสะพานจตุรภักดิ์	104
96 หัวเสาสะพานจตุรภักดิ์	105
97 ฐานเสาไฟและราวลูกกรงสะพานจตุรภักดิ์	105
98 สะพานมอญ	106
99 ดวงตราช้างเอราวัณ	107
100 เสาหินอ่อนรองรับโคมไฟ	108
101 ฐานเสาหินอ่อนสะพานมอญ	108
102 ซอเสาไฟโลหะสะพานมอญ	109
103 ยอดลูกกรงเหล็กหล่อสะพานมอญ	109
104 ลูกกรงเหล็กหล่อสะพานมอญ	110
105 ลูกกรงเหล็กหล่อสะพานมอญ	110
106 สะพานพิทยเสถียร	111

บัญชีภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
107 รูปสิงโตใต้สะพานพิทยเสถียร	111
108 หัวเสาโคมไฟสะพานพิทยเสถียร	112
109 เสาโคมไฟตอนกลางสะพานพิทยเสถียร	113
110 ฐานเสาโคมไฟสะพานพิทยเสถียร	113
111 ลูกกรงสะพานพิทยเสถียร	114
112 สะพานเจริญราษฎร์ 32	114
113 แผ่นจารึกนามสะพานเจริญราษฎร์ 32	115
114 ลวดลายข้างแผ่นจารึกนามสะพาน	116
115 ลูกกรงสะพานเจริญราษฎร์ 32	116
116 รูปนาคประทุมเศียร	117
117 ตัวรูปนาคประทุมเศียร	118
118 ฐานรองรับรูปนาคประทุมเศียร	118
119 เสาคันทลูกกรงปูนปั้น	119
120 สะพานเจริญศรี 34	119
121 ภาพประติมากรรมหัวสิงโต Baalbek จากหนังสือ Roman หน้า 79	120
122 แผ่นจารึกนามสะพานเจริญศรี 34	120
123 ลูกกรงสะพานเจริญศรี 34	121
124 เสาประดิษฐ์รูปพาน	121
125 Caffarelli Sarcophagus	122
126 Garland sarcophagus with cupids,from Capranica	122
127 สะพานเจริญรัช 31	122
128 ลูกกรงปูนปั้นสะพานเจริญรัช 31	123
129 แป้นปูนปั้นสะพานเจริญรัช 31	123
130 แผ่นจารึกนามสะพานเจริญรัช 31	124
131 ลวดลายที่ขอบสะพานด้านนอก	124
132 แป้นกลมล้อมรอบบัวตูม	124
133 สะพานอุบลรัตน์	125
134 แผ่นจารึกนามสะพานอุบลรัตน์	126
135 ลวดลายที่อยู่ข้างนามสะพาน	126
136 ด้านข้างของแผ่นจารึกนามสะพาน	127
137 ลูกกรงสะพานอุบลรัตน์	127
138 สะพานช้างโรงสี	128
139 แผ่นจารึกนามสะพานช้างโรงสี	128
140 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันออกหันหน้าเข้าหากัน	129
141 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันออกหันหน้าเข้าหากัน	129
142 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันตกหันหน้าออกจากสะพาน	129

บัญชีภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
143 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันตกหันหน้าออกจากสะพาน	130
144 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันออกหันหน้าเข้าหากัน	130
145 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันออกหันหน้าเข้าหากัน	130
146 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันตกหันหน้าออกจากสะพาน	131
147 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันตกหันหน้าออกจากสะพาน	131
148 สะพานปีกุน	132
149 เสาที่เชิงสะพานปีกุน	133
150 บันไดทางขึ้นแบบครึ่งวงกลม	133
151 ราวสะพาน	134
152 สะพานมอญ	134
153 เสาที่เชิงสะพานมอญ	135
154 ลายเหล็กดัดสะพานมอญ	135
155 สะพานหก	136
156 ราวสะพาน เสา เชิงบันได	136
157 สะพานหกวิลันดา	136
158 ราวสะพานและพื้นไม้	137
159 สะพานมหาดไทยอุทิศ	137
160 แผ่นจารึกนามสะพาน	138
161 เสาขั้วสะพานมหาดไทยอุทิศ	139
162 ประติมากรรมนูนสูงรูปสตรีอุ้มเด็ก	140
163 ประติมากรรมนูนสูงรูปผู้ชายยืนจับบาเด็ก	140
164 จารึกเหนือขั้วด้านขวาของจารึกนามสะพาน	141
165 จารึกเหนือขั้วด้านซ้ายของจารึกนามสะพาน	141
166 พวงหรีดปูนปั้นแบบฝรั่งสะพานมหาดไทยอุทิศ	141
167 ขั้วมียอดด้านข้างสะพานมหาดไทยอุทิศ	142
168 เพ็ืองอุบะข้างขั้วมียอดสะพานมหาดไทยอุทิศ	142
169 วงจักรข้างจารึกนามสะพานมหาดไทยอุทิศ	142

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

การสร้างกรุงเทพมหานครใน พ.ศ. 2325 ที่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา บนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของกรุงธนบุรีในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

พื้นฐานของเมืองเป็นรูปรีเว้าแหลมทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ ตรงกลางป่อง ลักษณะเป็นเมืองที่มีน้ำล้อมรอบโดยฝั่งตะวันตกเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันออกมีคลอง 2 ชั้น ชั้นในเป็นคลองคูเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ชั้นนอกเป็นคลองที่ขุดขึ้นใหม่หลังจากสร้างกรุงได้ไม่นานนัก เรียกว่า คลองรอบกรุง ลักษณะเป็นคลองคู่ขนานกันไปกับคลองคูเมืองเดิม พื้นที่นอกคลองรอบกรุงออกไปเป็นพื้นที่ดินดอนซึ่งเกิดจากเคยเป็นทะเลตมมากอน ใช้เป็นที่นาปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงเมือง (แนงน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ 2534 : 390)

นอกจากใช้แม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมหลักและเพื่อการสาธารณสุขโรคแล้ว ยังเป็นด่านสกัดกันศัตรูในชั้นแรก และยังเป็นแหล่งอุปโภคบริโภคที่สำคัญด้วย ฉะนั้นชุมชนชาวไทยในอดีตมักตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง ในการสร้างกรุงเทพมหานครนี้ นอกจากมีคลองคูเมืองเดิม คลองรอบกรุงแล้วยังมีคลองขุดใหม่ในรัชกาลที่ 4 คือ คลองผดุงกรุงเกษม เพื่อเพิ่มโครงข่ายทางคมนาคมให้สะดวกขึ้น เนื่องจากการคมนาคมและการขนส่งภายในเมืองได้เปลี่ยนจากทางน้ำเป็นสำคัญมาเป็นทางถนนเกือบทั้งสิ้น เพื่อให้การใช้ถนนและคลองเป็นไปได้อย่างสะดวกต่อเนื่องและทั่วถึง จึงได้มีการสร้างสะพานเชื่อมระหว่างถนนสองฟากคลอง งานสร้างสะพานในสมัยนั้นนับเป็นงานก่อสร้างทางด้านคมนาคมที่สำคัญมากงานหนึ่ง เพราะต้องสร้างสะพานที่มีความแข็งแรงมากขึ้น และความสวยงามก็เป็นอีกอย่างหนึ่งที่ต้องคำนึงถึง เพื่อให้ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ

จากที่การคมนาคมภายในเมืองได้เริ่มเปลี่ยนแปลงจากทางน้ำมาสู่ทางบก มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นหลายสาย บ้านเรือนที่เคยหันหน้าเข้าหาคลองก็เริ่มหันหน้าออกหาถนน สะพานได้ถูกเปลี่ยนสภาพไปเป็นเพียงส่วนหนึ่งของถนน และคลองกลายเป็นเพียงแค่อระบายน้ำ สะพานที่ยังเหลืออยู่ก็ถูกขยาย แก้ไข หรือปรับเปลี่ยนลักษณะให้เข้ากับถนนที่ขยายออกจนรูปร่างสัดส่วนอาจเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

การศึกษาวิเคราะห์สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์นี้ นอกจากศึกษาความเป็นมา และวิวัฒนาการของสะพานว่าได้มีวิวัฒนาการมาอย่างไรแล้ว การพัฒนาการที่เกิดขึ้นจากการดัดแปลง แก้ไข ปรับปรุงรูปแบบที่แบบหนึ่งที่ใช้ได้ดีในสมัยหนึ่งนั้น อาจไม่เหมาะกับอีกในสมัยหนึ่งหรือใช้กันไม่ได้ ถ้าไม่ได้มีการพัฒนาให้เท่าเทียมกับความเจริญก้าวหน้าทางด้านสังคม เศรษฐกิจ อะไรที่ส่งผลให้ต้องเกิดการเปลี่ยนแปลง การประยุกต์ใช้เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน รวมถึงความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อการออกแบบสร้างสะพาน ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างองค์ประกอบที่สำคัญของสังคมเมือง ได้แก่ ที่พักอาศัย ชุมชน ตลาด เส้นทางสัญจรทางน้ำและทางบก เหล่านี้บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ต่อเนื่องกับประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของผู้คน ซึ่งได้เชื่อมโยงกับสะพานเพื่อใช้เป็นพื้นฐานให้เข้าใจความเป็นมาและพัฒนาการในการสร้างสะพาน และเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตที่เป็นต้นรากแห่งความเปลี่ยนแปลงของผู้คน

ไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ความมุ่งหมายของการวิจัย

- 1 เพื่อศึกษาความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพานข้ามคลองบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 2 เพื่อศึกษารายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา และความสำคัญของมูลเหตุในการออกแบบสร้างสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 3 เพื่อศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ความสำคัญของการวิจัย

- 1 เพื่อให้ทราบถึงความเป็นมา และการวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 2 เพื่อให้ทราบถึงรายละเอียด ลวดลาย และอิทธิพลที่ส่งผลต่อการพัฒนาการรูปแบบการออกแบบของสะพาน
- 3 เพื่อให้เห็นความสำคัญของสะพานที่เป็นตัวเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของผู้คนไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
- 4 เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนศิลปะ สาขาประวัติศาสตร์ศิลป์ และงานออกแบบด้านอื่นๆ

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย

สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์ที่ทอดข้ามคลองคูเมืองเดิม, คลองรอบกรุง, คลองมหานาค และคลองผดุงกรุงเกษม

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

1 สะพานที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 จำนวน 14 แห่ง ได้แก่ สะพานผานพิภพลีลา, สะพานผานฟ้าลีลาศ, สะพานสมมตอมรรค, สะพานดำรงสถิตย์, สะพานภาณุพันธุ์, สะพานนรรัตน์สถาน, สะพานระพีพัฒนา, สะพานเทเวศรณมิตร, สะพานวิศุกรรมนฤมาน, สะพานทวกรรมรังรักษ์, สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์, สะพานมัจฉาวนรังสรรค์, สะพานพิทยเสถียร และสะพานเจริญราษฎร์ 32

2 สะพานที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 จำนวน 8 แห่ง ได้แก่ สะพานเจริญศรี 34, สะพานเจริญรัช 31, สะพานอุบลรัตน์, สะพานช้างโรงสี, สะพานปีกุน, สะพานมอญ, สะพานหก และสะพานมหาดไทยอุทิศ

มีจำนวนกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 22 แห่ง

นิยามศัพท์เฉพาะ

เกาะรัตนโกสินทร์ หมายถึง พื้นที่ของกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นบริเวณที่มีน้ำล้อมรอบ แบ่งเป็น 3 ชั้น โดยฝั่งตะวันตกติดแม่น้ำเจ้าพระยา ชั้นในแบ่งโดยคลองคูเมืองเดิม ชั้นกลางแบ่งโดยคลองรอบกรุง และชั้นนอกแบ่งโดยคลองผดุงกรุงเกษม

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- 1 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสะพาน
- 2 รายละเอียดของสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 3 องค์ประกอบของสังคมเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์
- 4 ลวดลายทางประวัติศาสตร์

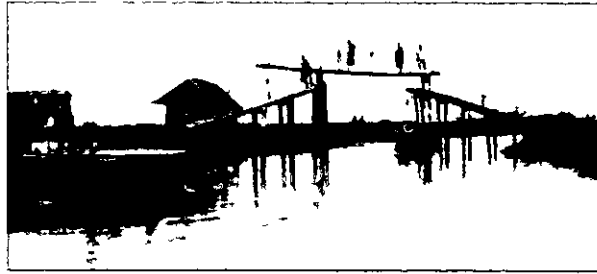
1 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสะพาน

มีการเริ่มสร้างสะพานมาตั้งแต่เมื่อใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด อาจเป็นได้ที่สะพานเป็นสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้นก่อนบ้าน มนุษย์ได้สร้างสะพานข้ามโดยอาศัยตัวอย่างจากธรรมชาติในการแก้ปัญหา สะพานแบบงายๆ ทำให้ง่ายพอมองเห็นความคิดแรกเริ่มในการสร้างสะพานได้

ภาพประกอบ 1 สะพานไม้พาด
(ศิริชัย นฤมิตรเรขการ 2520 17)

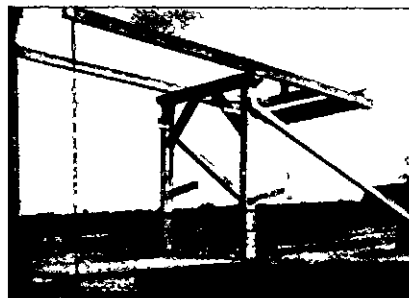
แนนน้อย คักดีศรี,ม ร ว และคณะ (2534 115) และศิริชัย นฤมิตรเรขการ (2520 18) มีความเห็นสอดคล้องกันในเรื่องสะพานเก่าของไทย ว่าเป็นสะพานไม้คานแบบงายๆ ทอดข้ามช่วงเดียว เพราะไม้เป็นวัสดุที่ง่ายและเหมาะต่อการทำสะพาน บางสะพานยกลาดสูงเพื่อให้เรือแพลอดได้สะดวก บางครั้งอาจทำสะพานที่มีขวงกลางที่ยกหันออกได้ เมื่อต้องการให้เรือขนาดใหญ่ผ่านไปได้ หรือเมื่อต้องการตัดเส้นทางสัญจรเช่นในกรณีเกิดสงคราม

ภาพประกอบ 2 สะพานหันที่มีช่วงกลางยกหันออกได้
(ศิริชัย นฤมิตรเรขการ 2520 18)

ศิริชัย นฤมิตรเรขการ (2520 20) กล่าวถึง สะพานรุ่นแรกๆ ของกรุงเทพฯ ไว้ในสะพานเก่า กรุงเทพฯ ดังนี้

ในสมัยอยุธยา มีบันทึกกล่าวถึงสะพานขนาดใหญ่และแข็งแรงมากขึ้นสำหรับยานและสัตว์พาหนะหนักสัญจรไปมาได้ ชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อและตั้งภูมิลำเนาอยู่ในสมัยนั้นได้นำเอาความก้าวหน้าทางวิชาการในการสร้างสะพานเข้ามาด้วย เห็นได้จากการกล่าวถึงสะพานโซ่ เข้าใจว่าเป็นสะพานที่ใช้โซ่ชักให้เปิดปิดได้แบบออกลันดา

ภาพประกอบ 3 สะพานหกลันดา

สะพานที่สร้างกันส่วนใหญ่คงจะยังคงเป็นสะพานไม้ ลักษณะเด่นประการหนึ่งของสะพานเก่าของไทยคือมีการสร้างหลังคาคลุมสะพานด้วย โดยเฉพาะสะพานคนเดินขนาดเล็ก นอกจากจะใช้เป็นทางสัญจรแล้ว มักเป็นสถานที่รอคอยหรือพบปะสนทนาอีกด้วย จึงมักทำที่นั่งสองข้างตัวสะพานและมีหลังคาคลุมแดดฝน

ภาพประกอบ 4 สะพานแบบมีหลังคา
(ศิริชัย นฤมิตรเรขการ 2520 18)

ภาพประกอบ 5 สะพานแบบมีหลังคาและมีที่นั่งสองข้าง
(เล่มเดิม)

สะพานขนาดใหญ่และแข็งแรงข้ามเดินข้ามได้ ใช้ “ไม้หลักแพอย่างเกา” เข้าใจว่าใช้ไม้ซุงตอกติดกันเป็นแพทำหน้าที่ดอมรับพื้นไม้กระดานอย่างหนา เอกสารประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงสิ่งก่อสร้างสมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวถึงการสร้างหรือซ่อมสะพานโดยวิธีบอญญและมีข้าราชการผู้ใหญ่หรือคหบดีมีศรัทธารับออกค่าใช้จ่ายในการนี้หลายราย บางรายเป็นเงินเรือนหมื่นซึ่งนับเป็นเงินก้อนใหญ่ในสมัยนั้น และปรากฏว่าได้มีการสร้างสะพานที่มีโครงเหล็กแล้ว (เล่มเดิม)

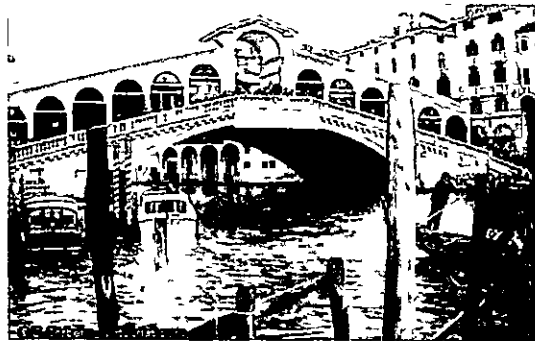
สะพานหินที่ปรากฏชื่อปัจจุบันอยู่ปลายด้านตะวันตกของถนนสำเพ็ง มีประวัติมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ว่าเป็นสะพานไม้ที่หันได้ทำด้วยไม้ ต่อมาชำรุดหักพังลงพระยาราชเศรษฐีเจ้าเมืองพุทไธมาศที่เข้ามารับราชการในบางกอกตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้สะพานหันได้ซ่อมแซมขึ้นใหม่ ครั้นถึงต้นรัชกาลที่ 2 สะพานก็หักชำรุดอีก พระยาราชเศรษฐีที่เคยซ่อมแซมถึงแก่กรรมไปเสียแล้วเลยไม่มีใครซ่อมแทน เจ้าพนักงานกรมพระนครบาลในรัชกาลที่ 2 จึงได้ทำสะพานใหม่ในที่เดียวกันนั้นแต่คราวนี้หันไม่ได้ เป็นสะพานไม้พาดตรงๆ แต่คนก็ยังเรียกว่าสะพานหันตามเดิม สะพานคงอยู่มาได้อีกหลายปีในรัชกาลที่ 4 จึงได้สร้างใหม่ เพราะในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อคราวบอญญสร้างสะพานต่างๆ นั้น มีปรากฏในเรื่องสถานที่ต่างๆ ที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้าง สะพานหันที่สร้างขึ้นใหม่นี้หันไม่ได้ แต่มีลักษณะเด่นแตกต่างจากสะพานอื่นของกรุงเทพฯ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน คือ มีร้านขายของเบ็ดเตล็ดอยู่สองฟากสะพานเหมือนกับสะพานที่ริอัลโตที่เวนิซหรือ สะพานที่ฟลอเรนซ์ประเทศอิตาลี

ภาพประกอบ 6 สะพานหัน

(อเนก นาวิกมูล 2541 48)

สะพานหันที่ปลายสะพานด้านหนึ่งหันได้ โดยอีกด้านหนึ่งมีก้อนหินถ่วง เพื่อกันสะพานเลื่อนไถลเวลามีคนเดิน เมื่อมีเรือขนาดใหญ่ หรือเรือที่มีเสากระโดงจะผ่านก็หันไม้กระดานไปด้านหนึ่งเมื่อเรือผ่านไป แล้วจึงหันปลายสะพานกลับดังเก่า

ภาพประกอบ 7 สะพานริอัลโตที่เมืองเวนิซ

(Venice,Ponte Di Rialto(Online))

ภาพประกอบ 8 สะพานฟลอเรนซ์ประเทศอิตาลี
(Florence Bridge(Online))

สะพานอีกแบบหนึ่งที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 มาแล้วได้แก่สะพานโครงเหล็กรูปโค้งซึ่งบัดนี้ไม่มีเหลืออยู่ให้เราได้เห็นของจริงอีกแล้ว เท่าที่มีภาพบันทึกไว้ก็มีสะพานนรรัตน์สถานที่บ้านลำภู ซึ่งในที่นี้ภาพที่แสดงเป็นภาพลายเส้นจากแม่พิมพ์ไม้แกะ

ภาพประกอบ 9 ภาพลายเส้นแม่พิมพ์ไม้แกะสะพานนรรัตน์สถานเดิม
(ศิริชัย นฤมิตรเลขการ 2520 32)

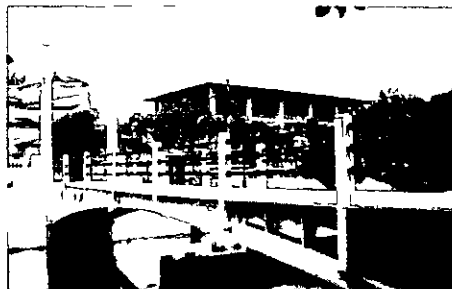
สะพานแบบนี้ได้เคยสร้าง ณ ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งคือเป็นสะพานผ่านฟ้าลีลาศเดิม ดังปรากฏในภาพถ่ายสมัยรัชกาลที่ 5 ที่คุณเอก นาวิกมูลค้นพบ และปรากฏในพระราชหัตถเลขาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ว่า " อนึ่งตพานผ่านฟ้าลีลาศ มีผู้เหนด้วยกันเปนอันมากกว่าเปนต์พานในถนนราชดำเนิน เปนศูนย์กลางของถนนทั้งปวงมาประชุมกันมาก ควรจำทำให้งามกว่าตพานโค้งที่มีอยู่แล้ว "

ภาพประกอบ 10 สะพานผานฟ้าลือลาตเดิม
(อเนก นาวิกมูล 2541 : 40)

สมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวถึงสะพานเหล็กอีกแบบหนึ่งว่าแต่แรก(ก่อนรัชกาลที่4)เสาและคานเป็นเครื่องไม้ปนเหล็ก แต่โครงพื้นสะพานมีล้อข้างล่าง ที่ด้านใต้มีรางเหล็ก ถ้าจะเปิดสะพานชั้นหลักเดินสะพานแยกกันออกไปได้ และได้เปลี่ยนเป็นสะพานเหล็กตายตัวในสมัยรัชกาลที่ 4 ตามบันทึกกล่าวว่าสะพานแบบนี้ได้เคยสร้างขึ้น ณ ที่ๆ ปัจจุบันเป็นสะพานดำรงสถิตต์และสะพานพิทยเสถียร ซึ่งเคยได้ชื่อว่าเป็นสะพานเหล็กบน และสะพานเหล็กกลางโดยลำดับ

สะพานคอนกรีตเสริมเหล็กปัจจุบัน

ภาพประกอบ 11 สะพานคอนกรีตข้ามคลองคูเมืองเดิม

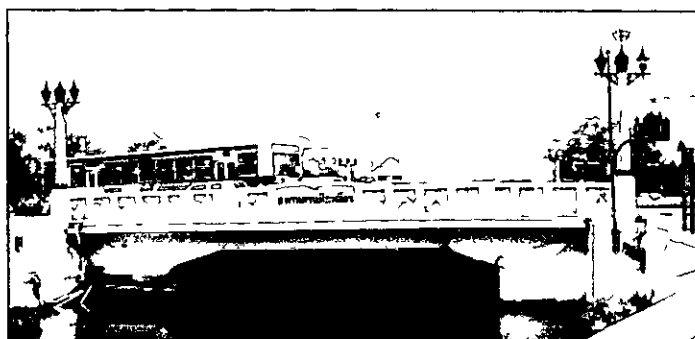
ภาพประกอบ 12 สะพานคอนกรีตข้ามคลองผดุงกรุงเกษม

ภาพประกอบ 13 สะพานกษัตริย์ศึก

2 รายละเอียดของสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์

2.1 สะพานผ่านพิภพลีลา

ภาพประกอบ 14 สะพานผ่านพิภพลีลา

กรมศิลปากร (2521: 54 - 57) ได้กล่าวถึง สะพานผ่านพิภพลีลาไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทำน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานผ่านพิภพลีลา ทอดข้ามคลองหลอดตรงบริเวณที่ถนนราชดำเนินกลางบรรจบกับถนนราชดำเนินในอยู่ระหว่างแขวงพระบรมมหาราชวังกับแขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือจรดถนนราชดำเนินกลาง(ช่วงที่ต่อเชื่อมกับสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ) ทิศใต้จรดคลองหลอด, ทิศตะวันออกจรดถนนราชดำเนินกลางตรงช่วงที่มาบรรจบกับถนนอัษฎางค์ ทิศตะวันตกจรดถนนราชดำเนินใน ตรงช่วงที่บรรจบกับถนนราชินี สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดของสิ่งก่อสร้าง กว้าง 32.80 เมตร ยาว 16.30 เมตร

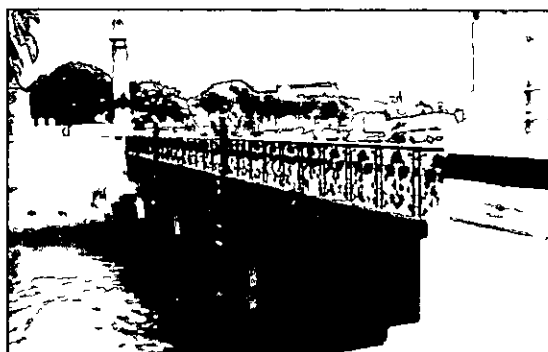
ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เป็นสะพานที่มีความลาดเอียงน้อยมากเกือบเสมอกับระดับถนน ความงดงามของสะพานนี้จึงลดลงเมื่อสร้างสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้าขึ้น ราวลูกกรงซึ่งเดิมเป็นเหล็กดัดมีลวดลายสวยงาม ได้เปลี่ยนใหม่เป็นคอนกรีต ลวดลายรูปนกประยูรค์ นอกจากนี้ที่ปลายมีเสาโคม 4 โคมด้วย

ความเป็นมา ความสำคัญทางประวัติศาสตร์

แต่เดิมครั้งในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ที่ซึ่งถนนราชดำเนินในมาบรรจบกับถนนราชดำเนินกลางตรงหน้ากรมประชาสัมพันธ์ในปัจจุบัน มีสะพานใหญ่ทอดข้ามคลองหลอดเป็นสะพานโค้งใช้โครงเหล็กแบบเดียวกับสะพานรรัตนสถานเก่าที่บางลำภู ครั้นในปี ร.ศ. 121 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างสะพานใหม่ขึ้นแทนเพื่อให้อำนวยความสะดวกทางด้านปลายถนนราชดำเนินนอก สะพานนี้สร้างแล้วเสร็จและได้ทำการเปิดเมื่อ ร.ศ. 123 ต่อมาได้มีการรื้อสะพานผานพิภพลีลาแล้วสร้างใหม่ โดยนำเอาลูกกรงสะพาน(ของเดิม)ไปใช้กับสะพานคนเดินซึ่งสร้างขึ้นตรงหัวสนามหลวงด้านทิศเหนือ แต่ปัจจุบันสะพานคนเดินนี้ได้ถูกรื้อลงเมื่อมีการสร้างสะพานพระสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ และไม่มีผู้ใดทราบวาทวนประกอบราวลูกกรงอันงดงามนี้เก็บรักษาอยู่ ณ ที่ใด

2.2 สะพานผ่านฟ้าลีลาศ

ภาพประกอบ 15 สะพานผ่านฟ้าลีลาศ

กรมศิลปากร (2521? 70 - 73) ได้กล่าวถึง สะพานผ่านฟ้าลีลาศ ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทำนน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานผานฟ้าลีลาศ ทอดข้ามคลองโอง่าง ตรงบริเวณถนนราชดำเนินกลางติดต่อกับถนนราชดำเนินนอก แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ทิศเหนือจรดคลองบางลำภู,ทิศใต้จรดคลองโอง่าง,ทิศตะวันออกจรดถนนราชดำเนินนอก ถนนนครสวรรค์,ถนนหลานหลวง และถนนดำรงรักษ์ ทิศตะวันตกจรดถนนราชดำเนินกลาง ขนาดสิ่งก่อสร้าง กว้าง 21 เมตร ยาว 30 เมตร ทางเดินเท้ากว้างข้างละ

2 50 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

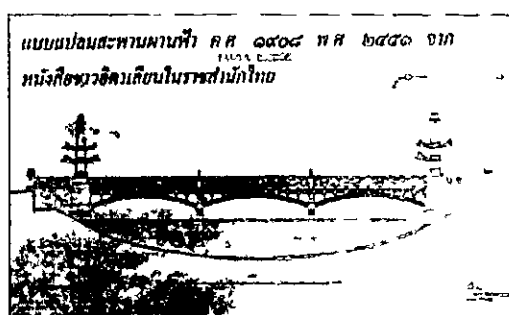
เป็นสะพานที่ได้รับการดัดแปลงขนาดความกว้างของสะพานอยู่เรื่อยๆ เนื่องจากสะพานนี้ยังคงมีความงดงามอยู่ในตัว กล่าวคือ มีเสาหินอ่อนและผนังเชิงลาดสะพานงดงามประณีตมาก เสาหินอ่อนนี้ประดับด้วยสำริดเรือไวกิงที่กลางเสา ส่วนหัวเสาประดับด้วยสำริดหล่อรูปพวงมาลา ลูกกรงเหล็กราวสะพานเป็นเหล็กหล่อลวดลายดอกไม้ กานโถงรับราวสะพานแบ่งเป็น 3 ของประดับลวดลายรูปใบไม้ เสาคานมีรูปเหล็กปลาทูศรี

ความเป็นมา และความสำคัญทางประวัติศาสตร์

สะพานนี้เป็นสะพานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งซึ่งกล่าวได้ว่ามีความงามทัดเทียมกับสะพานมัจฆวานรังสรรค์ ตัวสะพานทอดข้ามคลองบางลำภู สะพานนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยช่างชาวต่างประเทศแทบทั้งสิ้นแต่กระนั้นก็ตามงานศิลปกรรมของสะพานนี้ก็ได้นำเอาศิลปะไทยมาผสมผสานเข้าไว้ด้วยอย่างแนบเนียน ฉะนั้นผลงานที่ปรากฏจึงมีชิ้นงานที่มีลักษณะแบบยุโรปอย่างแท้จริง หากมีความงามพิเศษยิ่งขึ้นดังกรณีลวดลายลูกกรงและแท่นประดับหินอ่อนของสะพานผานฟ้าลีลาคนี้

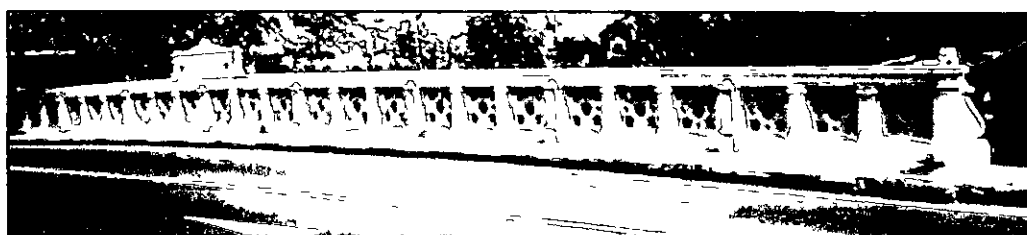
ในหนังสือสยามประเพณี ฉบับ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2442 นายกุหลาบกล่าวถึงสะพานโค้งนี้ในหน้า 758 ว่าในรัชกาลปัจจุบัน อันหมายถึงรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “ตึกเหล็กโค้งอีกตำบลหนึ่งที่ตรงประตูพญาภิบาลข้ามคลองรอบกรุงทางจะไปวัดปริณายก (พรหมสุรินทร์) และวัดโสมนัสวิหารก็ได้ ที่เรียกว่าตึกเหล็กโค้งวัดพรหมสุรินทร์นั้น” หมายความว่าสร้างสะพานเหล็กทะลุกำแพงเมืองตรงประตูพญาภิบาล(คือต้องรื้อกำแพงเมืองและประตูเมืองข้างป้อมมหากาฬออกเพื่อทำเป็นสะพานและถนนราชดำเนิน) คำว่า ผานฟ้าลีลาค มาเริ่มใช้ก็ต่อเมื่อจะรื้อสะพานโค้งนั้นออก และชื่อผานฟ้าก็ตั้งสำหรับสะพานที่จะสร้างใหม่

หนังสือสะพานเอกาทศรถ หน้า 30 อธิบายอย่างพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ไว้ตอนหนึ่งว่า “อนึ่งตึกผานฟ้าลีลาค มีผู้เห็นด้วยกันเป็นอันมากกว่า เปนตึกในถนนราชดำเนิน เปนศูนย์กลางของถนนทั้งปวงมาประชุมกัน ควรจะให้งามกวาดตึกที่มีอยู่แล้ว ” แปลว่า ร 5 ทรงมีพระราชดำริให้รื้อสะพานโค้งของเดิมออกแล้วสร้างสะพานใหม่ที่ดูสง่างามกว่าแทนสะพานใหม่ดังกล่าว มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการเตรียมไว้ว่า ผานฟ้าลีลาค ในพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2444 ที่สั่งให้กรมหลวงนครสวรรค์ฯ และคณะคิดราคาทำถนนราชดำเนินกลาง(นับจากสะพานผานฟ้าไปถึงสะพานผานฟ้าพิภพลีลา สนามหลวง) และคิดทำบังเวียนสะพานผานฟ้าลีลาคให้เสร็จด้วย(บังเวียนในที่นี้ ผู้เขียนเชื่อว่าหมายถึงเชิงสะพานที่ทำเป็นบันไดรูปโค้งเวียนนั่นเอง - ดูหนังสือประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 ตอนที่ 1 หน้า 138 สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์) สรุปว่า คำว่าผานฟ้าลีลาคเริ่มมีอย่างน้อยราวตั้งแต่ราว พ.ศ. 2444 ท้ายที่สุดผู้เขียนพบรูปผลงานของวิศวกรอิตาลี มิสเตอร์อัลเลกรี เป็นรูป “Fa Li La Bridge plan” หรือแปลนสะพานผานฟ้า ค.ศ. 1908 ตีพิมพ์ในหนังสือชาวอิตาเลียนในราชสำนักไทยของสถานทูตอิตาลี พ.ศ. 2539 นี้ช่วยยืนยันว่าการสร้างสะพานผานฟ้า สร้างหรือเสร็จในช่วง พ.ศ. 2451

ภาพประกอบ 16 แปนสะพานผานฟ้าลิลลาค
(อเนก นาวิกมูล 2541 41)

23 สะพานสมมตอมรรค

ภาพประกอบ 17 สะพานสมมตอมรรค

กรมศิลปากร (2521? 75 - 77) ได้กล่าวถึง สะพานสมมตอมรรค ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทาหน้า สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานสมมตอมรรค ทอดข้ามคลองโองออง ตรงบริเวณที่เรียกว่า "ประตูผี" ด้านถนนปารุเมือง ทางทิศตะวันตก แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือ และทิศใต้จรดคลองโองออง, ทิศตะวันออก และทิศตะวันตกจรดถนนปารุเมือง สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดของสิ่งก่อสร้าง กว้าง 7.50 เมตร ยาว 23.00 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

สะพานสมมตอมรรคนี้ จัดเป็นสะพานขนาดกลาง ลวดลายปูนปั้นประดับตัวสะพานทำเป็นรูปวงกลมเล็ก ๆ 4 วง ล้อมรอบวงกลมใหญ่ ส่วนลูกกรงราวสะพานนั้นทำเป็นเสาแบบไอโอนิก (Ionic) คือ มีฐานเสาดัวเสาเขาเขื่องตลอดแนวและปลายเสาเป็นลายขมวดกันหอย

ความเป็นมา และความสำคัญทางประวัติศาสตร์

แต่เดิมเมื่อตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 ณ บริเวณอันเป็นที่ตั้งของสะพานสมมตอมรรคนี้ เคยมีสะพานเก่าซึ่งใช้

โครงเหล็กทรงรับพื้นที่ชักเลื่อนออกจากกันได้ตามแบบสะพานรูนเกาที่คำนึงถึงมารดาการในการป้องกันพระนคร โดยอาศัยคูเมือง ต่อมาในปี ร ศ 120 ปรากฏว่าสะพานนี้ชำรุดทรุดโทรมเป็นอันมาก ประกอบกับได้มีการตัดถนน บ้านบาตรขึ้นที่เชิงสะพานด้านทิศตะวันออก ร่างเหล็กทรงสะพานเลื่อนทรุดโทรมเป็นที่กีดขวางหัวถนนใหม่นี้ ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงมีพระบัญชาให้กระทรวงโยธาธิการดำเนินการออกแบบ และก่อสร้างสะพานขึ้นใหม่ให้เหมาะสม สะพานนี้ก่อสร้างสำเร็จในปี ร ศ 121 จัดเป็นสะพานขนาดกลาง

2 4 สะพานดำรงสถิติ

ภาพประกอบ 18 สะพานดำรงสถิติ

กรมศิลปากร (2521? 79 - 82) ได้กล่าวถึง สะพานดำรงสถิติ ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทาน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานดำรงสถิติ ทอดข้ามคลองโองอ่าง เชื่อมถนนเจริญกรุง แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือและทิศใต้จรดคลองโองอ่าง,ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกจรดถนนเจริญกรุง สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดของสิ่งก่อสร้าง กว้าง 13 00 เมตร ยาว 27 00 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เดิมเป็นสะพานโครงเหล็ก คานสะพานรูปโค้ง และมีพื้นไม้กระดานแบบชักเปิดปิดได้ แต่ปัจจุบันตัวสะพานเป็นคอนกรีต ลูกกรงเป็นลูกมะหวดปูนหล่อ

ความเป็นมา ความสำคัญทางประวัติศาสตร์

เมื่อครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีการตัดถนนเจริญกรุงข้ามคลองโองอ่างออกไปทางทิศตะวันออกได้มีการสร้างสะพานซึ่งใช้โครงเหล็กและพื้นไม้กระดานแบบชักเปิดปิดได้ ต่อมาเมื่อมีการสัญจรไปมาในถนนสายนี้มากขึ้น จึงมีความจำเป็นต้องขยายถนนให้กว้างออกกระทรวงโยธาธิการได้มอบหมายให้นายช่างใหญ่ คือ มร คาโล อาเลกรีดำเนินการพิจารณา มร คาโล อาเลกรี ได้เสนอความเห็นว่ การปรับปรุงประการแรกที่ควรกระทำคือ การรื้อประตูสามยอดที่คับแคบกีดขวางการจราจรออก และประการที่สองเสนอให้สร้างสะพานขึ้นใหม่ ให้รับกับถนนที่จะขยายออก ซึ่งจำเป็นต้องย้ายประตูวัง และรื้อบางส่วนของกำแพงวังสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ตั้งอยู่บริเวณเชิงสะพานนั้นออก สะพานที่จะสร้างขึ้นใหม่นี้ยังคงเป็นสะพานเหล็ก

ซึ่งเลื่อนเปิด-ปิดได้เช่นเดิม ดังนั้นจึงได้มีการปรับปรุงก่อสร้างถนนและสะพานตามเสนอของมร. อาเลกรินี สภาพปัจจุบันของสะพานดำรงสถิตย์เข้าใจว่าทำการก่อสร้างตัดแปลงไปแล้วในสมัยรัชกาลที่ 6

25 สะพานภานุพันธุ์

ภาพประกอบ 19 สะพานภานุพันธุ์

กรมศิลปากร (2521? 90 - 92) ได้กล่าวถึง สะพานภานุพันธุ์ ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง บ่อม ทำน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานภานุพันธุ์ ทอดข้ามคลองโองอ่าง ตรงบริเวณถนนพระพงค์เชื่อมกับถนนเยาวราช แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือและทิศใต้จรดคลองโองอ่าง, ทิศตะวันออกจรดถนนเยาวราช, ทิศตะวันตกจรดถนนพระพงค์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดสิ่งก่อสร้าง กว้าง 13 50 เมตร ยาว 28 60 เมตรทางเท้ากว้างด้านละ 2 50 เมตร

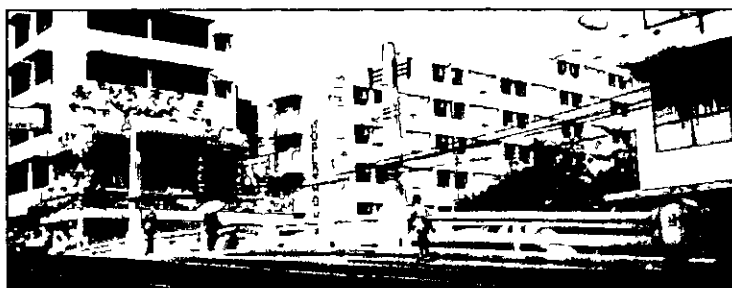
ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของสะพานภานุพันธุ์คล้ายคลึงกับสะพานดำรงสถิตย์ คือเป็นสะพานคอนกรีต ผิดกันแต่ที่ลูกกรงราวสะพานเป็นลูกกรงเหล็ยแบบไทย และมีเสาโคมที่ปลายสะพานทั้ง 2 ด้าน

ความเป็นมา ความสำคัญทางประวัติศาสตร์

สะพานนี้ตั้งอยู่ที่ปลายถนนเยาวราช ทอดข้ามคลองโองอ่างเชื่อมกับถนนพระพงค์ ซึ่งบริเวณนี้เคยเป็นสวนหนึ่งของบริเวณวังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภานุพันธุ์วงศ์วรเดช หรือเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า วังบูรพา สะพานนั้นแต่เดิมมีลักษณะอย่างไรไม่ปรากฏแน่ชัด แต่สันนิษฐานได้ว่าคงเป็นแบบเดียวกับสะพานเหล็กเดิมที่ถนนเจริญกรุง แต่ในปัจจุบันได้ดัดแปลงตัวสะพานเป็นคอนกรีต ราวสะพานก็เป็นคอนกรีตด้วย

26 สะพานนรรัตน์สถาน

ภาพประกอบ 20 สะพานนรรัตน์สถาน

ถาวร จารุกิตติชัย (2542 : 20) กล่าวถึง สะพานนรรัตน์สถาน ไว้ใน สะพานในกรุงเทพมหานครและ สะพานในรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานนรรัตน์สถาน เป็นสะพานข้ามคลองรอบกรุงตอนปากคลองบางลำภูที่ถนนจักรพงษ์ เขตพระนคร สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดสิ่งก่อสร้าง กว้าง 15.80 เมตร ยาว 30.16 เมตร ทางเท้ากว้างด้านละ 1.60 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เดิมเป็นสะพานโครงเหล็กซึ่งมีโครงเหล็กโค้งอยู่ข้างบน เรียกว่าสะพานเหล็กโค้ง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างใหม่เป็นสะพานโครงเหล็ก เมื่อประมาณพุทธศักราช 2442 พระราชทานนามว่า สะพานนรรัตน์สถาน เนื่องจากอยู่ใกล้บ้านของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต ต่อมาได้มีการสร้างสะพานนี้ใหม่ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานคอนกรีต กลางราวสะพานทั้งสองข้างมีจารึกและปีที่บูรณะคือพุทธศักราช 2486 ปลายสุดของราวสะพานทั้งสองมุมเป็นเสาไฟฟ้าคอนกรีตทรงสอบขึ้นข้างบน

ความสำคัญทางประวัติศาสตร์

สะพานนี้แม้ว่าในลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบันจะไม่มีคุณค่าทางด้านศิลปกรรม แต่สะพานนี้เคยปรากฏชื่อในเอกสารต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์หลายครั้ง และได้รับพระราชทานนามในรัชกาลที่ 5

27 สะพานระพีพัฒนา

ภาพประกอบ 21 สะพานระพีพัฒนา

ถาวร จารุกิตติชัย (2542 : 20 - 21) กล่าวถึง สะพานระพีพัฒนา ไว้ใน สะพานในกรุงเทพมหานคร และสะพานในรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานระพีพัฒนา ตั้งอยู่ตรงคลองโง่งางช่วงระหว่างสะพานสมมตอมรรคและสะพานดำรงสถิตย์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดลึงก่อสร้างกว้าง 20 เมตร ยาว 11 42 เมตร ทางเท้ากว้างข้างละ 1 90 เมตร ความสำคัญ ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์

คลองโง่งางช่วงระหว่างสะพานสมมตอมรรคและสะพานดำรงสถิตย์นั้นมีถนนหลวงตัดข้ามคลองอีกสายหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานนามสะพานข้ามคลองนี้ว่า “สะพานระพีพัฒนา” เพื่อเป็นเกียรติแก่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ลักษณะสะพานระพีพัฒนาที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นสะพานสร้างใหม่ไม่ใช่สะพานเดิม เป็นสะพานคอนกรีตโค้ง ออกด้านข้าง ลูกกรงทำด้วยท่อเหล็กสี่เหลี่ยม กลางสะพานมีแผ่นจารึกนามสะพาน และพุทธศักราช 2505 ซึ่งเป็นปีที่ซ่อมสร้างสะพาน ปลายราวสะพานทั้งสองด้านมีเสาโคมไฟโลหะ สะพานนี้แม้ลักษณะจะเป็นสะพานสร้างใหม่ แต่สะพานยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่คงอยู่

28 สะพานเทเวศรณมิตร

ภาพประกอบ 22 สะพานเทเวศรณมิตร

ถาวร จารุกิตติชัย (2542 : 21 - 22) กล่าวถึง สะพานเทเวศรณมิตร ไว้ใน สะพานในกรุงเทพมหานคร และสะพานในรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานเทเวศรณมิตร เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนสามเสนแขวงวชิระ เขตดุสิต สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดสิ่งก่อสร้าง กว้าง 20 31 เมตร ยาว 23 50 เมตร ทางเท้ากว้างข้างละ 0 46 เมตรและ 1 45 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

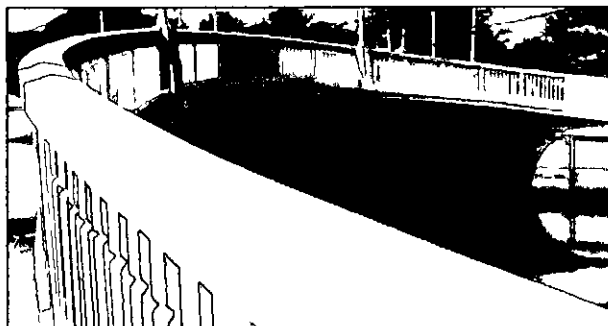
เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ที่ถนนสามเสน แขวงวชิระ เขตดุสิต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2442 เดิมเป็นราวสะพานเหล็กหล่อได้ปรับปรุงเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก มีราวพนักสะพานเป็นคอนกรีตที่ทั้งสองข้าง ตรงกึ่งกลางสะพานมีจารึกนามสะพานและ พ.ศ. 2518 ซึ่งเป็นปีที่บูรณะ สองข้างจารึกทำเป็นเสาหัวเม็ด ปลายราวสะพานทั้ง 4 มุมมีแท่นตั้งเสาไฟโลหะมุมละ 1 ต้น ปัจจุบันได้รับการปรับปรุงขยายผิวจราจรเมื่อ พ.ศ. 2518

ความสำคัญ ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่จะไปออกปากคลองถึงแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงวัดเทวราชกุญชรนี้เป็นวัดโบราณ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ เดิมตรงบริเวณหน้าวัดเทวราชกุญชรนี้มีถนนถึงสามสาย คือ ถนนดวงตะวันนอก ถนนดวงตะวันใน ถนนดวงตะวันหน้า ทั้งสามถนนนี้ไปถึงถนนราชปรารภต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นถนนศรีอยุธยา(ใหญ่ นายน 2538 : 294)

สะพานเทเวศรณมิตรนี้ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีลักษณะเป็นศิลปะไทยประยุกต์แบบใหม่ ไม่เหลือเค้าของสะพานเดิมก็ตาม แต่กรุงเทพมหานครได้รักษานามพระราชทานเดิมของสะพานครั้งรัชกาลที่ 5 ไว้เป็นการรักษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสะพานที่มีนามหมายถึง เทพเจ้าสร้าง 5 สะพานมิให้สูญหาย (ถาวร จารุกิตติชัย 2542 : 22)

29 สะพานวิสุกรรมนฤมาน

ภาพประกอบ 23 สะพานวิสุกรรมนฤมาน

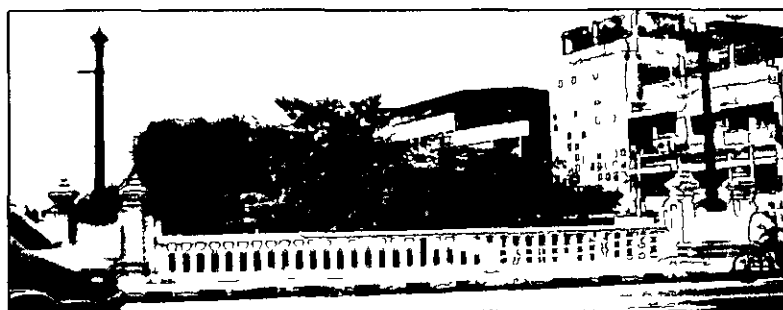
ถาวร จารุกิตติชัย (2542 : 23) กล่าวถึง สะพานวิสุกรรมนฤมาน ไว้ใน สะพานในกรุงเทพมหานคร และสะพานในรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานวิสุกรรมนฤมาน เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม เชื่อมถนนราชสีมาและถนนประชาธิปไตย สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดสิ่งก่อสร้างกว้าง 12 80 เมตร ยาว 23 50 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม เชื่อมถนนราชสีมาและถนนประชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อพุทธศักราช 2444 พระราชทานนามว่า สะพานวิสุกรรมนฤมาน เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดสะพานในวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2444 เดิมเป็นสะพานโครงเหล็กพื้นไม้ มีราวสะพานเป็นลูกกรงเหล็กหล่อ ในพุทธศักราช 2510 ได้รับการปรับปรุงใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาดกว้างกว่าเดิม ลักษณะราวสะพานทำเป็นลูกกรงคอนกรีตโปร่ง มีลักษณะโค้งออกด้านข้างตรงเชิงลาดมีบันไดขึ้นเตี้ยๆ จากทางเท้าลงสู่ทางเท้าริมถนนกึ่งกลางราวสะพานเป็นแผนจารึกนามสะพานซึ่งสะกดต่างจากนามพระราชทานเป็น วิสุกรรมนฤมาน และบอกปีที่บูรณะคือพุทธศักราช 2501 จารึกทั้งสองฝากเสาไฟโลหะแบบใหม่ ระหว่างถนนประชาธิปไตยเชิงสะพานด้านขวามือเป็นที่ตั้งของวัดมกุฏกษัตริยาราม หรือเดิมเรียกว่า วัดพระนามบุญญิตี เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงสร้างขึ้น ถ้าข้ามฟากไปฝั่งโน้น พอลงสะพานไปตรงเชิงสะพานด้านซ้ายมือเป็นสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เดิมสถานที่แห่งนี้ก็เป็นวังมาก่อนแล้วจึงมาเป็นสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์(ใหญ่ ปลาย 2538 : 294)

2 10 สะพานเทวกรรมรังรักษ์

ภาพประกอบ 24 สะพานเทวกรรมรังรักษ์

ชาวบ้านเรียกว่า สะพานนางเลิ้ง นางเลิ้งเป็นชื่อตำบลหนึ่งในท้องที่อำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย เป็นชื่อที่เข้าใจกันว่านางเลิ้ง เพี้ยนมาจากคำว่าอีแร้ง เพราะในสมัยรัชกาลที่ 3 คนเป็นโรคห่า(อหิวาตกโรค) ตายกันมาก จนเอาศพออกทางประตูผี มาวางไว้ที่วัดสระเกศเผาแทบไม่ทัน จึงเหลือศพมากมายที่กองทิ้งไว้ พวกอีแร้งก็เลยลงมาจิกกินศพดับได้ไฟหุง จนมีชื่อเรียกกันจนติดปากว่า อีแร้งวัดสระเกศ ต่อมาผู้คนเห็นคำว่าอีแร้งไม่เหมาะสมจึงเปลี่ยนไปเรียกว่านางเลิ้ง ส่วนอีกทางหนึ่งว่าที่ตำบลนางเลิ้งนี้ตั้งแต่แรก บริเวณนั้นประชาชนทำโอ่งขายกันมาก เรียกว่าโอ่งนางเลิ้ง เป็นภาชนะที่ทำด้วยดินแบบตุ้มหรือโอ่งขนาดใหญ่ บางทีก็เรียกกันว่าตุ้มอีเลิ้งหรือโอ่งนครสวรรค์ สมัยนี้ไม่ค่อยจะทำขายกันเพราะใหญ่เกินไป เชิงสะพานนางเลิ้งด้านที่จะไปทางสนามม้านางเลิ้ง พอลงสะพานทางด้านซ้ายมือก็จะเป็นวังของ พลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวิทยาเขตพัฒนศึกษาการพระนคร(ใหญ่ นกายน 2538 292)

ถาวร จารุกิตติชัย (2542 23) กล่าวถึง สะพานเทวกรรมรังรักษ์ ไว้ใน สะพานในกรุงเทพมหานคร และสะพานในรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานเทวกรรมรังรักษ์ เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนนครสวรรค์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดสิงก่อสร้าง กว้าง 20 เมตร ยาว 16 70 เมตร ทางเท้ากว้างด้านละ 2 50 เมตร

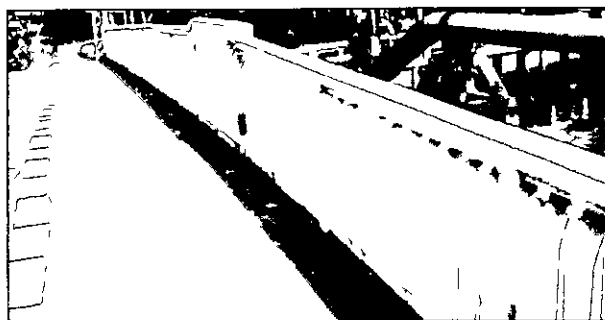
ความสำคัญ ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์

สะพานเทวกรรมรังรักษ์เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนนครสวรรค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างขึ้นในปีพุทธศักราช 2442 เพื่อเชื่อมถนนตลาดและถนนปลายตลาด ซึ่งได้แก่ถนนนครสวรรค์ในปัจจุบัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เป็นผู้อำนวยการสร้าง เมื่อสร้างเสร็จได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีในวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2443 พร้อมกับสะพานอื่นๆ อีกหลายสะพาน คือ สะพานเฉลิมวัง 47 สะพานอ่าวาศวิจิตร สะพานนริศดำรงและสะพานโสมนัสนาครา

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ได้มีการบูรณะปรับปรุงสะพานนี้เป็นสะพานคอนกรีต ในพุทธศักราช 2518 ได้มีการปรับปรุงสะพานนี้อีกครั้ง โดยการรื้อสร้างใหม่เพื่อขยายผิวจราจรให้กว้างขึ้น ลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบัน ราวสะพานเป็นเสาหัวคูแบบไทยระหว่างเสาใช้เป็นฐานรองรับโคมไฟโลหะ ที่ฐานเสามีจารึกประวัติการสร้าง และการบูรณะที่ปลายสะพานด้านหนึ่ง ส่วนอีกด้านหนึ่งจารึกนามสะพาน

2 11 สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

ภาพประกอบ 25 สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

ถาวร จารุกิตติชัย (2542 : 23) กล่าวถึง สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์ ไว้ใน สะพานในกรุงเทพมหานคร และสะพานในรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์ ชื่อที่ประชาชนนิยมเรียกสะพานขาว สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนหลานหลวง ขนาดสิงกอสร้าง สะพานกลางยาว 19 80 เมตร ทางเท้ากว้างข้างละ 1 42 เมตร สะพานแผดกว้าง 10 07 เมตร ยาว 35 48 เมตร ทางเท้ากว้างข้างละ 2 20 เมตรและ 0 25 เมตร ความเป็นมา ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และลักษณะทางสถาปัตยกรรม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อ พ.ศ. 2446 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2447 พระราชทานนามว่า “สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์” ต่อมากรมโยธาเทศบาลได้ปรับปรุงสร้างใหม่เป็น 3 สะพานขนานกันเมื่อพุทธศักราช 2496 ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีต มีราวสะพานทั้งสองข้างเป็นลูกกรงคอนกรีตแบบเรียบ มีแผนจารึกนามสะพานแต่นามสะพานเหลือเพียง “สะพานจตุรภักตร์” ซึ่งผิดไปจากนามที่ได้รับพระราชทาน ต่อมาได้รับการบูรณะอีกครั้งหนึ่ง และเปลี่ยนป้ายจารึกนามสะพานใหม่ให้ถูกต้องตามนามพระราชทานพร้อมกับปี พ.ศ. 2496 ซึ่งเป็นปีที่สร้าง ดังที่ปรากฏในปัจจุบันต่อมาได้รับการบูรณะอีกครั้งหนึ่ง และเปลี่ยนป้ายจารึกนามสะพานใหม่ให้ถูกต้องตามนามพระราชทานพร้อมกับปี พ.ศ. 2496 ซึ่งเป็นปีที่สร้าง ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

2 12 สะพานมฆวานรังสรรค์

ภาพประกอบ 26 สะพานมฆวานรังสรรค์

ถาวร จารุกิตติชัย (2542 : 37 - 38) กล่าวถึง สะพานมฆวานรังสรรค์ ไว้ใน สะพานในกรุงเทพมหานคร และสะพานในรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานมฆวานรังสรรค์ ตั้งอยู่ตรงจุดที่ถนนราชดำเนินตัดข้ามคลองผดุงกรุงเกษม สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดสิ่งก่อสร้าง สะพานกลางกว้าง 10 80 เมตร ยาว 27 80 เมตร ทางเท้ากว้างข้างละ 1 20 เมตร สะพานแผ่กว้าง 10 50 เมตร ยาว 27 80 เมตร ทางเท้ากว้างด้านละ 2 50 เมตร

ความเป็นมา และความสำคัญทางประวัติศาสตร์

ในปี ร ศ 119 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตัดถนนราชดำเนินนอก ตั้งแต่เชิงสะพานผาน้ำสีลาไปทางทิศเหนือจนบรรจบบริเวณสวนดุสิต คือ ลานพระบรมรูปทรงม้าในปัจจุบัน ถนนที่ตัดใหม่นี้เป็นถนนขนาดใหญ่อย่างที่เรียกว่า Avenue ตามมาตรฐานที่ทำอยู่ในเมืองใหญ่ในยุโรป ขนาดนั้น สองข้างทางปลูกต้นไม้ยืนต้น ประกอบด้วยทางเดินลาดซีเมนต์และปลูกหญ้า ณ จุดที่ถนนสายนี้ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการออกแบบ และก่อสร้างสะพานขึ้นให้มีความสง่างามสมกับถนนสายนี้ การก่อสร้างถนนและสะพานได้ดำเนินการเป็นเวลา 3 ปีจึงสำเร็จลง สะพานได้รับพระราชทานชื่อว่า สะพานมฆวานรังสรรค์”

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

สะพานนี้ประกอบด้วยโครงสร้างคานเหล็กพื่นคอนกรีต ส่วนประดับคือราวสะพานที่เป็นเหล็กหล่อและดวงตรารูปช้างเอราวัณที่กึ่งกลางสะพาน สิ่งที่เด่นที่สุด ได้แก่ เสาหินอ่อนสีมูมสะพานรองรับโคมไฟสำริด และผนังเชิงลาดสะพานที่ประดับด้วยหินอ่อนเช่นเดียวกัน นายช่างผู้ออกแบบสะพานนี้หาที่ปรากฏในเอกสารประวัติ คือ มร คาร์โล อาเลกรี ชาวอิตาลีเคยรับราชการอยู่ในกระทรวงโยธาธิการขณะนั้น

ตรงเชิงสะพานฝั่งที่จะไปลานพระบรมรูปทรงม้า ทางฝั่งซ้ายมือเป็นกระทรวงศึกษาธิการ เดิมที่ตรงนั้นเป็นวังจันทร์เกษมมาเป็นกระทรวงศึกษาธิการในปี พ ศ 2464 กลับมาเป็นกระทรวงธรรมการในปี พ ศ 2469 เปลี่ยนไปเป็นกระทรวงศึกษาธิการอีกครั้งหนึ่งในปี พ ศ 2484 จนถึงปัจจุบันนี้ ทางเชิงสะพานด้านขวามือเดิมเป็นตึก

ของนักเรียนนายร้อยเทคนิค และปัจจุบันนี้เป็นส่วนหนึ่งของทำเนียบรัฐบาล (ใหญ่ ภายนอก 2538 294)

2 13 สะพานพิทยเสถียร

ภาพประกอบ 27 สะพานพิทยเสถียร

ถาวร จารุกิตติขัย (2542 42 - 43) กล่าวถึง สะพานพิทยเสถียร ไว้ใน สะพานในกรุงเทพมหานคร และสะพานในรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานพิทยเสถียร ตั้งอยู่ตรงถนนเจริญกรุงตอนที่ยัดข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ตอนใกล้จะออกแม่น้ำเจ้าพระยา สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดสิงกอสร้าง กว้าง 15 70 เมตร ยาว 30 27 เมตร ทางเท้ากว้างด้านละ 1 45 เมตร

ความเป็นมา และความสำคัญทางประวัติศาสตร์

ถนนเจริญกรุงตอนที่ยัดข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ตอนใกล้จะออกแม่น้ำเจ้าพระยานั้น แต่เดิมมีสะพานเหล็กแบบที่เปิดปิดได้ เรียกว่า สะพานเหล็กกลางคูกับสะพานเหล็กบนที่ถนนเจริญกรุงตอนสามยอด ใน ร ศ 106 เมื่อได้มีการสำรวจสภาพสะพานต่างๆในพระนคร มีรายงานหาสะพานเหล็กแห่งนี้อยู่ในสภาพทรุดโทรม คือ เสารับตะพานเพรียงกิน จนจะขาดข้างละสี่ต้น จึงได้มีการซ่อมแซมกันขึ้นชั้นหนึ่ง

ครั้นต่อมาใน ร ศ 114 เมื่อมีการพิจารณาปรับปรุงสะพานดำรงสถิตย์ มร อาเลกรีได้เสนอโครงการปรับปรุงสะพานพิทยเสถียรนี้ด้วย โดยเสนอให้อัดสร้างสะพานใหม่ที่เป็นแบบหันแยกออกจากกันได้ประการหนึ่ง และเสนอให้รื้อถอนอาคารที่เชิงสะพาน รวมทั้งโรงบอนเบี้ยเกาออกไปด้วย

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ด้วยหลังคาของเรือนสองหลังนั้นทำให้คนที่ขับรถมองไม่เห็น เป็นแค่สังเกตุได้ที่จะเห็นแต่ศีรษะม้าเท่านั้น จึงได้มีการสร้างสะพานเหล็กใหม่นี้ขึ้น และใช้การมาจนกระทั่งมีการสร้างสะพานพิทยเสถียรที่เห็นอยู่ปัจจุบันซึ่งเป็นสะพานคอนกรีต ลักษณะสะพานปัจจุบันมีรูปแบบอย่างที่เราเรียกว่าสถาปัตยกรรมแบบเวนิเซียน มีคานขั้มรูปโค้งรองรับพื้นสะพาน เสาโคมไฟทั้งสี่มุมสะพานมีลักษณะงดงามยิ่ง และเป็นตัวอย่างที่ดีอีกชิ้นหนึ่งของการผสมผสานความงามของศิลปะแบบไทยเข้ากับ ความงามของศิลปะแบบยุโรป

เดิมเรียกวาสะพานเหล็กกลาง ข้ามคลองผดุงกรุงเกษมริมป้อมปิจจณีข้างโรงน้ำแข็งนายเลิศของพระยาภักดีนรเศรษฐ (เลิศ เศรษฐบุตร) เชิงสะพานทางฝั่งขวามือเป็นที่ตั้งโรงทำน้ำหวานพวกครีมโซดาน้ำมะเน็ดและโรงน้ำแข็งของบริษัทชุยโห ด้านหนึ่งของสะพานที่ไปทางถนนสี่พระยาได้ เชิงสะพานด้านขวามือเป็นที่ตั้งโรงน้ำแข็งนายเลิศ ที่หน้าโรงน้ำแข็งนี้มีหลิกรถราง สวนทางด้านซ้ายมือเป็นที่ตั้งของห้างเทพนครพานิชขายรถจักรยานชั้นบีมวิทย์ฟิลิปส์ จักรยานยนต์อินเดียนปรีซ์ จักรยานอินเดียนสเก๊าท์ (ใหญ่ นายน 2538 289)

2 14 สะพานเจริญราษฎร์ 32

ภาพประกอบ 28 สะพานเจริญราษฎร์ 32

อุสาคี มากันต์ (2523 411) กล่าวถึง สะพานเจริญราษฎร์ 32 ไว้ในสารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1 ก-ม ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานเจริญราษฎร์ 32 ตั้งอยู่ตรงถนนกรุงเกษม ข้ามคลองมหานาค สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 ขนาดสิงกอสร้าง ยาว 27 60 เมตร กว้าง 8 เมตร ทางเท้าข้างละ 1 10 เมตร

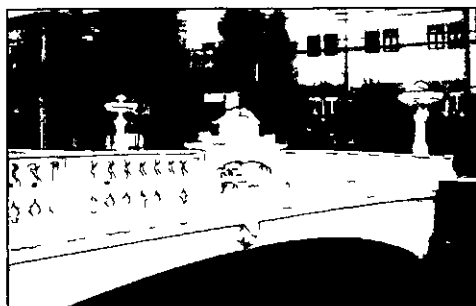
ลักษณะสถาปัตยกรรม

ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยประยุกต์ ปลายสะพานทั้งสองด้านประดิษฐ์เป็นรูปพญานาค 5 เศียร แห่รับแผ่นสำริดจารึกอักษรยอพระนามาภิไธยลูกกรุง และแทนป้ายชื่อประดับเป็นรูปดอกบัว และลายเครือเถา มีป้ายหินอ่อนจารึกเลข 32 ตามจำนวนพระชนมพรรษา และ ร ศ 131 เสด็จพระราชดำเนินเปิดสะพานนี้ เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ ศ 2455 เวลา 17 นาฬิกาเศษ

ความเป็นมา และความสำคัญทางประวัติศาสตร์

สร้างแทนสะพาน 100 ปี ที่สร้างฉลองกรุงเทพมหานครอายุครบ 100 ปี เมื่อ พ ศ 2425 (มัทรียาธาราทรัพย์ 2544 30) เป็นสะพานอันดับที่สองที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ ศ 2455 ที่ตำบลมหานาค

2 15 สะพานเจริญศรี 34

ภาพประกอบ 29 สะพานเจริญศรี 34

กรมศิลปากร (2521? 41 – 43) ได้กล่าวถึง สะพานเจริญศรี 34 ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทำนน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

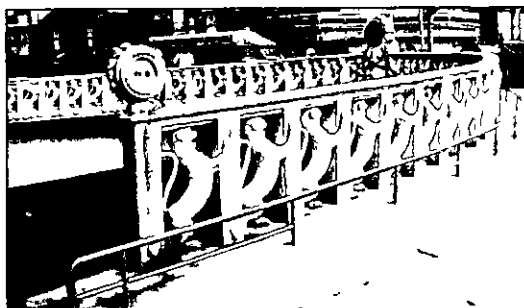
ชื่อราชการ สะพานเจริญศรี 34 ทอดข้ามคลองหลอดบริเวณถนนบุญศิริ แขวงศาลเจ้าพ่อเสือ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือและทิศใต้จรดคลองหลอด ทิศตะวันออกจรดถนนอัษฎางค์, ทิศตะวันตกจรดถนนราชินี สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 ขนาดสิ่งก่อสร้างกว้าง 8 10 เมตร ยาว 19 40 เมตร ทางเดินเท้ากว้างข้างละ 0 50 เมตร ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

สะพานเจริญศรี 34 มีโครงสร้างและพื้นสะพานเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก จัดเป็นสะพานรถแล่น ลักษณะเด่นของสะพาน คือ ที่หัวสะพานทั้ง 4 เสา ประติษฐานเป็นรูปพานซึ่งมีฐานเป็นเฟืองอุบะ พานนั้นมี 2 พาน เรียกว่า พานแม่พานลูก ซึ่งมีความหมายถึง เป็นการถวายพระพรชัยแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนี เนื่องด้วยทั้งสองพระองค์ทรงมีวันพระราชสมภพเป็นวันเดียวกัน เดือนเดียวกัน คือ รัชกาลที่ 6 ตรงกับวันที่ 1 มกราคม 2423 ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี วันที่ 1 มกราคม 2406 ลูกทรงสะพานเป็นรูปหล่อที่มีสัดส่วนรูปทรงแปลกกว่าสะพานอื่นๆ เสาสะพานโคนเสาเขียนว่า 34 ป้ายชื่อสะพาน "สะพานเจริญศรี" พุทธศักราช 2457 เหนือป้ายชื่อเป็นพวงมาลา เลข 34 หมายถึง พระชนมายุของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะสร้างสะพาน คานสะพานโค้งมีหน้าสิงห์ปูนปั้นอยู่ตรงกลาง เป็นสะพานขนาดกลาง

ความเป็นมาและความสำคัญทางประวัติศาสตร์

สะพานเจริญศรี 34 นี้ เป็นสะพานอันดับที่ 4 ที่สร้างในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2457 เมื่อพระชนมายุ 34 พรรษา โดยมีสาเหตุที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรก เพื่ออุทิศเป็นสาธารณกุศล ประการที่สอง เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในวโรกาสที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ อันเป็นพระบรมราชชนนีทรงมีพระชนมายุครบ 50 พรรษา

2 16 สะพานเจริญรัช 31

ภาพประกอบ 30 สะพานเจริญรัช 31

กรมศิลปากร (2521? 45 – 48) ได้กล่าวถึง สะพานเจริญรัช 31 ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทำนน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

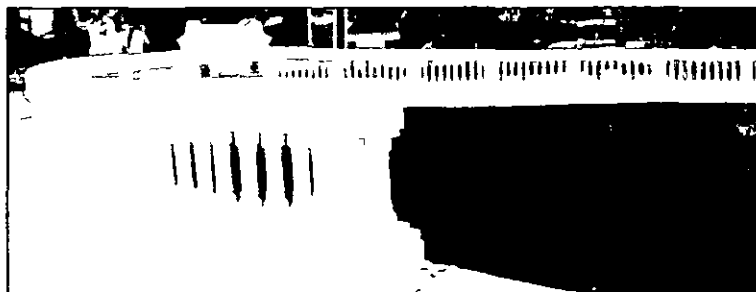
ชื่อราชการ สะพานเจริญรัช 31 ทอดข้ามคลองหลอด เชื่อมตอดถนนจักรเพชรกับถนนมหาธาตุตรงบริเวณสถานีตำรวจโรงพักพระราชวัง อยู่ระหว่างแขวงพระบรมมหาราชวังกับแขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือและทิศใต้จรดคลองหลอด, ทิศตะวันออกจรดถนนจักรเพชรตรงของข้ามบรรจบกับถนนอัษฎางค์ ทิศตะวันตกจรดถนนมหาธาตุตรงของข้ามบรรจบกับถนนราชินี สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 ขนาดของสิ่งก่อสร้างกว้าง 9 00 เมตร ยาว 15 00 เมตร ทางเท้ากว้างด้านละ 0 50 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กสำหรับรถแล่น ลักษณะเด่นของสะพานนี้ คือ ขอบสะพานทั้งสองข้างเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลม ลูกกรงราวสะพานเป็นลูกกรงปูนปั้นรูปเสียดิถีพระบรรทัด ที่กึ่งกลางราวสะพานเป็นรูปคล้ายโลจาริกนามสะพาน วนดลล้อมด้วยลายใบไม้แบบยุโรป เหนือราวสะพานมีพระปรมาภิไธยย่อ ว ปร ประดิษฐานอยู่ตรงกลางรัศมี ที่ปลายราวสะพานทั้งสองด้าน มีแป้นกลมล้อมรอบบัวตูมปูนปั้นประจุตัวเลข 31 อันเป็นจำนวนปีพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ในปีนั้น

ในปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ขณะนั้นพระองค์ทรงมีพระชนมายุ 31 พรรษา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการจัดทำแบบสะพานเฉลิมสะพานสุดท้ายตามพระราชประสงค์ของพระราชบิดาพร้อมกันนั้นก็ทรงมีพระราชบัญชาให้เลือกที่ตั้งและออกแบบสะพานซึ่งจะสร้างเป็นการเฉลิมฉลองโอกาสครบรอบพระชนมพรรษาในคราวเดียวกันด้วย พระยายมราชได้ทูลเกล้าเสนอแบบสะพานเจริญรัช ซึ่งกำหนดสร้าง ณ ปากคลองตลาดและได้รับพระบรมราชานุญาตให้ดำเนินการได้และเสร็จสิ้นลงจนกระทั่งได้มีพระราชพิธีเสด็จ เปิดสะพานนี้ ในวันที่ 30 ธันวาคม ร ศ 130 คำว่า "เจริญรัช" นี้มีความหมายว่า ขอให้แผ่นดินเจริญรุ่งเรืองมีการสืบทอดรัชกาลเรื่อยๆ ไป และสะพานเจริญรัช 31 นี้ จัดเป็นสะพานแรกในชุดเจริญ ที่รัชกาลที่ 6 ทรงอุทิศพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้าง

2 17 สะพานอุบลรัตน์

ภาพประกอบ 31 สะพานอุบลรัตน์

กรมศิลปากร (2521: 50 – 52) ได้กล่าวถึง สะพานอุบลรัตน์ ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทาหน้า สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานอุบลรัตน์ ทอดข้ามคลองหลอดบริเวณถนนราชินีเชื่อมถนนอัษฎางค์อยู่ระหว่างแขวงพระบรมมหาราชวังกับแขวงบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือและทิศใต้จรดคลองหลอด, ทิศตะวันออกจรดถนนอัษฎางค์เชื่อมถนนพระพิทักษ์, ทิศตะวันตกจรดถนนราชินีเชื่อมถนนพระพิพิธ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 ขนาดของสิ่งก่อสร้าง กว้าง 8.50 เมตร ยาว 25.00 เมตร ทางเท้ากว้างด้านละ 1.70 เมตร

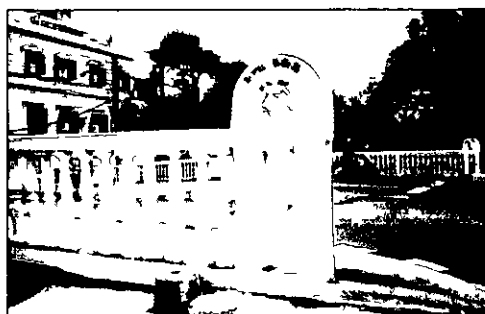
ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เป็นสะพานคอนกรีตสำหรับรถแล่น มีโครงเป็นรูปครึ่งวงกลมทั้งสองข้าง ลูกกรงเป็นลูกมะหวดกลมที่มีทรวดทรงและลายประดับแบบไทย ราวลูกกรงเป็นลายปูนปั้นดอกไม้ ที่กึ่งกลางสะพานเป็นแท่นป้ายชื่อสะพาน ซึ่งมีกรอบป้ายเป็นลายกลีบบัว และมีลายดอกอุบลในกรอบสี่เหลี่ยม ภายในจารึกชื่อสะพานและพุทธศักราช 2455 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มสร้าง

ความเป็นมาและความสำคัญทางประวัติศาสตร์

สะพานอุบลรัตน์สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงอุทิศพระราชทรัพย์จำนวนหนึ่ง เพื่อให้กรมสุขาภิบาลในกระทรวงโยธาธิการจัดสร้างสะพานขึ้นเป็นที่ระลึกแด่พระองค์เจ้าอุบลรัตน์นารีนารถ พระชายาเธอในรัชกาลที่ 5 ในโอกาสพระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง ในปี ร.ศ. 132 กรมสุขาภิบาลเมื่อได้รับพระราชทานทรัพย์ที่ทรงอุทิศแล้ว เห็นว่าถ้าจะจัดการก่อสร้างสะพานใหม่ทั้งหมดก็จะแล้วไม่ทันตามกำหนดการพระเมรุจึงได้ตกลงเลือกสะพานที่กำลังสร้างอยู่แทนที่ คือสะพานหัวตะเข้เก่าที่ปลายถนนบ้านหม้อข้ามคลองหลอด และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชทานนามว่า “สะพานอุบลรัตน์”

2 18 สะพานช้างโรงสี

ภาพประกอบ 32 สะพานช้างโรงสี

กรมศิลปากร (2521? 59 – 61) ได้กล่าวถึง สะพานช้างโรงสี ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทาน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานช้างโรงสี ทอดข้ามคลองหลอดเชื่อมต่อนนราชินีกับถนนอัษฎางค์ อยู่ระหว่างแขวงพระบรมมหาราชวังกับแขวงราชพิตร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือและทิศใต้จรดคลองหลอด, ทิศตะวันออกจรดถนนบำรุงเมืองตรงช่วงที่บรรจบกับถนนอัษฎางค์, ทิศตะวันตกจรดถนนกัลยาณไมตรี ตรงช่วงที่บรรจบกับถนนราชินี สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 ขนาดของสิ่งก่อสร้าง กว้าง 14 เมตร ยาว 19 20 เมตร ทางเท้ากว้างด้านละ 1 70 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

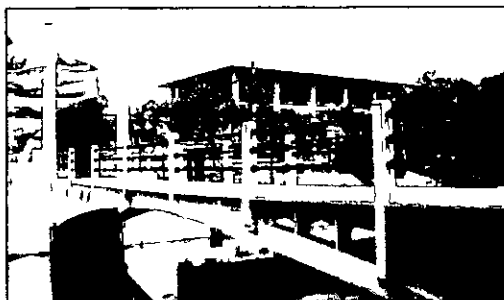
เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กสำหรับรถแล่น ลูกกรงปูนหล่อโปร่งเบา คานสะพานโค้ง ที่เสาปลายราวสะพานมีรูปหัวสุนัขซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของป้อม ตรงกับปี ร ศ 129 ที่สร้างเสร็จพร้อมทั้งชื่อสะพาน

ความเป็นมาและความสำคัญทางประวัติศาสตร์

ที่ปลายถนนบำรุงเมืองด้านทิศตะวันตกเคยมีสะพานข้ามคลองหลอดหรือคลองคูเมืองเดิม เป็นสะพานที่มีตอมอ ก่ออิฐแล้วทอดไม้ซุงเหลื่อมเป็นพื้น มีความแข็งแรงมากพอที่ช้างจะเดินข้ามได้ ในการสำรวจสภาพสะพานทั่วพระนคร ใน ร ศ 106 (พ ศ 2430) ได้มีการระบุชื่อและตำแหน่งที่ตั้งของสะพานช้างต่างๆไว้ถึง 15 แห่งด้วยกัน ซึ่งรวมสะพานช้างโรงสีนี้ด้วย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยพระองค์แรกประสูติปีจอ ร ศ 80 เมื่อคราวเฉลิมฉลองพระชันษาครบ 4 รอบ ได้บริจาคทรัพย์สร้างสะพานเป็นกุศลสาธารณะไว้ข้างกระทรวงมหาดไทย 1 สะพาน โดยมีสัญลักษณ์เป็นนักษัตรปีจอและปีที่สร้างสะพานเสร็จคือ ร ศ 129 สะพานช้างโรงสีจะได้ชื่อมาจากการที่เคยมีโรงสีข้าวตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง จนได้ชื่อนี้มาจนถึงปัจจุบันนี้ ต่อมาในปีเดียวกันท่านเจ้าพระยามหาวชิราวุธได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานชื่อสะพานเสียใหม่ซึ่งพระองค์ก็ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่าสะพานช้างโรงสีนั้นถึงแม้จะให้ชื่อวิจิตรพิสดารอย่างไร ก็คงจะไม่มีใครเรียกคงจะเรียกตามเดิมอยู่นั่นเอง จึงคงมีชื่อเดิมอยู่ทุกวันนี้ ต่อมาในปี พ ศ 2518 กรุงเทพมหานครจำเป็นต้องขยายความกว้างของสะพานออกเพื่อบรรเทาปัญหาการจราจร

จร แต่ก็ได้พยายามรักษาร่องค้ำประกอบของสะพานเดิมไว้ทุกประการ

2 19 สะพานปีกุน (หมู)

ภาพประกอบ 33 สะพานปีกุน

กรมศิลปากร (2521? 63 – 65) ได้กล่าวถึง สะพานปีกุน ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถาน ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทาน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานปีกุน ชื่อที่ประชาชนนิยมเรียก สะพานหมู ทอดข้ามคลองหลอดบริเวณถนนราชินีเชื่อม ถนนอัษฎางค์ อยู่ระหว่างแขวงพระบรมมหาราชวังกับแขวงวัดราชบพิธเขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือ จรดคลองหลอด (สะพานช้างโรงสี) ทิศใต้จรดคลองหลอด (สะพานมอญ) ทิศตะวันออกจรดถนนอัษฎางค์, ทิศตะวันตกจรดถนนราชินี สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 ขนาดสิ่งก่อสร้าง กว้าง 2 40 เมตร ยาว 21 10 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เป็นสะพานคนเดิน ทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กแฉดไปรบบาง แต่จุดเด่นของสะพานอยู่ที่เสาคลาสสิกเซาะร่องหัว เสาเป็นทรงถ้วยประดับมาลาเป็นซอกๆ บันไดทางขึ้นสะพานเป็นแบบโค้งครึ่งวงกลม ราวสะพานเป็นเหล็กทาสี คานสะพานโค้งเล็ดลอดลาย

ความเป็นมาและความสำคัญทางประวัติศาสตร์

สะพานนี้สร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นสะพานไม้โดยเงินทุนส่วนหนึ่งที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชินีในรัชกาลที่ 5 ทรงอุทิศพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ในคราวเฉลิมพระชนมพรรษา 48 พรรษาสร้าง แทนที่สะพานไม้(ทก)ซึ่งทรุดโทรมมาก สะพานนี้ใช้ทอดข้ามคลองหลอดตรงหน้าวัดราชประดิษฐ์กับกระทรวงมหาดไทย เหตุที่เรียกติดปากว่าสะพานหมู อาจจะเป็นเพราะว่าที่เชิงสะพานด้านวัดราชประดิษฐ์ มีอนุสาวรีย์รูป หมูหล่อด้วยโลหะประดิษฐานอยู่บนกองหินที่ก่อเป็นภูเขาเล็กๆ มีกอกน้ำประปาอยู่ข้างล่าง เพื่อสาธารณประโยชน์ แต่ภายหลังกอกน้ำนั้นใช้ไม่ได้ และมีคำโคลงที่จารึกไว้เข้าใจว่าเป็นโคลงถวายพระพรแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถข้อความลงเลือนมาก เพราะประชาชนในละแวกนั้นต่างพากันมากกราบไหว้บูชา และปิดทองค่าเปลวจนทั่วรูปหมู่นี้ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2456 โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระยาพิพัฒน์(เชเลสติโน ซาเวียร์)ร่วมกันสร้างในโอกาสที่พระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงมีพระชนมายุครบ

50 พรรษา และเพื่อเป็นที่ระลึกถึงผู้สร้างทั้งสองที่เกิดปีเดียวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ คือ ปี พ.ศ. 2406

2.20 สะพานมอญ

ภาพประกอบ 34 สะพานมอญ

กรมศิลปากร (2521? 67 – 68) ได้กล่าวถึง สะพานมอญ ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถาน ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทำน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานมอญ ทอดข้ามคลองตลอดบริเวณถนนราชินีเชื่อมถนนอัษฎางค์ อยู่ระหว่างแขวงพระบรมมหาราชวังกับแขวงบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือและทิศใต้จรดคลองหลอด, ทิศตะวันออกจรดถนนอัษฎางค์ช่วงที่บรรจบถนนเจริญกรุง, ทิศตะวันตกจรดถนนราชินีช่วงที่บรรจบถนนเจริญกรุง สะพานมอญเดิมสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาได้ถูกรื้อลงและสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 6 ขนาดสิ่งก่อสร้างกว้าง 11.20 เมตร ยาว 20.75 เมตร ทางเท้ากว้างด้านละ 2.00 เมตร

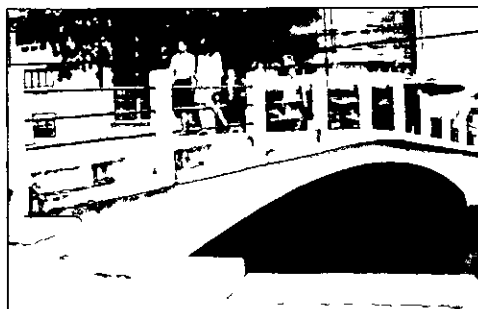
ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

สะพานมอญเดิมตัวสะพานเป็นไม้ เชิงสะพานทั้งสองข้างก่ออิฐถือปูนเป็นกำแพงรับ ส่วนสะพานมอญในปัจจุบันเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก คานสะพานโค้ง มีลูกกวางราวสะพานเป็นเหล็กดัดลวดลายแบบ นวศิลป์ หรือ อาร์ตดูโว กลายๆ

ความเป็นมา ความสำคัญทางประวัติศาสตร์

เป็นสะพานทอดข้ามคลองหลอดตรงด้านหลังวัดราชบพิธและพระราชวังสราญรมย์ แต่เดิมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยพวกมอญที่มาอาศัยอยู่ริมฝั่งคลองหลอดได้ช่วยกันทำขึ้น จึงเรียกชื่อว่า สะพานมอญ แต่นั้นมาโดยมีศิลปการก่อสร้างต่างกับที่เป็นอยู่ปัจจุบันนี้ กล่าวคือเป็นสะพานไม้สักหนาและใหญ่ เชิงสะพานทั้งสองข้างก่ออิฐถือปูน ครั้นต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อสะพานเดิม และให้สร้างใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก จัดเป็นสะพานรถแล่นสะพานหนึ่ง

2 21 1 สะพานหก

ภาพประกอบ 35 สะพานหก

กรมศิลปากร (2521? 94 – 96) ได้กล่าวถึง สะพานหก ไว้ใน รายงานการสำรวจโบราณสถานใน กรุงเทพมหานคร เล่ม 4 ประเภทสะพาน คลอง ป้อม ทาน้ำ สวนสาธารณะ ดังนี้

ชื่อราชการ สะพานหก ทอดข้ามคลองหลอด เชื่อมตอดถนนหลักเมืองกับถนนแพรงนรา อยู่ระหว่างแขวงพระบรมมหาราชวังกับแขวงศาลเจ้าพ่อเสือ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทิศเหนือและทิศใต้จรดคลองหลอด, ทิศตะวันออกจรดถนนแพรงนราตรงช่วงบรรจบกับถนนอัษฎางค์, ทิศตะวันตกจรดถนนหลักเมืองตรงช่วงบรรจบกับถนนราชินี สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 ขนาดของสิ่งก่อสร้าง กว้าง 4 40 เมตร ยาว 17 65 เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เป็นสะพานคอนกรีตสำหรับคนเดิน สร้างทอดข้ามคลองหลอด แบบสะพานคล้ายคลึงกับสะพานปึกุน คือคานสะพานโค้ง ทางขึ้นสะพานเป็นบันไดโค้งแบบทางขึ้นอัฒจันทร์ ตัวสะพานเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก จุดเด่นของสะพานอยู่ที่เสาสี่มุมสะพาน เป็นเสาคอนกรีตแบบเขารอง หัวเสาเป็นทรงถ้วยประดับชอมมาลา สะพานหกนี้ ตามสภาพของสะพานในปัจจุบันไม่อาจเห็นเสาคลาสสิกเขารองและหัวเสาได้แล้ว แต่กระนั้นก็ตามก็มีสวนของลานปูบันประดับฐานเสาสี่มุมที่คล้ายคลึงกับสะพานปึกุนอยู่

ความเป็นมา ความสำคัญทางประวัติศาสตร์

ชื่อของสะพานแสดงว่าครั้งหนึ่ง ณ ที่นี้เคยมีแบบสะพานที่สะพานยกขึ้นหรือแยกออกจากกันได้ ทำนองเดียวกันกับสะพานเก่าข้ามคลองหลอดที่หน้ากระทรวงมหาดไทย แต่สะพานหกปัจจุบันที่อยู่หลังกระทรวงกลาโหมนี้เป็นสะพานคอนกรีตที่ตายตัวทอดข้ามคลองหลอด และเคยเป็นสะพานที่ใช้สำหรับบรรทมและคนเดิน

2 21 2 สะพานหกวิลันดา

ภาพประกอบ 36 สะพานหกวิลันดา

ชื่อราชการ สะพานหกวิลันดา ทอดข้ามคลองหลอด เยื้องบริเวณถนนราชินีเชื่อมถนนอัษฎางค์ ทิศเหนือจรดสะพานช้างโรงสี ทิศใต้จรดสะพานมอญ ทิศเหนือจรดคลองหลอดวัดราชนัดดา และทิศตะวันตกจรดสวนสราญรมย์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ขนาดสิ่งก่อสร้าง กว้าง 3 05 เมตร ยาว 16 59 เมตร

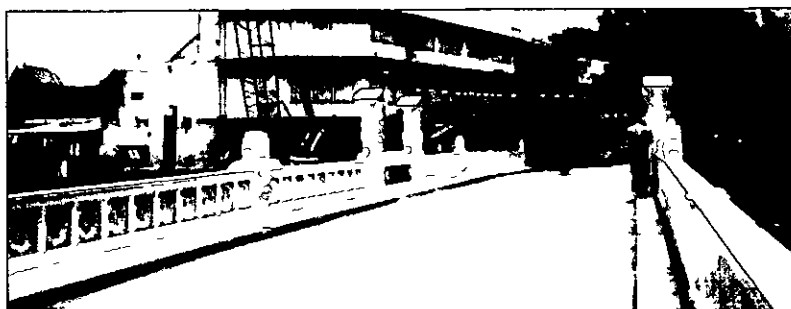
ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

เดิมเป็นสะพานไม้จะถูกยกหักขึ้นลง เพื่อให้เรือในคลองผ่านไปมาได้สะดวกเรียกว่าสะพานหกแบบวิลันดาซึ่งเป็นแบบของสะพานที่มีในประเทศเนเธอร์แลนด์ ใช้กันในสมัยปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 ในสมัยนั้นได้มีการสร้างสะพานหกไว้จำนวนหกสะพาน มีอยู่ทั้งฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี แต่ต่อมาได้ชำรุดหักพังไปหมดตามกาลเวลา เพราะชาวตัวสะพานทำด้วยไม้ สะพานหกที่เป็นสะพานให้คนข้ามในปัจจุบัน เป็นสะพานที่มีการรื้อฟื้นสร้างขึ้นใหม่ โดยอาศัยหลักฐานจากภาพถ่ายเก่าๆ

ความเป็นมาและความสำคัญทางประวัติศาสตร์

คำจารึก “สะพานหก” สะพานนี้นามว่า “สะพานหก” สร้างมาแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสะพานแบบฮอลันดา (เนเธอร์แลนด์) สามารถชักขึ้นลงให้เรือผ่านได้ นามนี้คงเรียกขานสืบต่อมา แม้ว่าจะได้เปลี่ยนสภาพเป็นสะพานรถข้าม พุทธศักราช 2525 รัฐบาลคำรูนุรักษ์โบราณสถานเพื่อรำลึกถึงประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานคร จึงรวมใจกันบูรณปฏิสังขรณ์สะพานหกขึ้นไว้ตามแบบเดิม สำหรับเป็นอนุสรณ์เนื่องในมหามงคลสมัยสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปีครั้งนั้น เปิดเมื่อวันพุธที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2530 (สำนักกรุงเทพมหานคร)

2.22 สะพานมหาดไทยอุทิศ

ภาพประกอบ 37 สะพานมหาดไทยอุทิศ

ชื่อราชการ สะพานมหาดไทยอุทิศ ชื่อที่ประชาชนนิยมเรียก สะพานร้องไห้ เป็นสะพานข้ามคลองมหานาคที่บริเวณใกล้วัดสระเกศ ถนนบริพัตร แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 ขนาดสิงกอสร้าง กว้าง 6.88 เมตร ยาว 27 เมตร ทางเท้ากว้างด้านละ 0.40 เมตร

ประพัฒน์ ตรีณรงค์ (2537 : 11-15) กล่าวถึง สะพานมหาดไทยอุทิศ ไว้ใน วารสารไทย ดังนี้

ความเป็นมา และความสำคัญทางประวัติศาสตร์

เป็นอนุสรณ์สถานซึ่งสร้างขึ้นด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชเจ้า ตามประวัติที่กล่าวไว้ในหนังสือราชกิจจานุเบกษามีตอนหนึ่งว่า ที่ต้นคลองมหานครตรงปลายแนวถนนบริพัตรนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระราชดำริมานานแล้วว่า จะสร้างสะพานให้มีทางสัญจรไปมาบรรจบกับตำบลอันเป็นเงื่อนไขรวมถนนหลายสายให้ติดต่อถึงกัน แต่การนี้ยังมิได้ทันสำเร็จดังพระราชประสงค์พระองค์ก็ได้เสด็จสวรรคต จะเห็นว่สะพานมหาดไทยอุทิศ อยู่ใกล้ๆ กับสะพานผานฟ้าลีลาศ ถนนราชดำเนินนอกมีถนนสามสายมาบรรจบ คือ ถนนนครสวรรค์ ถนนหลานหลวง และถนนดำรงรักษ์ และเมื่อจะข้ามไปยังฝั่งพระบรมบรรพต(เจดีย์ภูเขาทอง)ในเขตวัดสระเกศราชวรมหาวิหารก็จะบรรจบกับถนนบริพัตร ตำบลบ้านดอกไม้ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย มีสะพานข้ามปากคลองมหานาคที่ติดกับคลองรอบกรุงตรงข้ามป้อมมหากาฬ เป็นประโยชน์ในการคมนาคมอย่างยิ่ง พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าและแม่พระองค์จะได้เสด็จสวรรคตก่อนที่จะได้สร้างสะพานแห่งนี้ กระแสพระราชดำริของพระองค์ ยังคงอยู่และข้าราชการกระทรวงมหาดไทยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นประธานได้มีพระราชดำริและความเห็นรวมกันว่าควรจะสร้างสะพานแห่งนี้ สอนพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงให้สำเร็จ จึงบริจาคเงินรวมกันได้ 41,241.61 บาท แล้วมอบให้กรมสุขาภิบาลเป็นผู้ออกแบบ และก่อสร้างอุทิศถวาย ข้าราชการสังกัดกรมสุขาภิบาลได้รวมบริจาคเพิ่มอีก 15,811.68 บาท เป็นเหตุให้ค่าก่อสร้างสะพานไม่มีปัญหา กรมสุขาภิบาลได้ออกแบบพร้อมทั้งจำลองแบบสะพานที่จะสร้างนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทอดพระเนตรและมีพระบรมราชวินิจฉัยก่อน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร แล้ว

โปรดเกล้าฯให้กรมสุขาภิบาลสร้างสะพานได้ตามแบบจำลองที่ทูลเกล้าฯถวายให้ทอดพระเนตรนั้นและได้พระราชทานนามว่า สะพานมหาชาติไทยอุทิศ เพราะเหตุว่าสะพานแห่งนี้จะสร้างขึ้นเพื่ออุทิศพระราชกุศล สอนองพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงดังกล่าวดังแล้ว

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ลักษณะของสะพานมหาชาติไทยอุทิศ เป็นไปตามรายละเอียดที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กราบบังคมทูลรายงาน แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดสะพานเมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2457 เวลาบ่าย 5 โมงเศษ ซึ่งมีข้อความปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ของคณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปีตอนหนึ่งว่า ทำด้วยปูนผสมศิลาอย่างมีแกน(คอนกรีตเสริมเหล็ก)ลักษณะสะพานมีโค้งรับสะพานด้านล่างแบบวงโค้งทึบ ไม่ทำเป็นคานเหมือนสะพานอื่น ราวพนักสะพานเป็นคอนกรีตเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมจัตุรัส ภายในบรรจุพวงหรีดปูนปั้นแบบฝรั่ง กลางสะพานมีแผ่นจารึกนามสะพาน และปีพุทธศักราช 2457 ที่สร้างเสร็จประดับด้วยรูปวงจักรข้างละ 1 วง สองข้างจารึกเป็นเสาซุ้ม ด้านขวาของซุ้มมีภาพประติมากรรมนูนต่ำรูปสตรีอุ้มเด็ก ในมือเด็กมีช้อนคนกลืน ด้านซ้ายเป็นภาพผู้ชายยืนจับบาเด็ก รูปทั้งหมดแสดงอาการเศร้าโศก มีพวงมาลัยปูนปั้นพาดอยู่เหนือจารึกและด้านข้างของซุ้ม สองข้างซุ้มจารึกนี้ยังมีซุ้มย่อยอีกข้างละ 2 ซุ้ม ด้านล่างทำเป็นภาพเฟืองอุบะ ตอนบนเป็นภาพราชสีห์ยืนแทน หันหน้าเข้าสู่ซุ้มกลางสะพาน มีพวงมาลัยปูนปั้นพาดอยู่ข้างบน รูปราชสีห์ยืนแทน หมายถึง กระทรวงมหาชาติไทย

3 องค์ประกอบของสังคมเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์

ตำแหน่งที่ตั้งและความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างองค์ประกอบที่สำคัญของเมือง ได้แก่ วัด สถานับราชการ บ้าน ตลาด และเส้นทางสัญจรซึ่งประกอบด้วย คลอง สะพาน และถนน เป็นพื้นฐานให้เข้าใจความเป็นมาและเหตุผลของการก่อตัวของแต่ละองค์ประกอบ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านี้เกี่ยวข้องกับอิทธิพลที่มีผลต่อการเติบโตและรูปแบบของชุมชนเมือง

นางน้อย คักคีศรี, ม.ร.ว. และคณะ (2534 : 78 - 91) ได้กล่าวถึง ตำแหน่งที่ตั้งของที่พักอาศัย และชุมชนสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ใน องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ สรุปได้ดังนี้

ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ราษฎรในกรุงเทพฯ ชวงนั้นมีประมาณ 5 หมื่นคน และมากกว่าครึ่งเป็นคนจีน ชวงต้นสมัยรัชกาลที่ 3 หมอสอนศาสนาชาวอังกฤษที่เข้ามายังกรุงเทพฯ บรูวา มีเอกสารของบาทหลวงชาวตะวันตกประมาณจำนวนราษฎรในกรุงเทพฯ ชวงนั้นมีเกือบ 8 หมื่นคน ราษฎรส่วนใหญ่เป็นจีน ลาว สยาม มอญ และชาวต่างชาติอื่นๆ เช่น ญวน แขกอิสลาม เขมร ทวาย และชาวตะวันตก ราษฎรเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนรวมกันในบริเวณต่างๆ บนพื้นที่ฝั่งตะวันตกคือฝั่งธนบุรีและฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ฝั่งพระนคร เป็นบริเวณใหญ่ๆ 5 บริเวณ คือ

1 บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลอง

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ราษฎรทั่วไปพึ่งพาทางน้ำเป็นทางคมนาคม การติดต่อค้าขาย และเป็นทางสาธารณูปโภค ราษฎรส่วนใหญ่ใช้เรือเป็นพาหนะ และเป็นจำนวนมากที่ใช้เรือประทุน และเรือนแพพักอาศัย บ้านเรือนและเรือน

แพของราษฎรมักปลุกหรือจอดอยู่ริมน้ำ ริมคลอง ทั้งด้านฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนคร ไม่ว่าจะเป็นเสนาบดี ขุนนาง ข้าราชการ พอค้าชาวจีน กงสุลต่างประเทศ หมอสอนศาสนา ชาวต่างประเทศชาติต่าง ๆ ทั้งชาวตะวันออก และตะวันตกรวมทั้งราษฎรไทยทั่วไป

2 บริเวณตั้งแต่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกถึงเขตคลองคูเมืองเดิม

บริเวณนี้เป็นศูนย์กลางของเมืองพระนครสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วยพระบรมมหาราชวังและพระราชวัง บวรสถานมงคล มีวัดสำคัญหลายวัด บรรดาวังเจ้านายบ้านเรือนของเสนาบดีขุนนางและราษฎรทั่วไปจะอยู่ภายในเขตกำแพงพระนคร และตามแนวคลองคูเมืองชั้นใน

3 บริเวณตั้งแต่แนวคลองคูเมืองเดิมถึงแนวคลองรอบกรุง

พื้นที่นี้ในสมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 เป็นที่ตั้งบ้านเรือนขุนนางและราษฎรทั่วไปเป็นส่วนใหญ่มีชุมชนกระจายตัวออกไปภายในเขตกำแพงพระนคร และเกาะกลุ่มหนาแน่นบริเวณรอบ ๆ ที่ตั้งศูนย์กลางของชุมชน เช่น วัด วัง เจ้านายหรือตลาด ส่วนใหญ่เป็นที่ดินที่มักพระราชทานให้แก่ ขุนนางเสนาบดีตั้งบ้านเรือนอยู่เนื่องจากอยู่ในเขตกำแพงพระนครและไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวัง จึงมีบ้านเรือนราษฎรซึ่งเป็นขุนนางและข้าราชการรวมทั้งคหบดีจีน และบรรดาชาวต่างชาติ เช่น มอญ ลาว ญวน และเขมร

4 บริเวณตั้งแต่คลองรอบกรุงถึงแนวที่เป็นคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้

มีอาณาเขตกว้างใหญ่กว่าบริเวณอื่น ๆ มีขอบเขตตั้งแต่คลองรอบกรุงออกไปทางตะวันออกจนถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งขุดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 4 บริเวณทางด้านใต้ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นบริเวณที่มีคนจีนอยู่หนาแน่น ส่วนริมคลองรอบกรุงและริมคลองมหานาคจะมีบ้านเรือนเสนาบดี ขุนนาง ราษฎรชาวไทย และชาวต่างชาติ เช่น เขมร ลาว ขก

5 บริเวณด้านเหนือของพื้นที่ตั้งแต่คลองบางลำภูไปถึงคลองผดุงกรุงเกษมด้านบน ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์จัดเป็นเขตนอกกำแพงพระนคร หรือเขตชานเมืองสภาพเป็นสวนร่มรื่นเต็มไปด้วยต้นไม้ บริเวณที่ทางไกลออกไปเป็นทุ่งนาและที่กร้าง กลุ่มบ้านเรือนที่พักอาศัยมักเกาะกลุ่มกันอยู่ในบริเวณริมคลองรอบกรุงด้านเหนือคือคลองบางลำภูบริเวณริมคลองมหานาคและบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนบริเวณสวนกลางของพื้นที่ยังเป็นที่ว่างที่ไม่มียาษฎรมาตั้งบ้านเรือนเนื่องจากไม่มีเส้นทางคมนาคมที่ตัดผ่านเข้าไปในเนื้อที่ว่างภายใน สวนวัดที่มีอยู่ในพื้นที่ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์จะเป็นวัดที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้แม่น้ำเจ้าพระยา บ้านเรือนราษฎรทั่วไปก็มักจะตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับคลองและวัด

การเลือกตำแหน่งที่ตั้งและระบบการคมนาคมในพื้นที่ฝั่งธนบุรี และฝั่งพระนครมีเหตุผลสำคัญเพื่อป้องกันภัยจากการถูกรุกราน พระนครแห่งเก่าด้านฝั่งธนบุรีปราศจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่สามารถป้องกันตัวเมืองจากการถูกรุกรานโดยศัตรูทางด้านทิศตะวันตกได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงได้มีราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนครแห่งใหม่ โดยย้ายข้ามลำน้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรีมายังฝั่งพระนครด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นบริเวณที่ลุ่มกว้างใหญ่ เอื้อต่อการขยายเมืองออกไปทางทิศตะวันออกได้อีกในอนาคต

เนื่องจากพระองค์ตระหนักถึงเรื่องยุทธศาสตร์ และปัญหาการควบคุมป้องกันบริเวณอาณาเขตสวนรวมโดยรอบเป็นหลัก จึงได้กำหนดบริเวณก่อตั้งพระนครใหม่นี้ขึ้นในพื้นที่สวนโค้งออกสู่ทิศตะวันตกของลำน้ำเจ้าพระยาซึ่งแต่เดิมมีหมู่บ้านของชุมชนเล็ก ๆ ปรากฏอยู่แล้ว โดยที่ตั้งของพระนครแห่งนี้สามารถควบคุม

คุมเส้นทางและการเคลื่อนไหวสัจจขึ้นลงตามลำน้ำเจ้าพระยาระหว่างทิศเหนือและทิศใต้ได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการก่อสร้างแนวกำแพงพระนครขึ้นใหม่ และขุดคลองด้านนอกขนานกับกำแพงโดยรอบ จนมาบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ จากนั้นยังได้โปรดเกล้าฯ ให้รื้อกำแพงเมืองริมคลองคูเมืองเดิมครั้งสมัยธนบุรีเพื่อย้ายพระนครให้กว้างออกไป และขุดคลองคูเมืองเดิมให้กว้างและลึก เพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศเหนือและทิศใต้

จากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองหลอดอีกสองคลอง จากคลองคูเมืองเดิมออกไปบรรจบคลองรอบกรุงที่ขุดใหม่ และให้พระยาราชเศรษฐีหัวหน้าคนจีน และพวกคนจีนซึ่งอยู่ในเขตคลองคูเมืองเดิมย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณพื้นที่สวนแถบคลองวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาส) จนถึงคลองวัดสามเพ็ง (วัดปทุมคงคา)

นางน้อย ศักดิ์ศรี,ม รว และคณะ (2534 :110) ได้กล่าวถึง วิวัฒนาการของคลองที่ขุดเพื่อประโยชน์ในการป้องกันและพัฒนาเมือง ดังนี้

คลองที่ถูกขุดเพื่อประโยชน์ในการป้องกันและพัฒนาเมืองมีหลักฐานของการขุดตั้งแต่สมัยก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีวิวัฒนาการเรียงลำดับดังต่อไปนี้

- 1 คลองคูเมืองเดิม เป็นแนวคลองคูเมืองสมัยกรุงธนบุรีทางฝั่งพระนคร ซึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดเกล้าฯให้ย้ายเมืองหลวงมาทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทรงเห็นความสำคัญของคลองคูเมืองเดิมเส้นนี้จึงโปรดเกล้าฯให้ทำการขุดคลองคูเมืองให้กว้างและให้ลึกขึ้น เพื่อให้เป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศเหนือและทิศใต้ คลองเส้นนี้จึงเปลี่ยนฐานะจากคลองคูเมืองในสมัยธนบุรีเป็นคลองในเมือง ประชาชนทั่วไปนิยมเรียกชื่อคลองเป็น 3 ชื่อ คือ ช่วงใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศเหนือ เรียกว่า “คลองโรงไหม”ซึ่งมีโรงไหมของหลวงตั้งอยู่ช่วงใกล้แม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศใต้เรียกว่า “คลองตลาด” เพราะที่ปาก
- 2 คลองรอบกรุง เนื่องจากย้ายพระนครมาทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา และเพื่อการขยายเขตพระนครให้กว้างขวางขึ้นใน พ.ศ. 2362 จึงทรงโปรดเกล้าฯให้ขุดคลองคูเมืองขึ้นอีกชั้นหนึ่งเรียกว่า “คลองรอบกรุง” ขนานไปกับแนวคลองคูเมืองเดิม เริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือเรียกว่าคลองบางลำภู และวกไปแม่น้ำเจ้าพระยาด้านใต้ เหนือวัดสามปลื้มเรียกว่าคลองโองยาง จากนั้นจึงโปรดเกล้าฯให้สร้างกำแพงประตูเมืองและป้อมบนกำแพงเมืองรายเป็นระยะไปตามแนวคลองด้านในคลองรอบกรุงนี้ ทำให้กรุงรัตนโกสินทร์กลายเป็นเมืองที่มีน้ำล้อมรอบ ลักษณะเหมือนกับเกาะคล้ายกรุงศรีอยุธยาที่มีคลองรอบกรุงเป็นแนวป้องกันพระนครชั้นแรก กำแพงและป้อมบนกำแพงพระนครเป็นแนวป้องกันชั้นที่สอง
- 3 คลองหลอดวัดราชนัคตาและคลองหลอดวัดราชบพิธ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯให้ขุดขึ้นเชื่อมคลองคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุง เพื่อประโยชน์ในทางยุทธศาสตร์และการคมนาคม ซึ่งประกอบด้วย 2 คลอง คือ เริ่มจากคลองคูเมืองส่วนใต้ของคลองโรงไหมผ่านไปทางตะวันออกไปบรรจบกับคลองรอบกรุง คลองหลอดเส้นที่ 2 ตั้งต้นจากคลองคูเมืองตรงวัดราชบพิธผ่านถนนราชบพิธ ในปัจจุบันบรรจบกับคลองรอบกรุงที่ตอนเหนือสะพานดำรงสถิตย์ คลองทั้งสองนิยมเรียกชื่อตามจุดที่ผ่าน แต่ในปัจจุบันมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า “คลองหลอดวัดราชนัคตา” และ “คลองหลอดวัดราชบพิธ” ตามลำดับ
- 4 คลองมหานาค พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯให้ขุดขึ้นใน พ.ศ. 2326 ตั้งต้นจาก

คลองรอบกรุงบริเวณข้างวัดสระเกศชวบรจกับคลองผดุงกรุงเกษม เรียกว่า “สี่แยกมหานาค” สุดเขตคลองที่วัดบรมนิวาส มีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่สำหรับประชาชนประชุมเล่นเพลงเรือและสัควาในฤดูน้ำตามประเพณีเดิมครั้งกรุงศรี ขณะเดียวกันก็พระราชทานนามประตูเมืองที่เปิดออกสู่คลองมหานาคตรงบริเวณปลายถนนบำรุงเมืองในปัจจุบันว่า “ประตูสำราญราษฎร์” เพื่อให้เป็นประตูที่ประชาชนได้ออกมาพักผ่อนมีการละเล่นสนุกสนานกัน เส้นทางคลองมหานาคได้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าที่สำคัญ โดยเฉพาะสี่แยกมหานาคเป็นบริเวณที่มีเรือสินค้าต่าง ๆ มาชุมนุมค้าขายกันคับคั่งในสมัยต่อมา

บริเวณที่ตั้งบ้านเรือนราษฎรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปลงโดยแบ่งบริเวณใหญ่ๆ แยกบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนของราษฎรเป็นบริเวณใหญ่ๆ 3 บริเวณ ได้แก่

1 บริเวณตั้งแตริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก(ฝั่งพระนคร)ถึงเขตคลองคูเมืองเดิม

บริเวณนี้ใกล้พระบรมมหาราชวัง พระราชวังหน้าและวังเจ้านาย วัดสำคัญอีก 5 วัดที่พำนักอาศัยจึงมีไม่มากนักมักเป็นที่อยู่อาศัยของเสนาบดีคนสำคัญในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระองค์ทรงรับความเจริญแบบตะวันตกเข้ามาปรับปรุงบ้านเมืองให้สวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อย และโปรดเกล้าฯ ให้จัดหาที่อยู่สำหรับชาวต่างประเทศที่ทรงจ้างให้มาช่วยเหลือกิจการของประเทศในด้านต่างๆ

2 บริเวณตั้งแต่แนวคลองคูเมืองเดิมถึงแนวคลองรอบกรุง

ตั้งแตริมแม่น้ำเจ้าพระยาตามแนวกำแพงพระนครทางด้านเหนือ ถึงริมแม่น้ำเจ้าพระยาตามแนวกำแพงพระนครด้านใต้ใกล้วัดเลียบ(วัดราชบูรณะราชวรวิหาร) และตั้งแต่แนวคลองคูเมืองเดิมจนถึงคลองรอบกรุงตามแนวตะวันตก - ตะวันออกในบริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของเสนาบดีและขุนนาง และราษฎรทั่วไปจะอยู่หนาแน่นบริเวณริมกำแพงพระนคร บริเวณริมกำแพงพระนครด้านในซึ่งเลียบไปตามแนวคลองรอบกรุง มีราษฎรซึ่งส่วนมากเป็นพวกทาสและเลข อาศัยอยู่โดยปลูกบ้านเรือนง่ายๆ เป็นกระท่อมแบบเพิงหมาแหงน มุงจาก อยู่ชิดกำแพงเมืองเป็นระยะๆ ใช้กำแพงเมืองเป็นผนังด้านหลังใช้ดับจาก เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับราษฎรที่มีรายได้น้อย บางแห่งเปิดด้านหน้าเพิงออกขายของเล็กๆ น้อย ๆ เพื่อการยังชีพ

3 บริเวณตั้งแต่คลองรอบกรุงถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษม

บริเวณนี้มีอาณาเขตกว้างขวางกว่าเขตอื่น ๆ พื้นที่นี้นอกจากมีคลองรอบกรุง และคลองผดุงกรุงเกษมที่เพิงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดใหม่แล้ว ยังมีคลองมหานาคเชื่อมระหว่างคลองทั้งสอง มีถนนเจริญกรุงที่ผ่านทางตอนใต้ของพื้นที่ และถนนบำรุงเมืองผ่านตอนกลางของพื้นที่ ขนานกับแนวคลองมหานาค ที่ดินในส่วนนี้เลยกำแพงออกไปถือว่าเป็นเขตนอกเมือง มีราษฎรมาปลูกบ้านเรือนกันเบาบาง บริเวณที่มีผู้คนอยู่กันหนาแน่น คือ บริเวณใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านใต้ซึ่งเป็นชุมชนจีน นอกนั้นบริเวณนี้ก็มีทั้งวัดที่เป็นวัดเก่าและวัดที่สร้างใหม่อีกประมาณ 24 วัด ดังนั้นจึงมีราษฎรมาตั้งบ้านเรือนในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านเหนือและด้านใต้ ริมคลองรอบกรุง คลองผดุงกรุงเกษม คลองมหานาค ริมถนนเจริญกรุงและถนนบำรุงเมืองตลอดจนบริเวณใกล้เคียง

ไขแสง สุชะวัฒนะ (2520 : 49) ได้อธิบายถึงช่วงที่อารยธรรมตะวันตกส่งผลกระทบต่อประเทศไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ดังนี้

สมัยรัชกาลที่ 4 อารยธรรมตะวันตกมีบทบาททำให้ประเทศก้าวไปสู่สยามใหม่ในทุกวิถีทางระหว่างที่มีชนนารีอเมริกันเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในเมืองไทยตรงกับช่วงที่มีหาอำนาจตะวันตกขยายอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัชกาลที่ 4 ขณะที่ดำรงพระยศสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงผนวชอยู่ทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องชวนชาวเรียนรู้อาณาเขตต่างประเทศ เพื่อจะได้เป็นทางไปสู่การศึกษาวิชาการต่างๆ ของประเทศตะวันตกต่อไป พระองค์ทรงคบค้าสมาคมกับบาทหลวงโรมันคาทอลิกซึ่งมีความเชี่ยวชาญในภาษาละติน ทรงศึกษาภาษาละตินจากบาทหลวงบิลเลอว์ทซ์ ทรงศึกษาภาษาอังกฤษจากมิชชันนารีอเมริกัน ทรงสนพระทัยในวิทยาการตะวันตกโดยเฉพาะทางด้านดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และคณิตศาสตร์ ทรงมีความรู้ในวิชาเหล่านี้อย่างกว้างขวาง พระองค์ยังทรงสนพระทัยความเป็นไปของสถานการณ์ของโลกจากมิตรชาวต่างประเทศ และจากหนังสือพิมพ์ต่างประเทศที่ส่งมาจากเมืองใกล้เคียง เช่น สิงคโปร์ และปีนัง ความรู้ที่ทรงได้รับนี้ทำให้พระองค์ทรงมีความคิดเห็นก้าวหน้า และนำไปสู่การปรับปรุงบ้านเมืองเป็นแบบตะวันตก เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2394 ประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าเป็นแบบตะวันตก พระองค์ทรงได้รับพระเกียรติคุณว่าเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกและเป็นพระมหากษัตริย์องค์เดียวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ทรงรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี

การศึกษาหาความรู้อย่างกว้างขวางทั้งในด้านวิทยาการและความเป็นไปของโลก ทำให้พระองค์ทรงมีความคิดเห็นก้าวหน้า และทรงเล็งเห็นความจำเป็นสองประการ ประการแรกคือ วิทยาการและความเจริญแบบตะวันตกเป็นสิ่งที่น่าสนใจ มีประโยชน์และจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับประเทศในอนาคตจึงเป็นการสมควรที่ชาวไทยจะได้ศึกษาวิทยาการใหม่ๆ ประการที่สอง คือ ลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังแพร่ขยายมาทางซีกโลกตะวันออกเป็นสัญญาณเตือนให้ประเทศไทยได้ตระหนักว่า ถึงเวลาแล้วที่ไทยจะต้องยอมรับอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกเพื่อปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย เพราะเป็นวิธีเดียวเท่านั้นที่จะดำรงเอกราชไว้ได้

ในด้านการต่างประเทศทรงเปลี่ยนแปลงนโยบายของประเทศให้ทันต่อเหตุการณ์ ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาพันธมิตรกับอังกฤษ สหรัฐอเมริกา และประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป นอกจากนี้ยังได้ทรงจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษาและช่วยกิจการต่างๆ

ในด้านการทหารทรงโปรดฯ ให้จัดการทหารทั้งทหารบกและทหารเรือตามแบบยุโรป สำหรับการทหารบก โปรดฯ ให้นายทหารอังกฤษจัดตั้งกองทหารขึ้นเรียกว่า ทหารเกณฑ์หัตถ์อย่างยุโรป ส่วนด้านการทหารเรือโปรดฯ ให้จัดตามแบบอังกฤษ และต่อเรือกลไฟเป็นเรือรบ เมื่อได้จัดการทหารบกและทหารเรือตามแบบยุโรปแล้ว ที่ติดตามมากก็คือ การจัดสร้างตึกที่ทำการ โรงทหาร และอาคารต่างๆ ของการทหารเป็นแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก

ด้านการศึกษาโปรดฯ ให้จ้าง นางแอนนา เลียวโนเวนส์ สตรีชาวอังกฤษจากสิงคโปร์มาเป็นครูถวายพระอักษรพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวัง งานด้านการศึกษาของมิชชันนารีอเมริกันได้ก้าวหน้ามากในรัชกาลนี้ ผู้ปกครองเริ่มหันมานิยมแนวการศึกษาแบบใหม่ แม้แต่ครอบครัวขุนนางชั้นสูงก็ส่งบุตรหลานของตนเข้ามาเรียนจนต้องขยายอาคารเรียน รัชกาลที่ 4 ทรงอุดหนุนด้วยการพระราชทานที่ดินให้สร้างโรงเรียนโบสถ์และที่อยู่ของพวกมิชชันนารี

ด้านการแพทย์ ทรงสนับสนุนการแพทย์สมัยใหม่ที่พวกมิชชันนารีอเมริกันได้นำเข้ามาในเมืองไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ทรงเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อประชาชนมาก เช่น การปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ การฉีดวัคซีนป้องกันโรคติดต่อ การผ่าตัดแบบตะวันตก พวกสอนศาสนาเหล่านี้ได้ก่อตั้งโรงพยาบาลขึ้นในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด การก่อสร้างโรงพยาบาลไทยในรัชกาลต่อมาได้แบบอย่างมาจากโรงพยาบาลของชาวตะวันตกเหล่านี้

ด้านเศรษฐกิจ หลังจากการทำสนธิสัญญากับประเทศตะวันตก ไทยเปิดทำการค้าเสรีกับนานาประเทศมีเรือสินค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายกับเมืองไทยเพิ่มขึ้นหลายสิบเท่า นอกนี้มีชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งโรงสีไฟ โรงเลื่อยจักร ธุเรื่อ และบริษัทการค้าต่างๆ ในกรุงเทพฯ ขึ้นหลายแห่ง

ด้านการช่าง ทรงสนับสนุนช่างแขนงต่าง ๆ จากยุโรป ให้เข้ามาทำงานและถ่ายทอดความรู้ความชำนาญให้แก่ชาวไทย ไชยแสง สุชะวันนะ (2520 : 51) ได้กล่าวถึง หลักฐานในตอนหนึ่งของประกาศว่าด้วยการประพุดติดต่อฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกัน ที่มาอยู่เมืองไทย มีความว่า

“ คนชาติ ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ก็เป็นข้าแผ่นดินเมืองที่เป็นพระราชไมตรีกันแล้วทั้งสามเมือง แลคนชาติฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ก็มีวิชาฉลาดในการงานต่างๆเมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระราชอาณาเขตเห็นจะมาประกอบการช่าง ก่อสร้างดีกรรมบ้านเรือน ทำสิ่งของใช้สอยต่างๆประหลาดๆดีกว่าสิ่งของที่เคยทำได้ในกรุงซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน ช่างชาวพระนครนี้ เมื่อเห็นเป็นดีก็ควรว่าเรียนเลียนทำตามอย่าง การช่างทั้งปวงก็จะจำเรียดขึ้นกว่าแต่ก่อน

อำนาจ เบ็นสบาย (2524 : 38 – 49) มีความคิดเห็นที่สอดคล้องกับไชยแสง สุชะวันนะในเรื่องสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า

การแพร่อิทธิพลของศิลปกรรมตะวันตกมิได้เข้ามาแบบลอยๆแต่เกี่ยวข้องกับลักษณะการเมืองระหว่างประเทศที่ต้องการสร้างอำนาจอิทธิพลแสวงหาความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจจากประเทศที่อ่อนแอกว่า ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอีกก้าวหนึ่งที่สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยแรงบีบคั้นจากสังคมภายนอก “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ทรงดำเนินพระราชโบายเปิดการติดต่อสัมพันธ์กับชาวตะวันตกอย่างกว้างขวางยิ่งกว่าสมัยใดๆ ในอดีตกาล เป็นเสมือนหัวเลี้ยวหัวต่อของการปฏิรูปบ้านเมืองครั้งสำคัญ ไทยเปลี่ยนนโยบายสัมพันธ์ติดต่อกับต่างประเทศชนิดกลับหน้ามือเป็นหลังมือ เพราะพระปรีชาญาณทรงมองเห็นการณ์ไกลของรัชกาลที่ 4 “ วาระที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัตินั้น “ ลัทธิจักรวรรดินิยมในยุโรปกำลังทำหันทันเอเซียออกเป็นชั้นเล็กชั้นน้อย ” ขณะที่ผู้ปกครองประเทศอื่นในเอเชียยอมพ่ายแพ้ต่อผู้ชนะด้วยค้อยกำลังหรือทอนกำลังของประเทศตนเองด้วยการสื้ออย่างฉุนเฉียว พระองค์รักษาประเทศไว้ได้อย่างปลอดภัย ขณะที่ประเทศอื่นๆ หวังที่จะเข้าหาความปลอดภัยด้วยการหลีกเลี่ยงอิทธิพลตะวันตกนั้น พระองค์ทรงตระหนักว่า วิธีเดียวที่ประเทศเอเซียจะรักษาเอกราชไว้ได้ก็คือการรับอิทธิพลเหล่านั้น และปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย

ด้านศิลปกรรมพระองค์โปรด ฯ ให้ส่งพระบรมฉายาลักษณ์ของพระองค์ไปให้ช่างที่ฝรั่งเศสหล่อพระบรมรูปเท่าพระองค์ ส่วนในด้านจิตรกรรมนั้น พระภิกษุชาวันโช่งนับได้ว่าเป็นจิตรกรเอกคนแรกของไทยที่ริเริ่มเขียนภาพแบบตะวันตก มีการให้แสงและเงาและมีความลึก ยิ่งไปกว่านั้นเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่ปรากฏอยู่ในภาพก็นิยมเขียนเลียนแบบฝรั่งด้วย

กรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 4 เจริญขึ้นกว่าในสมัยรัชกาลก่อนๆ เป็นอันมาก เพราะอารยธรรมของชาติตะวันตกได้เริ่มเข้ามาอย่างไม่ขาดสาย กรุงเทพฯ มีถนนสร้างใหม่หลายสาย มีสะพานแบบสมัยใหม่ ตึกแถวแบบสมัยใหม่ โรงสีสมัยใหม่ เรือกลไฟสมัยใหม่ อุตุนเรือสมัยใหม่ และมีข้าวของเครื่องใช้สมัยใหม่สำหรับใช้สอยและบริโภค ยานการค้าเดิมเคยมีเรียงรายอยู่ตามริมแม่น้ำริมคลองก็เริ่มก่อตัวตามริมถนนอย่างประปราย เพราะคนหันมาสัญจรไปมาตามท้องถนนมากขึ้น เนื่องจากการตัดถนนสายต่างๆ ขึ้น

ต้นรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ชาวชาวตะวันตกยังไม่มีบทบาทมากนัก ชาวชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ เป็นช่างจีน ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคสยามเก่าของ 3 รัชกาลแรกกับการตื่นตัวรับอารยธรรมตะวันตกเข้ามาปรับปรุงประเทศในสมัยของพระองค์ รวมทั้งการรับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกนั้น นับเป็นช่วงที่เพิ่งเริ่มต้น เริ่มมีชาวชาวตะวันตกเข้ามาทำการออกแบบอาคารประเภทอาคารสาธารณะและอาคารพักอาศัยบ้างแล้ว ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย ส่วนรูปแบบของสถาปัตยกรรมประเภทที่พักอาศัยหมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน ได้นำความรู้และเทคนิคการก่อสร้างมารวมผสมผสานกับลักษณะพื้นเมืองของทางตะวันออก และสภาพดินฟ้าอากาศของไทย นับเป็นผลงานซึ่งเกิดขึ้นจากความเข้าใจในสภาพความเป็นอยู่ และประสบการณ์ของผู้ออกแบบก่อสร้างที่ได้เป็นช่างโดยตรง

แนงน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ (2534 : 210 - 219) ได้อธิบายถึงที่พักอาศัยและชุมชนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

ช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากสมัยพระองค์ยาวนานถึง 42 ปี ดังนั้นในช่วงปลายรัชกาล พลเมืองในกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นเป็น 6 แสนคนโดยประมาณ บริเวณที่มีราษฎรอาศัยหนาแน่นในสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 5 จะอยู่ภายในคลองรอบกรุงซึ่งอยู่ภายในกำแพงพระนคร และได้ขยายตัวออกไปจนจรดริมคลองผดุงกรุงเกษม ส่วนทางด้านใต้ของพระนครตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมริมถนนเจริญกรุงเรื่อยลงมาทางด้านใต้จนกระทั่งถึงสี่ลม และสาทร สีพระยา บางรัก และสุรวงศ์ ซึ่งเดิมเป็นชานพระนครก็เริ่มคับคั่งด้วยเป็นแหล่งประกอบธุรกิจการค้า และที่ทำการกงสุลต่างประเทศ และคนในบังคับต่างชาติมากขึ้น ในรัชกาลที่ 5 นี้มีการตัดถนนหลายสาย ทรงสร้างพระราชวังดุสิตขึ้นทางด้านเหนือของพระนครซึ่งเป็นส่วนต่อกับทุ่งนา และสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสอีกหลายวัง หางออกไปจากแนวคลองผดุงกรุงเกษมทางด้านเหนือและด้านตะวันออกของพระนคร เป็นการขยายความเจริญออกมาด้านนอกของตัวเมืองซึ่งยังไม่มีชุมชนหนาแน่นเหมือนภายในเขตกำแพงพระนคร การขยายสาธารณูปโภค การสร้างพระราชวัง และวังเจ้านายออกมาในเขตรอบนอกนี้ ทำให้มีข้าราชการและราษฎรมาสร้างบ้านเรือนทางแถบเหนือและทางตะวันออกของตัวเมืองมากขึ้น ทำให้ความเจริญและความหนาแน่นของชุมชนขยายตัวออกมาโดยรอบ ในช่วงรัชกาลที่ 5 นี้ จะแยกบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนและชุมชนเป็นบริเวณใหญ่ๆ 3 บริเวณ ได้แก่

1 บริเวณตั้งแต่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก(ฝั่งพระนคร)ถึงเขตคลองคูเมืองเดิม

ในบริเวณนี้นอกจากจะมีพระบรมมหาราชวัง วังเจ้านายต่าง ๆ วังสำคัญ ๆ สถานที่ราชการ บ้านเสนาบดีและขุนนางแล้ว บ้านเรือนราษฎรทั่วไปมีน้อย นอกจากบริเวณพาเตียนซึ่งมีตลาดพาเตียนเป็นตลาดใหญ่และมีชุมชนบริเวณใกล้เคียง รวมทั้งเป็นย่านที่เป็นที่พักสำหรับชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการอยู่อาศัย

2 บริเวณตั้งแต่แนวคลองคูเมืองเดิมถึงแนวคลองรอบกรุง(คลองโอ่งอ่าง - คลองบางลำภู)

ยังอยู่ในกำแพงพระนครทางด้านเหนือตั้งแต่แนวคลองคูเมืองเดิมด้านคลองโรงไหมจนถึงคลองรอบกรุงช่วงคลองบางลำภูนั้น จะมีกลุ่มบ้านเรือน ข้าราชการ ราษฎรไทย และไทยอิสลามเป็นส่วนใหญ่ มีถนนราชดำเนินกลางตัดผ่านในเขตนี้ เดิมเป็นบ้านเรือนราษฎรและท้องแถวซึ่งขายที่และโรงเรียนของคนให้เป็นของหลวง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้สร้างถนนราชดำเนินกลาง พื้นที่ด้านเหนือถัดจากแม่น้ำเจ้าพระยาออกมาเดิมเป็นที่ลุ่มเป็นบึง ต่อมาจึงกลายเป็นสวนผลไม้ของราษฎร ช่วงด้านใต้ของพื้นที่ตั้งแต่แนวคลองตลาดซึ่งเป็นคลองคูเมืองด้านใต้จนถึงแนวคลองรอบกรุงช่วงคลองโองางนั้น เป็นย่านคนจีนตั้งแต่บริเวณสะพานหัน ลำเพ็ง เขียวราช มีตลาดลำเพ็งเป็นตลาดสำคัญ มีชุมชนราษฎรทั้งจีน และไทยอยู่กันหนาแน่นรวมทั้งบริเวณชวตันของถนนเจริญกรุง และถนนเฟื่องนครด้วย

3 บริเวณตั้งแต่คลองรอบกรุง(คลองโองาง – คลองบางลำภู)ถึงแนวคลองคลองผดุงกรุงเกษม

บริเวณนี้ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถือเป็นเขตชุมชนใหม่ ที่ขยายตัวต่อเนื่องออกไปจากใจกลางพระนครเดิมในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นเขตที่อยู่นอกกำแพงพระนครออกไป มีคลองผดุงกรุงเกษมไปจดแม่น้ำเจ้าพระยาด้านใต้เป็นแนวกั้นเขต มีถนนกรุงเกษมตัดใหม่ควบคู่ไปกับแนวคลอง มีคลองมหานาคเชื่อมระหว่างคลองรอบกรุงกับคลองผดุงกรุงเกษม จากนั้นมีถนนราชดำเนินนอก(ชวตัน)ถนนบำรุงเมือง(ชวปลาย) ถนนเจริญกรุง และถนนเยาวราชเป็นถนนสำคัญในบริเวณนี้ ทางด้านแถบเหนือและแถบตะวันออกของบริเวณส่วนใหญ่เป็นวัด วังเจ้านาย สถานที่ราชการมีบ้างเล็กน้อย บริเวณที่ริมแม่น้ำเป็นที่ลุ่มบางสวนในพื้นที่เป็นที่นาและสวนของราษฎร มีบ้านเรือนราษฎรไม่หนาแน่นนักสวนบริเวณแถบใต้ตั้งแต่ชวตันถนนบำรุงเมืองลงมา ถนนเจริญกรุงและถนนเยาวราชเป็นบริเวณที่มีราษฎรอยู่กันหนาแน่นโดยเฉพาะย่านคนจีนชวตันถนนเจริญกรุงตอนใต้ตั้งแต่สะพานดำรงสถิตย์ออกไปจนถึงตลาดน้อยและบางรักซึ่งอยู่นอกเขตคลองผดุงกรุงเกษมออกไปนั้น บริเวณสองฟากถนนเต็มไปด้วยโรงเรียนและร้านค้าที่มุ่งหลังคาจาก สวนบริเวณวังนครเขมขจะมีบ้านเรือนราษฎรมุ่งหลังคาจาก และมีโรงบอนเบี้ยแทรกอยู่ด้วย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวนั้น พระองค์ได้ดำเนินนโยบายในการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า โดยการรับอารยธรรมตะวันตกมาปรับปรุงกิจการต่างๆ ของบ้านเมืองสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นการนำประเทศสู่สยามยุคใหม่ที่เจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว พระองค์ได้เสด็จประพาสต่างประเทศใกล้เคียง เช่น ประเทศสิงคโปร์ ปัตตานี อินเดีย และเสด็จประพาสยุโรป 2 ครั้งจากการเสด็จต่างประเทศ พระองค์ได้ทรงนำแบบอย่างที่ดีงามของประเทศเหล่านั้น มาปรับปรุงเพื่อวางรากฐานความเจริญของประเทศในทุกๆด้าน ในช่วงเวลาอันยาวนานถึง 42 ปี ในรัชสมัยของพระองค์นั้นมีชาวต่างประเทศชาติต่างๆในยุโรป เข้ามารับราชการในตำแหน่งต่างๆ ในหน่วยงานที่ต้องพึ่งพาความรู้จากชาวตะวันตกเป็นจำนวนมาก

สุสดี ทิพทัส (2541 : 1 - 9) กล่าวถึง สาเหตุที่ทำให้อิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกมีผลต่อแบบอย่างสถาปัตยกรรมไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนี้

จากที่มีชาวต่างประเทศจำนวนมากมาตั้งหลักแหล่งและดำเนินกิจการค้าในกรุงเทพฯมากมาย จึงต้องมีการก่อสร้างอาคารสถานที่ สำหรับโรงงาน โรงสี โรงเลื่อย ยุคต่อเรือ และห้างร้านบริษัทเหล่านั้น รวมทั้งที่พักอาศัย

ของชาวต่างประเทศเหล่านี้ด้วย นอกจากนั้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้มีการก่อสร้างสถานที่ราชการของกระทรวงต่าง ๆ สร้างพิพิธภัณฑสถาน โรงพยาบาลศิริราช สมาคมฯ โคมแดง กรมไปรษณีย์โทรเลข เป็นต้น มีการก่อสร้างพระที่นั่งและพระตำหนักต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง ได้แก่ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระที่นั่งบรมพิมาน มีการสร้างพระราชวังในต่างจังหวัด เช่น พระที่นั่งบางประอินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระรามราชนิเวศน์ หรือพระราชวังบ้านปืนจังหวัดเพชรบุรี โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังดุสิต พระที่นั่งอนันตสมาคม พระตำหนักพญาไท และสร้างพระราชวังพระราชทานพระเจ้าอยู่ยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธออีกเป็นจำนวนมาก เช่น วังบูรพาภิรมย์ วังกรมพระสมดอมรพันธ์ วังบางขุนพรหม พระตำหนักปรุสกัน วังสระปทุม วังใหม่ที่ทุ่งปทุมวัน เป็นต้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยความรู้ทางการก่อสร้าง และเทคโนโลยีใหม่ ๆ จากตะวันตก ทรงเห็นประโยชน์ที่จะใช้ชาวต่างประเทศเข้ารับราชการในหน่วยงานต่าง ๆ ที่ต้องการความรู้ทางเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า มีชาวยุโรปชาติต่าง ๆ เข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมากในช่วงนั้น ในจำนวนนี้มีช่างสถาปนิก นายช่างวิศวกรโยธา วิศวกรไฟฟ้า วิศวกรประปา ช่างสำรวจ ช่างศิลป์ จิตรกรรม และประติมากรรม ช่างตกแต่งภายใน และช่างก่อสร้างเป็นจำนวนมาก ที่ทรงจ้างเข้ามารับราชการในกรมรถไฟ กรมโยธาธิการ กรมสุขาภิบาล กรมทหารหน้า เป็นต้น

ช่างชาวตะวันตกเหล่านี้ได้นำความรู้ทางการก่อสร้างอาคาร เทคนิคใหม่ๆ ตลอดจนอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ โดยเริ่มจากการออกแบบก่อสร้างอาคารของทางราชการ พระราชวัง และวังเจ้านายต่าง ๆ ต่อมาบรรดาขุนนาง เสนาบดี ข้าราชการ และพ่อค้าคหบดีที่มีฐานะดีจึงเริ่มนิยมการปลูกสร้างที่พักอาศัย โดยให้ช่างชาวตวันตกออกแบบก่อสร้างกันมากขึ้นตามความนิยมในสมัยนั้น ส่วนช่างรับเหมาก่อสร้างตามแบบตะวันตกก็มีชาวตะวันตกที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย บางคนเคยรับราชการในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้าง เมื่อครบสัญญาจ้างก็ลาออกมาประกอบอาชีพของตนในเมืองไทยต่ออีกคนละหลาย ๆ ปี

มุสตี ทิพทัส (2541 : 10 - 15) กล่าวถึง อิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก ที่มีผลต่อแบบอย่างสถาปัตยกรรมไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 คือ ในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2453 ซึ่งตรงกับ ค.ศ. 1868 - 1910 นั้น ดังนี้

เป็นช่วงระหว่างกลางศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ในยุโรปและสหรัฐอเมริกาเป็นสมัยที่ตรงกับยุคที่นิยมสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิกกันขึ้นใหม่หรือเป็นยุคฟื้นฟูศิลปะ และสถาปัตยกรรมแบบกรีกและโรมันซึ่งถือเป็นต้นแบบดั้งเดิมของสถาปัตยกรรมตะวันตก และนำรูปแบบและองค์ประกอบของแบบอย่างดั้งเดิมนี้มาปรับปรุงใหม่ ช่างชาวตะวันตกซึ่งส่วนมากเป็นชาวอิตาลี ชาวอังกฤษ และเยอรมัน ก็คงนำแบบอย่างที่คุณเคยเข้ามาเป็นแนวทางในการออกแบบอาคารสถานที่ราชการ วังเจ้านาย และบ้านสำคัญ ๆ ทั่วไปเป็นแบบที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมแบบเรอเนซองส์ของอิตาลี (Italian Renaissance) ซึ่งเป็นแบบอย่างในสมัยศตวรรษที่ 15 - 16 ในยุโรป และอาจมีอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมแบบโกธิค (Gothic) สำหรับอาคารที่พักอาศัยปะปนบ้าง

ในช่วงรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 นี้ทั้งสองพระองค์ได้ดำเนินนโยบายในการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าโดยการรับอารยธรรมตะวันตกมาปรับปรุงกิจการต่าง ๆ ของบ้านเมือง มีการขยายเขตความเจริญของชุมชนในพระนครออกไปทั้งทางด้านเหนือ ด้านตะวันออกและด้านใต้ของตัวเมืองจากแนวกำแพงพระนคร จนถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษม และบริเวณที่ถัดจากคลองผดุงกรุงเกษมออกไป ในรัชกาลที่ 5 นี้ที่ดินเริ่มมีราคาสูงขึ้น มีความนิยมในการตัดถนนมากขึ้น การคมนาคมติดต่อก็เริ่มนิยมใช้ทางบกมากขึ้น แทนที่ใช้ทางน้ำเป็นหลักเหมือนในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นอกจากนั้นในรัชกาลนี้ได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติการออกโฉนดที่ดินขึ้น เพื่อจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินขึ้นใหม่ซึ่งมีผลต่อตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนราษฎรในเวลานั้น นอกเหนือจากชุมชนเดิมที่มีมาก่อนในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

สาระสำคัญของตำแหน่งที่ตั้งชุมชนพักอาศัยในช่วง 2 รัชกาลนี้

เสนาบดี ขุนนางและข้าราชการตำแหน่งสำคัญที่ต้องรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ และกรมพระราชวังบวรหรือที่ทำความดีความชอบมักได้รับพระราชทานบ้านเรือนและที่ดินของทางราชการเป็นกรรมสิทธิ์ในบริเวณที่ไม่ห่างจากพระบรมมหาราชวัง สวนใหญ่อยู่ในเขตกำแพงพระนครตามแนวคลองรอบกรุง บ้านของหลวงที่พระราชทานให้เสนาบดีอาศัยอยู่ตามตำแหน่ง เมื่อเสนาบดีถึงแก่กรรมหรือมีการโยกย้ายสับเปลี่ยนตำแหน่ง ก็จะโปรดเกล้าฯ ให้มีการโยกย้ายสับเปลี่ยนตำแหน่งผู้มาอยู่ใหม่ตามความเหมาะสม สวนใหญ่เป็นบ้านในบริเวณเขตกำแพงพระนคร นอกจากนั้นบางบ้านที่มีขนาดใหญ่โตอาจมีการนำมาใช้เป็นสถานที่ทำการของทางราชการในช่วงเวลาต่อมาด้วย

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา เริ่มมีการสร้างที่พักอาศัยประเภท ตึกแถว เรือนแถวหรือเรือนพักอาศัยกึ่งร้านค้า (shop house) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากจีน ปีนังและสิงคโปร์ มีทั้งชนิดชั้นเดียวและสองชั้น ตึกแถวชุดหนึ่งๆ มีความยาวติดต่อกันประมาณ 10 ห้อง เริ่มจากตึกแถวที่รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างใกล้พระบรมมหาราชวังเช่นที่บริเวณสนามไชยและท่าเตียน สำหรับให้ข้าราชการชาวต่างประเทศพำนัก ต่อมาจึงมีการสร้างอาคารชนิดนี้ขึ้นตามริมถนนสำคัญๆ ในย่านความเจริญในตัวเมือง เช่น บริเวณริมถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมืองและถนนเฟื่องนคร สำหรับให้ราษฎรและชาวต่างประเทศเช่าประกอบการค้าและใช้อยู่อาศัยไปด้วย ลักษณะการตั้งชุมชนจึงเป็นการแผ่กระจายทางแนวราบไปตามเส้นทางคมนาคมหลักซึ่งใน 2 รัชกาลนี้จะเน้นที่ถนนในเขตกำแพงพระนครเป็นหลัก

บริเวณแถบด้านใต้ของพระนคร ตั้งแต่แนวคลองรอบกรุงจนถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษมทางด้านใต้ ยังคงเป็นชุมชนจีนที่หนาแน่นเช่นช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มีถนนเจริญกรุงและถนนยาวราชเป็นถนนสายหลัก มีบ้านเดี่ยวและตึกแถวแบบจีนสร้างขึ้นอย่างหนาแน่นตามบริเวณริมถนน และริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี ในชวงทางด้านใต้ซึ่งเป็นที่ยืนถายสินค้าทางเรือ โกดังเก็บสินค้า โรงจิวศาลเจ้า และที่อยู่ของบรรดาทาส นายอากร ตลอดจนกรรมกรและกุลิชาวจีนเป็นส่วนใหญ่

บริเวณถัดจากแนวคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้ ลงมาตามถนนเจริญกรุงตอนล่าง และบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่อยู่ของบรรดาชาวยุโรปทั้งที่เป็นข้าราชการ พ่อค้า และคนในบังคับต่างชาติต่างๆ เนื่องจากใกล้สถานกงสุล และบ้านพักทูตของประเทศทางแถบตะวันตก เช่น โปรตุเกส ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกา อิตาลี เยอรมัน เบลเยี่ยม และฮอลันดา เป็นต้น ส่วนบริเวณบางรักและสี่พระยา จะมีตึกแถว 2 ชั้น เลียนแบบปิ่นังและสิงคโปร์ สำหรับชาวต่างประเทศเช่าตั้งห้างร้านค้าขายและอยู่อาศัย

บริเวณถัดจากคลองกรุงเกษมออกไปทางด้านเหนือ เป็นบริเวณที่พัฒนาเป็นชุมชนที่พักอาศัยแห่งใหม่ของบรรดาเจ้านายพระราชวงศ์และขุนนางข้าราชการที่มีฐานะ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระราชวังสวนดุสิต พระราชวังสวนจิตรลดา และวังของพระเจ้าลูกยาเธอต่าง ๆ ในบริเวณด้านเหนือของตัวเมือง บริเวณนี้จึงกลายเป็นชุมชนพักอาศัยชาวเมืองที่เป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงามและไม่น่าเบื่อเหมือนในเขตอื่นๆ ที่มีทั้งแหล่งค้าขาย สถานที่ทำการของราชการและที่พักอาศัยปะปนกัน

ราษฎรทั่วไปมีสิทธิจับจองที่ดินที่ยังรกร้างอยู่หรือบริเวณที่มีการขุดคลองต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ข้าราชการและราษฎรที่มีทรัพย์สินหรือที่ลงทุนขุดคลอง ย่อมได้รับสิทธิจับจองที่ดินสองฝั่งคลองตามธรรมเนียมและมีสิทธิขายสิทธิจับจองแก่ผู้อื่นได้ด้วย

ชาวต่างประเทศและคนในบังคับต่างประเทศ ที่ต้องการตั้งหลักแหล่งอยู่ในประเทศไทยไม่มีสิทธิขอรับพระราชทานที่ดินหรือซื้อที่ดินในเขตกำแพงพระนคร หากต้องการจะซื้อหรือเช่าบ้านและที่ดินภายในเขตที่ทางราชการกำหนดเพื่ออยู่อาศัย ต้องขออนุญาตจากทางราชการโดยผ่านกงสุลของประเทศตนซึ่งทางราชการจะพิจารณาตามความเหมาะสมจึงจะให้ซื้อหรือเช่าที่ดินได้ และต้องชำระภาษีที่ดินเช่นเดียวกับคนไทย ที่ดินในแนวเขตกำแพงพระนคร ชาวต่างประเทศและคนในบังคับต่างประเทศที่พำนักอยู่ในพระนครมาเกิน 10 ปีแล้วจึงจะมีสิทธิขออนุญาตซื้อหรือเช่าที่ดินอยู่อาศัยได้

ตำแหน่งที่ตั้งของที่พักอาศัย และชุมชนในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงที่อารยธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นกว่าในช่วงที่ผ่านมา สรุปได้ดังนี้

บริเวณที่ตั้งบ้านเรือนและชุมชนในรัชกาลนี้ แยกเป็นบริเวณใหญ่ๆ 4 บริเวณ โดยรวมบริเวณจากแม่น้ำเจ้าพระยาถึงแนวคลองคูเมืองเดิมถึงแนวคลองรอบกรุงมารวมไว้เป็นบริเวณเดียวกัน เนื่องจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ที่ระบุถึงที่ตั้งชุมชนในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาถึงแนวคลองคูเมืองเดิมมีน้อยมากแทบไม่เปลี่ยนแปลงจากในรัชกาลอื่นๆ

1 บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา

บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกคือฝั่งพระนครไม่มีหลักฐานระบุไว้ สันนิษฐานวาทองเป็นบ้านเรือนและชุมชนเดิมที่มีอยู่เดิมในรัชกาลก่อนๆ ส่วนเรือนแพตามริมแม่น้ำลำคลองลดน้อยลง และผู้คนเริ่มนิยมการติดต่อและการตั้งบ้านเรือนตามริมถนนมากกว่าแม่น้ำและริมคลอง

2 บริเวณตั้งแต่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก(ฝั่งพระนคร)ถึงเขตคลองรอบกรุง

เป็นเขตใจกลางพระนคร เป็นเขตสุขาภิบาลที่ 1 นอกจากจะมีอาคารที่สำคัญ เช่น พระบรมมหาราชวัง วังเจ้านายต่างๆ วัด และสถานที่ราชการ แล้วยังมีอาคารประเภทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนอยู่อาศัย ได้แก่ ร้านค้า สถานที่พักผ่อนหย่อนใจและตลาด ส่วนชุมชนที่พักอาศัยบริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มบ้านเรือนของขุนนาง ข้าราชการและราษฎร ซึ่งเป็นคนรุ่นลูกหลานที่อยู่ในที่เดิมตอๆ กันมา ผู้ที่ปลูกสร้างบ้านเรือนขึ้นใหม่ในเขตนี้ซึ่งถือว่าเป็นเขตศูนย์กลางพระนครมีจำนวนไม่มากนัก เพราะในบริเวณนี้เริ่มมีความหนาแน่นสูง มีอาคารประเภทอื่นและยานการค้าปะปนกันอยู่ด้วย

3 บริเวณตั้งแต่คลองรอบกรุง ถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษม

บริเวณนี้อยู่ในเขตสุขาภิบาลที่ 2 และกลายเป็นเขตถัดจากศูนย์กลางพระนครที่มีผู้คนอยู่กันหนาแน่น มีถนนและวัดในบริเวณนี้จำนวนมาก และเป็นบริเวณที่มีย่านค้าขายและอยู่อาศัยของจีนทางด้านใต้ของตัวเมืองบริเวณถนนเจริญกรุงมาจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยาเหมือนเช่นเดิม

อำนาจ เยนสบาย (2524 : 2 - 49) ได้กล่าวถึงเรื่องกระแสอิทธิพลทางด้านต่างๆ ของโลกตะวันตก

ที่ยังคงอิทธิพลต่อเนื่องมายังสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งพระองค์เริ่มมองเห็นชัดว่า อิทธิพลบางประการเป็นภัยและมีผลต่อพระองค์อย่างไร

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเชื่อมั่นในประโยชน์ของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ และศาสตร์อื่นๆ แต่พระองค์ก็ทรงคัดค้านสิ่งที่พระองค์เรียกว่าการเมืองสมัยใหม่ พระองค์ทรงมีความคิดอนุรักษนิยม ดังนั้นจึงไม่แปลกเลยที่ พระราชชนิพนธ์อื่นๆ อีกมาก เช่น ลัทธิเอาอย่าง, ความเป็นชาติโดยแท้จริง, ยิวแห่งบูรพา, นิทานเรื่องรายงานการประชุมปาลิเมนต์สยาม, บทความชุดเมืองไทยจงดั้นเกิด บทความชุดโคลนติดล้อ บทละครเรื่องฉวยอำนาจ พระราชดำรัสตอบถวายชัยมงคลของโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เนื่องในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล 12 พฤศจิกายน ร.ศ. 131 (พ.ศ. 2455) พระบรมราโชวาทพระราชทานในการสมาคมนักเรียนซึ่งไปอยู่ในประเทศยุโรป 30 มิถุนายน 2468, พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่นักเรียนผู้กำกับลูกเสือ 13 พฤศจิกายน 2458 ฯลฯ ล้วนเป็นไปในลักษณะต่อต้านระบอบประชาธิปไตยทั้งสิ้น กระนั้นแรงบีบคั้นจากโลกตะวันตกก็ยังคงมีต่อไปอย่างไม่ขาดสาย พร้อมกับพัฒนาการทางศิลปกรรมแขนงต่างๆ ที่เจริญก้าวหน้าก็ยังคงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยอยู่ต่อไป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์นั้น เป็นช่วงที่อารยธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลในไทยมากกว่าช่วงที่ผ่านมา เนื่องจากการสื่อสารคมนาคมก้าวหน้าขึ้น การติดต่อค้าขายกับประเทศทางตะวันตกเป็นไปอย่างกว้างขวาง ประกอบกับพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยองค์แรกที่ได้รับการศึกษาอย่างดีจากต่างประเทศ ในรัชกาลนี้ได้มีการจ้างชาวต่างประเทศที่เชี่ยวชาญด้านต่างๆ เข้ามารับราชการเป็นจำนวนมาก พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาคารสถานที่ที่จำเป็น เช่น สถานเสาวภา โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงพยาบาลสามเสน โรงไฟฟ้าสามเสน และสถานีรถไฟหัวลำโพง เป็นต้น ทรงเริ่มปรับปรุงการประปา เปิดให้มีการจำหน่ายน้ำให้ประชาชน ปรับปรุงการสุขาภิบาลและตั้งกรมนคราทรขึ้น โดยมีหน้าที่หลักเกี่ยวกับการควบคุมการก่อสร้าง การประปา ซ่อมแซมถนนหนทาง และล่าคลองทั่วไปในเขตสุขาภิบาล ควบคุมตรวจตราโรงฆ่าสัตว์บางคอแหลม การรักษาความสะอาดและกำจัดสิ่งโสโครกในเขตพระนคร

มุสดี ทิพทัส (2541 : 1 - 27) ได้กล่าวถึง สถานที่ต่างๆ ที่ได้อิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 ไว้ดังนี้

รัชกาลนี้มีการก่อสร้างพระที่นั่ง พระราชวัง และอาคารอื่นๆ ที่ยังสร้างค้างอยู่จากในรัชสมัยที่แล้วให้แล้วเสร็จลงทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังที่ใช้เป็นที่ประทับ เช่น พระราชวังพญาไท พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน วังสวนรื่นฤดี และวังที่โปรดเกล้าฯ สร้างพระราชทานเจ้านายบางพระองค์ เช่น วังวรดิศ วังสุโขทัย เป็นต้น นอกจากนั้นยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สร้างบ้านพระราชทานให้เสนาบดีคนสำคัญๆ เช่น เจ้าพระยาธรรมรามภพ พระยาอนิรุทธเทวา เป็นต้น และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างบ้านพักข้าราชการที่ถนนราชปรารภ ที่ถนนพิษณุโลก และที่ตรงข้ามพระราชวังพญาไท เป็นต้น รวมทั้งมีการก่อสร้างสถานที่ราชการ อาคารสาธารณะ ห้างร้าน ดึกแถว และอาคารบ้านเรือนราษฎรผู้มีฐานะดีตามแบบอย่างตะวันตก

โดยมีช่างชาวตะวันตกเป็นผู้ออกแบบ และดำเนินการก่อสร้างเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะช่วงเวลาจากนั้น จ. อธิเทพสรรค์กฤดากรแล้ว ก็ยังไม่มีช่างสถาปนิกไทยคนใดที่ได้รับการศึกษาสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ช่างไทยในช่วงเวลานั้นส่วนมากเป็นผู้ร่วมงาน หรือปฏิบัติงานภายใต้การดำเนินการของช่างชาวตะวันตก จึงได้รับคำแนะนำและรับการถ่ายทอดความรู้และความชำนาญจากช่างตะวันตกมาใช้น้อย

ในรัชกาลนี้ มีช่างชาวตะวันตกสาขาต่างๆ รับราชการอยู่ในกระทรวงโยธาธิการ กรมสุขาภิบาล กรมศิลปากรเป็นจำนวนมาก เช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ 5 ช่างบางคนเข้ามารับราชการในเมืองไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 และได้ต่อสัญญาจ้างเรื่อยมาจนถึงในรัชกาลนี้หลายคน ช่างในกระทรวงโยธาธิการส่วนใหญ่เป็นช่างวิศวกรชาวเยอรมัน ช่างสถาปนิกชาวอังกฤษ และชาวอิตาลี ส่วนในกรมสุขาภิบาลซึ่งเป็นหน่วยงานที่ต้องการผู้มีความรู้ทางเทคนิค เพื่อทำงานเกี่ยวกับการสาธารณสุขไปดนั้น เนื่องจากรัฐบาลไทยได้เคยมีข้อตกลงกับรัฐบาลฝรั่งเศสไว้ว่า ช่างสุขาภิบาลจะต้องเป็นชาวฝรั่งเศส ช่างฝรั่งในกรมสุขาภิบาลจึงเป็นช่างชาวฝรั่งเศสเป็นหลัก ส่วนในกรมศิลปากรก็มีช่างออกแบบ ช่างเขียน ช่างปั้น ชาวอิตาลีเข้ามาทำงานหลายคน ช่างเหล่านี้นอกจากจะทำงานให้แก่ราชการแล้วยังทำงานส่วนตัว โดยรับออกแบบบ้านให้แก่วุฒาจารย์อีกด้วย ดังปรากฏว่า ในรัชกาลนี้มีบ้านใหญ่ๆ ที่ช่างชาวตะวันตกเป็นผู้ออกแบบมาขายด้วยกันส่วนมากเป็นช่างชาวอิตาลี

บ้านเรือนสนามดีและข้าราชการที่รับใช้ใกล้ชิด ตลอดจนผู้ที่ทรงโปรดปรานจะได้รับพระราชทานที่ดินขนาดใหญ่สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัย เป็นที่น่าสังเกตว่าในรัชกาลที่ 6 นี้ขนาดของที่ดินที่ปลูกสร้างบ้านจะมีขนาดใหญ่กว่าในรัชกาลก่อนๆ เช่น มีขนาดตั้งแต่ 3 ไร่ไปจนถึง 28 ไร่สำหรับแต่ละบ้าน นอกจากนี้ยังได้รับพระราชทานทุนทรัพย์ในการสร้างบ้านเรือน ซึ่งมักเป็นอาคารแบบตะวันตกที่มีขนาดใหญ่ด้วย โดยตำแหน่งที่ตั้งของบ้านสนามดีและข้าราชการเหล่านี้มักอยู่บริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษม และบริเวณนอกเขตคลองผดุงกรุงเกษม

ในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ การที่ไทยได้มีการแก้ไขสนธิสัญญากับต่างประเทศที่อนุญาตให้ชาวตะวันตกเข้ามามีถิ่นฐานที่อยู่ในประเทศไทย ตลอดจนมีสิทธิเป็นเจ้าของโรงเรือนและเช่าที่ดินสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย หรือเพื่อทำการค้า และการศาสนาได้โดยอิสระ ทำให้มีชุมชนชาวต่างประเทศและชาวไทยที่นับถือศาสนาคริสต์ โรมันคาทอลิกตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม โดยมีวัดในคริสตศาสนาอยู่ในชุมชนด้วยในช่วงนี้มี 3 ชุมชนที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้นับถือศาสนาคริสต์ ได้อาศัยอยู่ในที่ดินต่อเนื่องเป็นผืนเดียวกันเป็นสิทธิขาด ได้แก่ บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาปากคลองผดุงกรุงเกษม ด้านใต้ของตัวเมืองบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาในตำบลสามเสน ทางด้านเหนือของตัวเมือง และที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลกุฎิเงินใกล้คลองบางกอกใหญ่ที่ฝั่งธนบุรี

นางน้อย ศักดิ์ศรี,ม รว และคณะ (2534 : 252 - 255) ได้กล่าวถึง เส้นทางสัญจรทางน้ำในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ใน องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

ในช่วงรัชกาลที่ 4 นี้คลองยังคงเป็นสาธารณูปโภคหลักของเมือง สำหรับคลองผดุงกรุงเกษมแม้วัตถุประสงค์ในการขุดครั้งแรกจะเพื่อย้ายพระนคร แต่ก็ได้ใช้ประโยชน์เพื่อการสัญจรและการชลประทานอีกด้วย

ในสมัยนี้ได้เกิดรูปแบบการสัญจรทางบกทำให้เกิดถนนขึ้นหลายสายและเมื่อมีการตัดถนนซึ่งเส้นทางถนนนั้นย่อมต้องข้ามคลองที่เป็นโครงข่ายทั่วพื้นที่ของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงต้องสร้างสะพานเชื่อมถนนทั้งสองฝั่งคลองเข้าหากัน สะพานข้ามคลองรูปแบบใหม่นี้จำเป็นต้องสร้างให้แน่นหนาถาวรกว่าสะพานสำหรับคนเดินข้ามธรรมดา ปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ว่าเริ่มมีการใช้โครงสร้างเหล็กในการสร้างสะพานแล้ว และบางแห่งคงยังปรากฏชื่อเรียกเป็นหลักฐานอยู่ คือ

สะพานเหล็กบน ข้ามคลองรอบกรุงที่ถนนเจริญกรุง ปัจจุบันเรียกว่า “สะพานดำรงสถิตย์”

สะพานเหล็กกลาง ข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนเจริญกรุง ปัจจุบันเรียกว่า “สะพานพิทยเสถียร”

สะพานหัวลำโพง เดิมเป็นสะพานเหล็ก สวนเสนาและคานเป็นเครื่องไม้ปนเหล็กแต่โรงพื้นสะพานมีล้อข้างล่างที่ด้านใต้มีรางเหล็กสามารถขึ้นจักรเดินสะพานแยกออกจากกันได้ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เปลี่ยนเป็นสะพานเหล็กตายตัว สะพานนี้ทอดข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนตรงหรือถนนวัวลำพอง สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนไป - มาได้สะดวก ปัจจุบันเรียกว่า สะพานเจริญสวัสดิ์”

ไม่พบหลักฐานที่กล่าวถึงสะพานข้ามคลองรอบกรุงที่ถนนบำรุงเมืองเลยสันนิษฐานว่าคงไม่มีหรือยังคงเป็นสะพานไม้ธรรมดาเพราะมาเน้นความสำคัญที่ถนนเจริญกรุงมากกว่า

นอกจากสะพานสำหรับข้ามถนนที่ดัดขึ้นใหม่ตามรูปแบบตะวันตกแล้ว สะพานเดิมที่ใช้กันอยู่ทั่วไปก็มีรูปแบบอื่นๆอีก คือ สะพานหกแบบวิไลงามมีใช้อยู่ในสมัยปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 คือ สะพานหกหน้ากระทรวงมหาดไทย ข้ามคลองคูเมืองเดิมมีหลักฐานปรากฏเป็นภาพถ่าย สะพานหกหลังกระทรวงกลาโหมข้ามคลองคูเมืองเดิม เดิมคงจะเป็นสะพานไม้หกได้เช่นเดียวกับหน้ากระทรวงมหาดไทย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 สร้างเป็นสะพานคอนกรีตเพื่อให้รถยนต์ข้ามได้ แต่ยังเรียกว่า “ สะพานหก ” เช่นเดิมตลอดมาจนปัจจุบัน, สะพานทรมวังพระองค์เจ้าสายปัญญา, สะพานหกข้ามคลองบางกอกใหญ่, สะพานข้ามคลองมอญ

รัชสมัยนี้นับเป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ การพัฒนาด้านการคมนาคมได้เริ่มทำตั้งแต่สมัยต้นรัชกาล กล่าวได้ว่า พระองค์ทรงให้ความสำคัญต่อการคมนาคมทางน้ำก่อนการสร้างถนน เห็นได้จากใน พ.ศ. 2413 พระองค์ทรงออกพระราชบัญญัติว่าด้วยธรรมเนียมคลองขึ้นเป็นฉบับแรก นอกจากนี้ในปีเดียวกันได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองสวัสดิ์เปรมประชากรขึ้นนับเป็นคลองขุดใหม่คลองแรกในรัชกาล ในขณะที่การสร้างถนนอย่างจริงจังเพิ่งปรากฏในงบประมาณกลาง พ.ศ. 2430 ซึ่งเป็นช่วงกลางรัชกาลไปแล้ว

สำหรับคลองเก่าบางคลองซึ่งเริ่มต้นขึ้น แคมและสกปรกในบางส่วนนั้น ได้มีการดำเนินการขุดลอกขอมและปรับปรุงให้ลึกและสะอาดขึ้นในรัชกาลที่ 5 ตลอดจนการขุดขยายให้กว้างเพื่อใช้ประโยชน์ได้เต็มที่จากการที่แหล่งชุมชนต่างๆ ในช่วงรัชกาลอันยาวนานถึง 42 ปีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองแผ่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง และในพื้นที่พระนครภายในขอบเขตของแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองผดุงกรุงเกษมก็เต็มไปด้วยผู้คนที่ย้ายมาตั้งบ้านเรือนเข้ามา

หากินจนเต็มพื้นที่ จึงทำให้ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามีผู้คนสัญจรไปมาคับคั่ง และมีท่าเรือสำคัญปรากฏขึ้นสองฝั่งแม่น้ำเรียงรายจากตอนเหนือของพระนครลงมาตามจุดต่างๆ

เพื่อให้การใช้ถนนและคลองเป็นไปได้อย่างสะดวกต่อเนื่องทั่วถึง จึงได้มีการสร้างสะพานเชื่อมระหว่างถนนสองฟากคลอง งานสร้างสะพานนับว่าเป็นงานก่อสร้างทางด้านการคมนาคมที่สำคัญมากงานหนึ่ง จึงมีการสร้างสะพานอย่างมั่นคงแข็งแรงและสวยงาม นอกจากนี้ยังมีลักษณะพิเศษ คือ โปรดเกล้าฯ ให้นำเพ็ญพระบรมราชูปถัมภ์สร้างสะพาน เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษาในแต่ละปีที่สร้าง เริ่มตั้งแต่ ร.ศ. 114 (ตรงกับ พ.ศ. 2439) เมื่อมีพระชนมายุ 42 พรรษา สะพานแรกจึงมีชื่อว่า “สะพานเฉลิม 42 รวมทั้งหมดมีจำนวน 15 สะพาน

ไขแสง สุชะวณะ (2520-49-169) กล่าวถึง อิทธิพลของตะวันตกที่มีต่อแบบอย่างของงานสถาปัตยกรรมในประเทศไทยในช่วงรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสประเทศต่างๆ ในยุโรป ความประทับใจความสวยงามของถนนบางสายในกรุงเบอร์ลิน กรุงลอนดอน และกรุงปารีส ทำให้พระองค์ทรงใฝ่ฝันจะสร้างถนนจากพระบรมมหาราชวังไปจนถึงพระราชวังสวนดุสิต ให้เป็นถนนกว้างใหญ่ที่สุดและสวยงามที่สุด ดังนั้นในปี พ.ศ. 2442 จึงโปรดฯ ให้สร้างถนนราชดำเนินนอก (ต่อจากถนนราชดำเนินกลาง ซึ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. 2434) ถนนสายใหม่นี้กว้าง 58 เมตร ปลูกต้นไม้ตามทางตามแนวถนนทางเดินเท้า 4 สาย เพื่อให้ร่มรื่นแก่ผู้สัญจรไปมา นอกจากนี้จะใช้เชื่อมพระราชวังทั้งสองแล้ว ยังใช้สำหรับให้ราษฎรที่อยู่ห่างไกลพระนคร ตั้งแต่ตำบลบางซื่อ และสามเสนไปมาติดต่อกับพระนครได้สะดวกยิ่งขึ้น บริเวณรอบๆ พระราชวังดุสิตก็โปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนขึ้นหลายสายเชื่อมต่อกัน เช่น ถนนช่างอี (ต่อมาเรียกถนนราชวิถี) ถนนดวงตะวัน (ต่อมาเรียกถนนศรีอยุธยา) ถนนลก (ต่อมาเรียกถนนพระราม 5) ถนนสามเสน เป็นต้น พระองค์โปรดฯ ให้จัดบริเวณรอบๆ พระราชวังสวนดุสิตเป็นย่านที่พักอาศัยที่ทันสมัยเหมือนของเมืองต่างๆ ในยุโรป ทุกบ้านที่สร้างขึ้นในบริเวณใกล้เคียงจะต้องมีสวนดอกไม้ ผลไม้ อย่างร่มรื่นสวยงาม ในการเชื่อมถนนราชดำเนินใน ราชดำเนินกลาง และราชดำเนินนอกติดต่อกัน พระองค์โปรดฯ ให้สร้างสะพานตามแบบสถาปัตยกรรมเรือนของฝรั่งเศสตอนปลาย (Late French Renaissance) โครงสร้างสะพานเป็นทั้งโครงสร้างเพอริคอนกรีตและโครงเหล็ก ตกแต่งด้วยหินอ่อนสีขาวและเครื่องเหล็กกาไหล่ทอง สะพานทั้งสามนี้ได้รับพระราชทานนามว่า ผ่านพิภพพิลา ผ่านฟ้าลีลาศ และมีฉนวนวังสราญรณ ตามลำดับ นับจากพระบรมมหาราชวังออกไป

ปี พ.ศ. 2444 ทำการปรับปรุงถนนริมคลองหลอด และเรียกชื่อเป็นถนนอัษฎางค์ และได้สร้างสะพานข้ามคลองหลอดตรงถนนแพรงนราเป็นสะพานไม้ราบระดับเดียวกับถนน มีราวทั้งสองข้าง มีโครงเหล็กข้างบนติดสายโซ่เหล็กสำหรับใช้ชักหกลได้ เรียกว่า สะพานหก (ปัจจุบันหรือสร้างเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก คงเหลือแต่ชื่อ)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างถนนเป็นอันมาก และในขณะเดียวกันการสร้างสะพานเชื่อมถนนให้ติดต่อกันก็เป็นสิ่งสำคัญ สะพานแรกที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อพระราชทานเป็นสาธารณะกุศล เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา คือ สะพานเฉลิมศรี 42 การที่ใช้เลข 42 ต่อท้าย ก็เพราะในปี พ.ศ. 2437 ที่โปรดฯ ให้สร้างสะพานนี้พระองค์ทรงมีพระชนมายุครบ 42 พรรษา ต่อจากนั้นก็โปรดฯ ให้สร้างสะพานที่มีคำว่า เฉลิม นำหน้าปีละหนึ่งสะพานติดต่อกันมาทุกปีตลอดรัชกาล

กรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ขยายตัวไปกว่าแต่ก่อนมาก ทั้งนี้เพราะการตัดถนนและการสร้างสะพานเชื่อมถนนเป็นไปอย่างกว้างขวาง ประชาชนหันมาใช้ถนนกันมากขึ้น จนล่าช้าลงกำลังจะหมดความสำคัญลงเรื่อยๆ การตัดถนนก็ดี การนำยานพาหนะชนิดใหม่ เช่น รถราง รถจักรยาน และรถยนต์มาใช้ การก่อสร้างอาคารที่ทันสมัยตามแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก การผลิตและการให้บริการกระแสไฟฟ้าก็ดี ตลอดจนโครงการประปาของกรุงเทพฯ ที่ได้เริ่มขึ้นตอนปลายรัชกาลนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นผลอันเนื่องมาจากการรับอารยธรรมตะวันตกโดยแท้

ตลอดรัชกาลนี้ สถาปนิก วิศวกร และนายช่างแขนงต่างๆ ที่เป็นชาวตะวันตก ได้เดินทางเข้ามารับราชการเป็นจำนวนไม่น้อย และต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 5 โปรดให้สถาปนากระทรวงโยธาธิการขึ้นใน พ.ศ. 2435 นายช่างชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ก็ได้เข้ามาสังกัดอยู่ในกระทรวงใหม่นี้

ไขแสง สุชะวันนะ (2520 49 -169) กล่าวถึง อิทธิพลของตะวันตกที่มีต่อแบบอย่างของงานสถาปัตยกรรมในประเทศไทยในช่วงรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ในสมัยนี้ อิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกได้ปรากฏขึ้นอย่างมากและชัดเจนกว่าสมัยใดๆ ที่แล้วมาอาคารที่สร้างขึ้นสวนมากจะมีทรวดทรงหรือรูปโฉมตรงตามสไตล์ของสถาปัตยกรรมที่กำหนดไว้ เช่น วัดนิเวศธรรมประวัติ มีรูปโฉมถูกต้องตามสไตล์สถาปัตยกรรมโกธิค พระที่นั่งอนันตสมาคม มีรูปโฉมอันประณีตสง่างาม และถูกต้องตามสไตล์สถาปัตยกรรมอิตาเลียนในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา เหตุที่อาคารมีทรวดทรงหรือรูปโฉมตรงตามสไตล์ของสถาปัตยกรรมที่กำหนดไว้ เพราะสมัยนี้พระเจ้าอยู่หัวทรงมีสถาปนิกต่างประเทศที่เชี่ยวชาญหลายคนเข้ามารับราชการ และช่างก่อสร้างคนไทยที่มีฝีมือและรู้งานสถาปัตยกรรมตะวันตกก็มีอยู่มากเพราะได้รับการฝึกฝนสืบต่อกันมาตั้งแต่รัชกาลที่แล้ว กอปรกับการคมนาคมและการขนส่งระหว่างเมืองไทยกับยุโรปสะดวกรวดเร็วขึ้นกว่าที่แล้ว ๆ มาอันเป็นผลทำให้ช่างสถาปนิกผู้ออกแบบอาคารแบบตะวันตก สามารถใช้วัสดุก่อสร้างและวัสดุตกแต่งอาคารชนิดต่างๆ จากยุโรปได้อย่างคล่องตัวอาคารที่สร้างขึ้นตามแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกสวนมากยังมีโครงสร้างระบบกำแพงรับน้ำหนักแต่ในตอนปลายรัชกาลเมืองานเฟอร์โรคอนกรีต(คอนกรีตเสริมเหล็ก)ได้แพร่เข้ามาสู่เมืองไทย อาคารบางหลังจึงได้มีโครงสร้างเป็นแบบเสาและคานรับน้ำหนัก ในตอนปลายรัชกาลบริษัทก่อสร้างของชาวต่างประเทศเริ่มนำเครื่องจักรทุนแรงบางชนิดมาใช้ เช่น เครื่องดักด้วยสติม(ไอน้ำเดือด) รอกและก๊วหน้าที่ใช้กำลังเครื่องจักร เครื่องสูบน้ำ ฯลฯ สำหรับวัสดุก่อสร้าง และวัสดุตกแต่งอาคาร ก็มีดังนี้ อิฐ ไม้ และหินก่อสร้างบางชนิดเป็นวัสดุที่หาได้ภายในประเทศ วัสดุที่สั่งจากต่างประเทศจะลำเลียงมาโดยเรือกลไฟสินค้า วัสดุเหล่านี้เช่น โครงเหล็กและเหล็กเสริมคอนกรีตสั่งจากอังกฤษและเยอรมนี ปูนซีเมนต์สั่งจากสิงคโปร์(ซึ่งมีโรงงานผลิตที่ชะวาและอินเดีย) แผ่นหินอ่อน และแท่งหินอ่อนสั่งจากอิตาลี แผ่นกระเบื้องสี กระเบื้องฝ้า กระเบื้องสีสั่งจากเบลเยียมและฝรั่งเศส วัสดุอื่นๆ เช่น กระเบื้องเคลือบ เครื่องโลหะชนิดต่างๆ โคมไฟฟ้า อุปกรณ์ไฟฟ้า อุปกรณ์ประปา สี ฯลฯ สวนมากสั่งจากอังกฤษ เยอรมนี และเดนมาร์ก ระบายนี้วัสดุต่างๆ ที่สั่งจากสหรัฐอเมริกา มีบ้างแต่ไม่มากนัก ทั้งนี้เพราะสมัยนั้นคานขนส่งจากสหรัฐอเมริกาไปยังเมืองไทยแพงมาก ตั้งแต่กลางรัชกาลเป็นต้นมาได้มีชาวตะวันตกมาตั้งบริษัทและห้าง รับสั่งและเป็นตัวแทนจำหน่ายวัสดุก่อสร้างตกแต่งอาคารจากยุโรปขึ้นในกรุงเทพฯ หลายแห่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้จ้างช่างชาวต่างประเทศที่รู้งานเข้ามารับราชการเป็นอันมาก ในจำนวนนี้ก็มีสถาปนิก และวิศวกรหลายคนซึ่งเป็นชาวอังกฤษ และอิตาเลียน(สถาปนิกชาวอังกฤษบางคน ได้เคยมีผลงานมาแล้วในอาณานิคมอังกฤษทางภาคตะวันออกไกล) ได้ประกอบงานสถาปัตยกรรมชั้นฝีมือครู(master piece)ไว้หลายชิ้นซึ่งยังคงปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ เช่น พระที่นั่งจักรีมหา

ปราสาท และพระที่นั่งอนันตสมาคม ส่วนสถาปนิกชาวฝรั่งเศสก็มีผลงานด้านการสร้างสะพานที่มีชื่อเสียงใน กรุงเทพฯ คือ สะพานผ่านพิภพลีลา ผ่านฟ้าลีลาศ และมีขบวนวังสรรพ์ ในการดำเนินงานก่อสร้างที่สำคัญๆ นั้น เจ้านายและขุนนางไทยชั้นผู้ใหญ่ที่มี “หัว” ในการก่อสร้างจะได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นแม่กอง หรือผู้อำนวยการก่อสร้าง ช่างก่อสร้างคนไทยที่มีฝีมือ และรู้งานสถาปัตยกรรมตะวันตกก็ได้มีขึ้นมากแล้วในสมัยนี้ ทั้งนี้เพราะช่างไทยประเภทนี้ได้รับการฝึกฝนสืบต่อกันมาตั้งแต่รัชกาลที่แล้ว

แน่นอน ยศศักดิ์ศรี, ม ร ว และคณะ (2534 : 274 - 277) ได้กล่าวถึง เส้นทางสัญจรทางบกสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ใน องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการพัฒนาบ้านเมืองอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการค้าถนน การพัฒนาถนนระยะแรกก่อนการค้าถนนราชดำเนินในรัชกาลนี้ จะเริ่มจากพระบรมมหาราชวังหรือบริเวณใกล้เคียงซึ่งเป็นเขตชั้นในของเมืองหรือภายในกำแพงเมืองสวนใหญ่จะยึดถือแนวเส้นทางสัญจรเดิมเป็นหลัก และบางแห่งก็เกิดจากการยุบพื้นที่วังสร้างเป็นถนนจากนั้นจึงเริ่มตัดออกสู่เขตรอบนอก คือ

1 ถนนรอบพระบรมมหาราชวังประกอบด้วยถนนหลายสาย ได้แก่ ถนนหน้าพระลาน คือ แนวถนนทางช้างวังหลวงเดิม, ถนนสนามไชย คือแนวถนนหน้าจักรวรรดิวังหลวงเดิม, ถนนท้ายวัง คือแนวเดียวกับแนวถนนท้ายวังของเดิม, ถนนมหาไชย เป็นถนนเลียบก้ามแพงพระบรมมหาราชวังทางด้านทิศตะวันตก เริ่มตั้งแต่ปากคลองตลาดเป็นจุดบรรจบของถนน 3 สาย คือ ถนนมหาไชย ถนนราชินี และถนนมหาไชย เดิมเป็นที่ตั้งของวังคลองตลาด 2 วังซึ่งถูกรื้อเพื่อทำถนนในรัชกาลที่ 5 นี้

2 ถนนภายในเขตกำแพงเมืองเดิม เช่นถนนเจ้าฟ้าเริ่มต้นที่ถนนพระอาทิตย์เลียบบคลองโรงไหมทางด้านเหนือไปสิ้นสุดที่ถนนจักรพงษ์ เดิมเป็นอาณาเขตบริเวณพระราชวังบวรของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัดเป็นถนนเมื่อเริ่มใช้พื้นที่บริเวณนี้เป็นสถานที่ราชการ เช่น โรงกษาปณ์สิทธิการ (ปัจจุบันคือพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหอศิลป์), ถนนราชินี คือ ถนนเลียบบคลองคูเมืองเดิมด้านใน มีถนนอยู่เดิมบางส่วน คือถนนหน้าโรงไหม ถนนราชินีจะตั้งต้นที่ปากคลองตลาด ตรงจุดบรรจบของถนน 3 สายดังกล่าวเลียบบริมคลองขึ้นไปจนถึง แม่น้ำเจ้าพระยา ด้านเหนือ, ถนนอัษฎางค์ คือ ถนนเลียบบคลองคูเมืองเดิมด้านนอก เริ่มตั้งแต่ต้นปากคลองตลาดไปจนถึงถนนบุญศิริ, ถนนจักรพงษ์ คือ ถนนสะพานเสี้ยวเดิมเริ่มต้นที่คลองโรงไหมเชิงสะพานเสี้ยวขึ้นไปทางเหนือบรรจบกับถนนสามเสน, ถนนพระอาทิตย์ คือ ถนนเลียบก้ามแพงเมืองด้านเหนือเริ่มตั้งแต่ปากคลองโรงไหมไปจนถึงป้อมพระสุเมรุ, ถนนจักรเพชร คือ ถนนเลียบก้ามแพงเมืองด้านใต้ใกล้ปากคลองตลาด เริ่มตั้งแต่ปากคลองตลาดไปจนถึงป้อมจักรเพชร, ถนนมหาไชย คือ ถนนที่มีแนวเลียบก้ามแพงเมืองด้านตะวันออก เริ่มที่ป้อมมหาเทพาพานวังบูรพาไปจนถึงป้อมจักรเพชร, ถนนพาหุรัด คือถนนบ้านญวนเดิม, ถนนบำรุงเมือง คือ แนวเดิมเริ่มจากกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออกตัดกับถนนสนามไชยไปทางทิศตะวันออกจนถึงคลองรอบกรุง และสิ้นสุดที่เชิงสะพานกษัตริย์ศึกในปัจจุบัน, ถนนเฟื่องนครตามแนวเส้นเดิม, ถนนพระสุเมรุ คือถนนเลียบก้ามแพงเมืองด้านเหนือ เริ่มตั้งแต่ป้อมพระสุเมรุจนถึงป้อมมหาเทพา ถนนข้าวสาร คือ แนวถนนขวางจากถนนจักรพงษ์ลงมาถึงถนนเฟื่องนคร, ถนนบ้านดินสอ เริ่มตั้งแต่หน้าวัดสุทัศน์ ขึ้นไปถึงริมวัดรางบัว ถนนคันทอง คือถนนข้างวัดสุทัศน์ลงไปบรรจบกับถนนพาหุรัด

3 ถนนในเขตรอบนอกคลองรอบกรุง ประกอบด้วยถนนคังคอปโป้นี้ คือ ถนนกรุงเกษมที่เป็นถนนเลียบบคลองผดุงกรุงเกษมด้านใน เริ่มตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมทางด้านเหนือเลียบบริมคลองมาจนถึงเชิงสะพานพิทย

เสถียรซึ่งจะข้ามไปยังหัวลำโพง ถนนเส้นนี้นับเป็นตัวอย่างของการขุดคลองและสร้างถนนขนานข้าง, ถนนจักรพรรดิพงษ์ สมัยนี้เรียกว่าถนนยุพราชหรือถนนวรจักร ในปัจจุบันเป็นแนวถนนโค้งขนานไปกับแนวคลองรอบกรุง เริ่มต้นที่ถนนนครสวรรค์ไปจนถึงถนนเยาวราช, ถนนบริพัตรเป็นแนวถนนเลียบริมคลองรอบกรุงด้านนอก เริ่มตั้งแต่ถนนนครสวรรค์เลียบริมคลองมาจนถึงถนนเจริญกรุง, ถนนราชวงศ์ เป็นถนนที่ตัดมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่ท่าหน้าราชวงศ์ต่อไปจนถึงถนนเจริญกรุง ถนนอนุวงศ์และทรงวาด คือถนนที่ตัดเลียบริมแม่น้ำเจ้าพระยาเริ่มต้นที่ปากคลองโองอาจไปจนถึงถนนเจริญกรุง,

แน่นอน ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ (2534 : 266 - 267) ได้กล่าวถึง เส้นทางสัญจรทางน้ำในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ใน องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

นับตั้งรัชกาลนี้เป็นต้นไป ไม่ปรากฏว่ามีการขุดคลองเพิ่มขึ้นในบริเวณพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ ความสำคัญของคลองลดน้อยลง แต่ยังมีคลองสำคัญหลายคลองคงอยู่ ความจำเป็นในการสร้างสะพานเพื่อประสานกับถนนที่สร้างใหม่หรือสร้างแทนที่สะพานเดิมซึ่งชำรุดทรุดโทรมลง โดยแก้ไขเปลี่ยนแปลงขนาดของสะพานให้สอดคล้องกับถนนจึงยังปรากฏต่อมา ซึ่งในเรื่องการสร้างสะพานนี้พระองค์ทรงสืบตอการอุทิศราชทรัพย์สร้างสะพานเป็นสาธารณประโยชน์ ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาเช่นเดียวกับพระบิดา โดยสะพานที่สร้างเหล่านี้มีคำว่า "เจริญ" นำหน้าด้วยคือสะพานเจริญรัช 31 สร้างข้ามคลองคูเมืองเดิมบริเวณปากคลองตลาดสร้างเมื่อ พ.ศ. 2454, สะพานเจริญราชบุรี 32 ข้ามคลองมหานาคที่ถนนกรุงเกษมสร้างใน พ.ศ. 2455, สะพานเจริญศรี 34 ข้ามคลองคูเมืองเดิมที่หน้าวัดบูรณศิริมาตยาราม สร้างใน พ.ศ. 2457 เนื่องจากสะพานข้ามคลองคูเมืองทั้งหลายได้รับการเปลี่ยนแปลงแก้ไขสร้างใหม่หมดแล้วเว้นแต่ที่นี้แห่งเดียว จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานนี้ขึ้น นอกจากนี้มีสะพานอื่นๆ ที่สร้างในสมัยนี้อีก เช่น สะพานช้างโรงสี ข้ามคลองคูเมืองเดิมที่ถนนบำรุงเมือง สร้างใน พ.ศ. 2452 แทนที่สะพานเดิมที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1, สะพานหมู ข้ามคลองคูเมืองเดิมหน้าวัดราชประดิษฐ์ สร้างใน พ.ศ. 2457 แทนสะพานไม้ที่มีอยู่เดิม สะพานมอญ ข้ามคลองคูเมืองเดิมหลังวัดราชบพิธ สร้างแทนสะพานเดิม (ไม่ทราบปีที่สร้าง), สะพานอุบลรัตน์ ข้ามคลองคูเมืองเดิมปลายถนนบ้านหม้อ สร้างใน พ.ศ. 2457 เพื่อแทนสะพานข้ามบ้านหม้อเดิมและเป็นที่ระลึกแด่พระองค์เจ้าอุบลรัตน์นารีนาค, นอกจากนี้ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนสวรรคต ได้พระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อสร้างสะพานชุด " เฉลิม " ไว้อีกจำนวน 2 สะพานซึ่งการก่อสร้างแล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ คือ สะพานมหาดไทยอุทิศ(สะพานร้องไห้) ข้ามคลองมหานาคที่ถนนบริพัตรใกล้สะพานผ่านฟ้าฯ สร้างเพื่อแสดงความอาลัยถึงกรมพระยาดำรงฯ ในโอกาสที่พ้นจากตำแหน่งเสนาบดีมหาดไทย, สะพานเฉลิมสวรรค์ 58 สร้างข้ามคลองคูเมืองเดิมบริเวณปากคลองโรงไหมเชื่อมกับถนนเจ้าฟ้าและถนนราชินี

ถนนสายใหม่ๆ ที่เริ่มปรากฏขึ้นในระยะต้นท่ามกลางอิทธิพลบีบบังคับของชาวต่างชาติโดยทางอ้อม เห็นได้จากถนนสองสายแรกที่ตัดขึ้นในรัชกาลนี้คือ ถนนตรง และถนนเจริญกรุงซึ่งล้วนเริ่มโดยชาวต่างชาติเป็นผู้ขอให้ตัด เมื่อมีถนนใหม่เกิดขึ้น 2 สาย แต่เป็นถนนที่อยู่ห่างไกลจากพระบรมมหาราชวังซึ่งยังคง

เป็นศูนย์กลางของเมืองและค่อนข้างห่างไกลจากชุมชน การใช้ประโยชน์จึงมีน้อยดังนั้นพระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนขึ้นอีก 3 สายโดยเลือกใช้เส้นทางที่มีอยู่เดิม คือ ถนนเจริญกรุง(ตอนใน) ถนนบำรุงเมือง (ถนนสาชิงช้าเดิม) ถนนเฟื่องนคร (ถนนบ้านตะนาวเดิม) ต่อมาใน พ.ศ. 2405 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบวรราชนครินทร์(ครุฑ)เป็นแม่กองขยายถนนประตูสามยอด ริมตั้งแต่มุมวัดพระเชตุพนฯไปออกประตูสามยอด (บางครั้งเรียกว่า " ประตูสะพานเหล็ก ") ต่อกับถนนเจริญกรุงตอนนอก กำแพงเมืองเป็นถนนเจริญกรุงตอนใน การก่อสร้างถนนทั้งหมดในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้สำเร็จเรียบร้อยเมื่อ พ.ศ. 2407 เมื่อทรงพระราชทานนามถนนแล้วได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการฉลองถนนที่หน้าพระที่นั่งไชยชุมพลถึง 3 วัน

อำนาจ เย็นสบาย (2524 : 2 – 49) ได้กล่าวถึงเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของศิลปกรรมไทยไว้ในประวัติศาสตร์ศิลปกรรมรวมสมัยของรัตนโกสินทร์ ดังนี้

รัชกาลที่ 5 ทานมิได้ถึงกับต่อต้านแนวทางศิลปกรรมตะวันตก พร้อมทั้งพระองค์ก็ยังทรงเป็นผู้ดำเนินการยอมรับอิทธิพลดังกล่าวด้วยพระองค์เอง ดังจะพบว่าเมื่อพระองค์เสด็จประพาสยุโรปก็ได้ทรงให้ช่างเขียนภาพเหมือนพระองค์ขึ้น การรับอิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเป็นการรับอิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกยุคเกาะขณะที่ศิลปินรุ่นใหม่ได้เปลี่ยนความคิดไปแล้ว และแม้แนวทางศิลปกรรมที่รับมาจะมีลักษณะเหมือนจริง เนื้อแท้แล้วก็ยังเป็นศิลปะที่รองรับผู้มีอิทธิพลในสังคมอดีต กระนั้นก็ตามเราก็มีอาจปฏิเสธว่าโฉมหน้าใหม่ของศิลปกรรมไทยได้พัฒนาก้าวหน้าขึ้นโดยส่วนหนึ่งก็เกิดจากนโยบายของรัฐรวมทั้งบุคคลที่มีบทบาท เช่น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรฯ ซึ่งเป็นผู้มีความสามารถทั้งทางจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ดนตรีไทยเป็นผู้บุกเบิกศิลปกรรมตะวันตกมิติใหม่ที่สำคัญ นอกจากนั้นชาวอิตาเลียนชื่อ Corrado Feroci หรือศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี ก็นับว่าเป็นผู้มีความสำคัญในการบุกเบิกศิลปกรรมตะวันตกในประเทศไทยอีกท่านหนึ่ง ส่วนงานศิลปกรรมทางด้านสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังคงชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของตะวันตกอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามการยอมรับอิทธิพลด้านศิลปกรรมจากโลกตะวันตกในสมัยนั้น บางครั้งบรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์ บางองค์ก็มีลักษณะแสดงอาการยอมรับโดยมองเห็นแต่ข้อดีจนมองไม่เห็นข้อบกพร่องในแง่ความเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจ – สังคมไทย รวมทั้งสภาพทางธรรมชาติแวดล้อมก็มีอยู่ไม่น้อย

นางน้อย ตักศิรี,ม ร ว และคณะ (2534 : 282 - 287) ได้กล่าวถึง เส้นทางสัญจรทางบกสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตำแหน่งที่ตั้งองค์ประกอบเมืองสมัยรัชกาลที่ 7 – รัชกาลที่ 9 ไว้ใน องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

ในสมัยรัชกาลที่ 6 สวนใหญ่จะเป็นการเสริมความแข็งแรงของถนน ด้วยการรื้ออาคารเก่าต่างๆเพื่อใช้ถมถมถนน สวนถนนที่ตัดเชื่อมกับถนนใหญ่สวนมักจะอยู่ทางแถบพระนครทางตอนใต้ ซึ่งขยายแนวออกถึงถนนเจริญกรุงจึงเกิดถนนสายสั้นๆ ขึ้นหลายสาย จากการที่ตัดถนนเพิ่มขึ้นในบริเวณแถบนี้ สันนิษฐานได้ว่าเมืองได้มีการเจริญเติบโตลงมาทางด้านใต้ และจากแหล่งชุมชนขนาดใหญ่ของชาวจีนบริเวณ สำเพ็ง “ ได้ขยายตัวลึกเข้าไปจากลำน้ำเจ้าพระยาทุกที ซึ่งส่วนใหญ่ชาวจีนเหล่านี้จะประกอบกิจการประเภทพาณิชย์กรรม แม้ว่าใน

สมัยนี้มีถนนตัดใหม่ไม่มากนัก แต่จากสถิติพบว่าจำนวนรถยนต์จดทะเบียนเพิ่มขึ้นกว่า 2 เท่าตัวแสดงถึงว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เส้นทางน้ำยังคงความสำคัญอยู่ ผู้ที่ใช้เส้นทางบกจำกัดอยู่ในกลุ่มเจ้านาย ข้าราชการ ข้าราชการและคหบดีเท่านั้น จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เพียงช่วง 2 - 3 ปีแรกก็มีรถยนต์ รถจักรยาน และรถลาก รถไฟฟ้า รถรางต่าง ๆ เข้ามาอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนมากขึ้นทำให้การใช้เส้นทางบกทวีความสำคัญขึ้น เพราะใช้งานได้และเส้นทางน้ำลดความสำคัญลงไปโดยปริยายรัฐเองก็ไม่ได้เอาใจใส่ดูแลขุดลอกคูคลองอีกต่อไป

หลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ความเจริญทางวัตถุต่าง ๆ จากประเทศในยุโรป และสหรัฐอเมริกาถูกถ่ายทอดมาสู่ประเทศไทยทำให้รูปแบบของการดำรงชีวิตของชาวไทยเปลี่ยนแปลง ก้าวตามแบบอย่างของชาวโลกตะวันตกมากขึ้น ทั้งนี้ผลให้มีความพยายามเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเมือง บ้านเรือนที่อยู่อาศัยตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนตามไปด้วย ในด้านเมืองนั้นกำแพงเมืองและป้อมปราการต่าง ๆ ซึ่งได้ถูกรื้อลงเป็นส่วนใหญ่แล้ว ได้มีการรื้อถอนต่อไปอีก โดยเฉพาะกำแพงเมืองบริเวณตั้งแต่ใต้ท่าช้างวังหน้าจนถึงป้อมพระสุเมรุ ได้ทำการรื้อเพื่อขยายถนนพระอาทิตย์ แม้ว่าบริเวณนี้จะมีวังอยู่นอกกำแพงเมืองริมแม่น้ำเจ้าพระยาหลายวังก็ตาม การติดต่อกันภายในเมืองใช้ประตูของกุศหรือเจาะกำแพงเมืองบางแห่งเท่านั้น เมื่อมีการรื้อกำแพงด้านนี้ออกจึงทำให้ติดต่อกันสะดวกขึ้น ส่วนที่เคยเป็นหลังวังหน้าหน้าสุมน้ำก็กลายเป็นหน้าวังติดถนนพระอาทิตย์ไป การรื้อกำแพงเมืองนั้นเป็นผลให้เหลือกำแพงเมืองอีกน้อยมาก ราชบัณฑิตยสภาได้เล็งเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป้อม ประตู และกำแพงพระนครไว้เป็นอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์

ต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการแบ่งเขตกรุงเทพฯ ผังตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นจังหวัดพระนคร และกรุงเทพฯ ผังตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นจังหวัดธนบุรี ความเจริญและความหนาแน่นของชุมชนส่วนใหญ่จะอยู่ในฝั่งพระนคร ย่านพักอาศัยทางฝั่งพระนครจะขยายตัวได้รวดเร็วกว่าและมีเนื้อที่กว้างกว่าทางฝั่งธนบุรี จึงขยายตัวออกไปจากใจกลางพระนครไปทั้งทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศใต้ สำหรับตำแหน่งของที่พักอาศัยและชุมชน ส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่พักอาศัยต่อเนื่องกันมาจากรัชกาลก่อนๆ ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในบริเวณที่อยู่อาศัยเดิมไปบ้างแยกเป็นบริเวณใหญ่ๆ 3 บริเวณ คือ

1 บริเวณตั้งแต่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ถึงเขตคลองรอบกรุง

เป็นเขตเมืองเก่าที่มีพระราชวัง วัด สถานที่ราชการและอาคารสาธารณะอื่นๆ อยู่หนาแน่นมาแต่เดิม รวมทั้งอาคารที่พักอาศัยเดิมซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่พักของเสนาบดี ขุนนาง ข้าราชการ มาตั้งแต่ในรัชกาลก่อนๆ อาคารที่พักอาศัยซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในช่วงนี้มีน้อยกว่าในบริเวณอื่นๆ เพราะที่ดินในบริเวณนี้เป็นเขตใจกลางเมืองที่ดินส่วนใหญ่เป็นของทางราชการ และของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ หรือที่ดินที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่บรรดาขุนนาง ข้าราชการในรัชกาลที่ผ่านมาในเขตกำแพงพระนครใกล้เคียงคลองรอบกรุงทางด้านเหนือบริเวณหัวมุมถนนพระสุเมรุกับถนนบ้านดินสอ ซึ่งเป็นที่ดินของวัดบวรนิเวศวิหาร ก็มีการพัฒนาที่ดินริมถนนให้เป็นอาคารพักอาศัยประเภทบ้านแถวในเมือง (Town House) เพื่อให้การใช้ที่ดินในเขตกลางเมืองได้ประโยชน์สูงสุด บ้านแถวรุ่นนี้ที่บริเวณนี้มี 48 คูหา สูง 2 ชั้นแยกเป็นช่วงๆ ชุดหนึ่งมีประมาณ 9 - 12 คูหาเว้นที่ด้านหน้าของแต่ละคูหาห่างจากถนนประมาณ 3 00 เมตร และเว้นเป็น

ทางเข้ายังกลุ่มอาคารที่พักอาศัยเดิมที่อยู่ด้านหลังด้วย นับเป็นรุ่นแรกๆ ของการทำที่พักอาศัยชนิดกลุ่มขึ้นในที่ดินที่มีขนาดเล็กลง

2 บริเวณตั้งแต่คลองรอบกรุงถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษม

ถือว่าเป็นเขตใจกลางพระนครเช่นกัน เป็นเขตที่เป็นทั้งย่านการค้า และย่านที่พักอาศัยหนาแน่นทางด้านใต้ของบริเวณที่เป็นชุมชนจีนเดิม ช่วง 2 รัชกาลนี้ยังหนาแน่นขึ้น โดยสร้างอาคารประเภทตึกแถวสูง 2 – 3 ชั้นแทนที่บ้านเดี่ยวหรือบ้านแถวแบบจีนในชุมชนจีนบริเวณลำเพ็ญ เยาวราช และถนนเจริญกรุง บริเวณด้านตะวันออก และด้านเหนือของที่ดินที่เคยมีบ้านเรือนข้าราชการและวังเจ้านายอยู่ในช่วง 2 รัชกาลนี้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้สอยเป็นที่ทำการของหน่วยราชการไปบ้าง ขายคืนเป็นของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และของพระคลังข้างที่บ้าง มีการซื้อขายเปลี่ยนผู้ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินเดิมไปบ้าง การที่มีถนนน้อยๆ และซอยตัดขึ้นอีกหลายสาย ทำให้มีการพัฒนาที่ดินบริเวณริมถนนเหล่านี้ เป็นตึกแถวร้านค้าให้เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและราคาที่ดิน รวมทั้งที่ดินที่เป็นของวัดก็มีการนำมาพัฒนาเพื่อหารายได้เข้าวัดด้วย

คลองในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

นับแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ไม่ปรากฏว่ามีการขุดคลองเพิ่มอีก การขุดคลองเดิมที่ดินเดิมมีบ้างแต่เน้นหนักไปทางฝั่งธนบุรี สำหรับในพระนครภายในเขตคลองผดุงกรุงเกษมได้มีการประกาศอนุรักษ์คลองต่างๆ โดยเฉพาะคลองสำคัญทางประวัติศาสตร์ คือ คลองคูเมืองเดิม คลองรอบกรุง คลองหลอดวัดราชบพิธ – คลองหลอดวัดราชนัดดา คลองผดุงกรุงเกษม และคลองมหานาค ในรัชกาลปัจจุบันระหว่างสมัยรัชกาลที่ 7 ถึงรัชกาลที่ 9 การเชื่อมถนนใหญ่สายสำคัญยังคงปรากฏอยู่บริเวณด้านใต้ของพระนครใกล้ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นเดิม แสดงถึงการขยายตัวของย่านพาณิชยกรรมของชาวจีนที่เจริญเติบโตขึ้นเป็นลำดับ และยังไปถึงนอกเขตคลองผดุงกรุงเกษมที่มีการตัดถนนสี่พระยาและถนนมหาพฤฒารามอีก นอกจากนั้นทางตอนเหนือมีถนนเชื่อมโย่งพื้นที่สำคัญเส้นหนึ่ง คือ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ซึ่งสร้างต่อมาจากถนนวิสุทธิกษัตริย์ เดิมที่ทำน้ำใกล้ธนาคารแห่งประเทศไทยในปัจจุบันเลยลงมาต่อกับถนนจักรพรรดิพงษ์ เมื่อพิจารณาถนนสายใหม่นี้ตั้งแต่ถนนวิสุทธิกษัตริย์ ถนนจักรพรรดิพงษ์ ถนนวรจักร และถนนจักรวรรดิแล้ว จะพบว่ามันแนวโน้มไปตามแนวคลองรอบกรุง ทั้งนี้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามที่จะสร้างเส้นทางคมนาคมทางบกเส้นใหม่เพื่อใช้แทนเส้นทางน้ำเดิมก็เป็นได้

อำนาจ เบ็นสบาย (2524 : 2 – 49) ได้กล่าวถึง เรื่องการเปลี่ยนแปลงของศิลปกรรมไทย ไว้ในประวัติศาสตร์ศิลปกรรมร่วมสมัยของรัตนโกสินทร์ ดังนี้

จากหลักฐานที่ปรากฏ และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของศิลปกรรมไทย สมัยรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม หรือแม้กระทั่งวรรณกรรม ดนตรีและนาฏกรรม ต่างล้วนได้รับอิทธิพลมาจากแบบอย่างของศิลปกรรมสมัยอยุธยาเป็นส่วนใหญ่ แต่ทั้งนี้ก็ได้หมายความว่าลักษณะของศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์จะมีลักษณะที่เป็นอิสระปราศจากอิทธิพลของศิลปกรรมจากประเทศใดๆ เลยก็หาไม่ ตรงกันข้ามศิลปกรรมไทยได้สะท้อนให้เห็นถึงความผสมผสานของอิทธิพลต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นของอินเดีย ลังกา ขอม จีน หรือชนชาติอื่นในบางช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะภายหลังรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา กระแสอิทธิพลจากประเทศโลกตะวันตกก็เริ่มกลายเป็นอิทธิพลใหม่ ซึ่งมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมรวมทั้งศิลปกรรม

ไทย เมื่อย้อนกลับไปมองศิลปกรรมของไทยอีกครั้งหนึ่งก็จะพบว่า ศิลปกรรมไทยไม่เคยหลุดพ้นจากกฎของการ คลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปได้ ไม่ว่าจะเป็นด้านรูปแบบหรือด้านเนื้อหาหรือสองด้านควบคู่กันซึ่งความเปลี่ยนแปลง นั้นจะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของสังคมในแต่ละช่วง ตอน จะพบว่าศิลปกรรมที่ยิ่งใหญ่งดงามเกี่ยวข้องกับ ลักษณะโครงสร้างของสังคมในแต่ละยุคสมัยและในสมัยดังกล่าว วัดกับพระราชวังจะเป็นแหล่งรวมของศิลปกรรม ที่วิจิตรตระการตา นับเป็นการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรที่แนบแน่น ศิลปกรรมดังกล่าวก็สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตของผู้คนทั้งหลายได้อย่างลึกซึ้ง

เรามิอาจพิจารณาเฉพาะเรื่องราวของศิลปกรรมแต่เพียงประการเดียวได้ทั้งนี้ก็เพราะว่าการรับอิทธิพลศิลปกรรม จากโลกตะวันตกมิได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ โดยไม่สัมพันธ์กับปัญหาด้านอื่น ๆ แต่เกิดขึ้นจากสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองเป็นตัวกำหนดที่สำคัญ อันมีผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านศิลปกรรมขึ้น ซึ่งในกรณีนี้เราจะพิจารณาเงื่อนไขที่เป็นแรงบีบคั้นทั้งสองด้าน นั่นคือเงื่อนไขจากภายนอกและเงื่อนไขภายในประเทศเราเอง

1 แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสังคมไทยกับประเทศตะวันตกจะเคยเกิดขึ้นมาแล้ว ในสมัยอยุธยารัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ก็ในช่วงที่อิทธิพลด้านต่าง ๆ ยังไม่มีผลต่อสังคมไทยมากนัก เนื่องจากถูกสกัดกั้น หรือถูกทำลายลงไปเสียก่อน ซึ่งประวัติศาสตร์ช่วงนี้ไม่ควรอย่างยิ่งที่จะผ่านเลยไป

2 กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสซึ่งกลายเป็นความยุ่งยากในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ครั้งนี ถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นว่าตัวของพอลคอนอันมีผลให้ราชวงศ์สายตรงของสมเด็จพระนารายณ์สิ้นสุดลงโดยที่พระองค์เองก็คาดไม่ถึง แม้ว่าไทยจะไม่ยอมรับศิลปวิทยาการของชาวตะวันตกที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงปูทางไว้ เพื่อพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้ามากกว่าชาติอื่น ๆ ในเอเชีย แต่ในทางตรงกันข้ามไทยอาจจะจะเป็นชาติแรกในเอเชียที่ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสก็ได้ ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงสิ้นสุดลงในรัชกาลของสมเด็จพระเทพราชา

3 หลังจากนั้นเป็นต้นมาจวบจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งอิทธิพลของประเทศโลกตะวันตกยุค แสงสวาทอาณานิคมก็เกิดขึ้น และครั้งนี้ได้สร้างผลสะท้อนต่อสังคมไทยอย่างใหญ่หลวงทุกด้านรวมทั้งศิลปกรรมไทยก็มิอาจจะดำรงอยู่ในสภาพเดิม ๆ อีกต่อไป ในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 1 แม้อิทธิพลของสังคมตะวันตกจะ ยังไม่มีผลนัก แต่พระราชดำริของพระองค์ก็สอดคล้องกับความเป็นจริงที่อังกฤษได้ส่งทูตเข้ามา 4 ครั้งตั้งแต่ ปลายรัชกาลที่ 2 จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 4 จึงสามารถทำความเข้าใจความตกลงตามที่อังกฤษต้องการได้ ลงมาในสมัยรัชกาลที่ 3 อังกฤษก็ยึดครองพม่าและคำพยากรณ์ว่ากษัตริย์ต่างประเทศจะครอบครองไทย เพิ่มความหวาดกลัว ชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ภายในบ้านเมืองแก่พระเจ้าแผ่นดินไทยมากขึ้น จึงได้มีการทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2369 และอเมริกาในปี พ.ศ. 2375 เพื่อรักษาความสงบสุขต่อท่าที่คุกคามมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งในช่วงนี้เองที่กระแสอิทธิพลของศิลปกรรมก็เริ่มแสดงความเด่นชัดขึ้น และแม้ว่าไทยเราจะพยายามปรับปรุง แก้ไขสภาพในสังคม เพื่อพัฒนาบ้านเมือง เพื่อให้หลุดพ้นจากการคุกคามและแทรกแซงจากประเทศมหาอำนาจ เพียงไร ก็มิอาจหลีกเลี่ยงเจตนาอันเป็นธาตุแท้ของมหาอำนาจได้ การเสียดินแดน 5 ครั้งตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงรัชกาลที่ 6 ให้แก่ ฝรั่งเศส และเชียงตุง ไทบุรี กลันตัน ตรังกานุให้แก่อังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2450 เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการปฏิรูปสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างขนาน

การที่จะพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าก็จำเป็นต้องอาศัยคนจำนวนมาก การศึกษาในสมัยนี้ก็มีการ ขยายเป้าหมายที่กว้างขวางขึ้น เช่น เพื่อฝึกคนเข้ารับราชการ เพื่อคุณประโยชน์แก่ทวยราษฎร์ เพื่อเป็นอิสระ แก่ตัว และเพื่อขยายอาชีพของประชาชน ส่วนการศึกษาในด้านต่างประเทศนั้น สมัยรัชกาลที่ 5 ลัทธิอาณานิคม ได้ปรากฏให้เห็นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคุกคามจากอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งกลายเป็นผลกระทบทางการ ศึกษาของผู้นำไทย เพื่อที่จะตอบโต้กับอิทธิพลนี้ ผู้นำไทยยอมรับการศึกษาแบบตะวันตกและได้มีการส่งบุตร หลานไปศึกษาในต่างประเทศในที่สุด และผลจากการสนับสนุนทางการศึกษาแม้จะยังไม่ถึงคนส่วนใหญ่ แต่ก็ได้ กลายเป็นพื้นฐานที่สะท้อนต่อประเทศชาติอย่างยาวไกล นอกจากนั้นการที่คนสวนหนึ่งได้มีโอกาสออกไปศึกษา นอกประเทศ นอกจากจะศึกษาทางด้านศิลปวัฒนธรรมโดยตรงแล้วการที่มีประสบการณ์ในทางอ้อมคือศิลปกรรม ในประเทศโลกตะวันตกก็มีผลต่อการพัฒนาศิลปกรรมในเวลาต่อมา การยอมรับความเจริญก้าวหน้าและวิทยา การด้านต่าง ๆ ของตะวันตกก็ได้นำไปถึงการยอมรับวิทยาการที่ก้าวหน้าของศิลปกรรมไปด้วย การรับอิทธิพล ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และศิลปวัฒนธรรมจากโลกตะวันตกได้เป็นไปอย่างมีกระบวนการ และในแต่ละเรื่องก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก สามารถที่จะสรุปได้ว่าประเทศใดที่เป็นประ

เทศมหาอำนาจมีความเข้มแข็งก็มักจะมีอิทธิพลในการสร้างอิทธิพลทุกด้าน รวมทั้งศิลปกรรมให้กับประเทศที่อ่อนแอกว่าเสมอ ตัวอย่างที่เห็นใกล้ตัวที่สุดก็คือเหตุการณ์ของสังคมไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4, 5 และ 6 ถึงกระนั้นแรงบีบคั้นจากโลกตะวันตกก็ยังคงมีต่อไปอย่างไม่ขาดสาย พร้อมกับพัฒนาการทางศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ที่เจริญก้าวหน้าก็ยังคงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยอยู่ต่อไป

ความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ในสังคมเพื่อความอยู่รอดนอกจากแรงบีบคั้นเงื่อนไขจากภายนอกแล้ว สภาพภายในของประเทศนั้นก็เป็นตัวกำหนดที่ทำให้ต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ด้วยเช่นกัน ก่อนที่สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์จะต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามจากสังคมตะวันตกนั้นระเบียบแบบแผนการดำรงชีวิตได้รับการอนุรักษ์สืบทอดมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน การปกครองถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดของบ้านเมือง ระบบเศรษฐกิจมีฐานที่แข็งแรงอยู่ที่ผู้มีอำนาจปกครองรัฐลักษณะทางสังคมเต็มไปด้วย ความเหลื่อมล้ำและหนาแน่นไปด้วยความเชื่อที่ขาดเหตุผล ศิลปวัฒนธรรมถูกสร้างขึ้นมาจากำจุนสนองรับผู้มีอำนาจ อิทธิพลในสังคมเหล่านี้ จึงทำให้การพัฒนาทางสังคมถูกจำกัดและไม่สามารถสร้างความมั่นคงเข้มแข็งให้ทัดเทียมกับโลกตะวันตกที่พัฒนาไปแล้วได้ นอกจากนั้นอุปสรรคอันสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ สภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศยังสืบทอดลักษณะสังคมทาสมาเป็นเวลาช้านาน และกวางจะยกเลิกไปถึงลงมาถึงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากสภาพของสังคมภายในประเทศที่มีแต่ความขัดแย้งในหมู่ชน จนถึงขั้นตอสู้อย่างรุนแรง และเสียงเรียกร้องจากบุคคลวงการต่าง ๆ จึงมีผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้องค์พระมหากษัตริย์ของไทยยอมรับการเปลี่ยนแปลง โดยนำความรู้วิทยาการด้านต่าง ๆ มาใช้ภายในประเทศอย่างกว้างขวาง ซึ่งแน่นอนเหลือเกินว่าหากประเทศยังคงไว้ซึ่งสภาพเดิม ๆ นอกจากจะไม่สามารถยกคุณภาพในหมู่ชนส่วนใหญ่ให้เกิดขึ้น ไม่สามารถสร้างความรักและความสามัคคีของคนในชาติให้เกิดขึ้นด้วยการปรับปรุงระบบกลไกต่าง ๆ ในสังคมเสียใหม่ อันตรายที่จะเกิดกับประเทศชาติและฐานะของพระมหากษัตริย์ก็จะต้องตามมาดูประเทศเพื่อนบ้านในเวลานั้น ดังนั้นเงื่อนไขภายในประเทศจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่มีความสัมพันธ์อันละเอียดอ่อนและเกี่ยวโยงไปถึงความเปลี่ยนแปลงทุกด้าน รวมทั้งศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ด้วยดังที่กล่าวมาแล้ว

4 ลวดลายทางประวัติศาสตร์

สิทธิศักดิ์ ธัญศรีสวัสดิ์กุล (2529 : 44 - 108) ได้กล่าวถึง รูปแบบจากลวดลายทางประวัติศาสตร์ ทั้งแบบอย่างลวดลายตะวันตกและแบบอย่างลวดลายตะวันออก ดังนี้

ชาติไทยเป็นชาติเก่าแก่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วแต่ดึกดำบรรพ์ ประเทศไทยตั้งอยู่ในทำเลอันเหมาะสมที่จะติดต่อกับประเทศต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง ประเทศต่าง ๆ ที่เคยติดต่อกับไทยนำความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมและทางอารยธรรมเข้ามา เป็นผลให้ศิลปกรรมของไทยได้รับอิทธิพลจากชาติต่าง ๆ เช่นแบบอย่างศิลปกรรมทางพุทธศาสนาที่แพร่มาจากอินเดีย จีน และศิลปะทางตะวันตก ลักษณะต้นแบบจะปรากฏอยู่ชั่วระยะหนึ่ง ศิลปินไทยจะนำมาประยุกต์ให้สอดคล้องกลมกลืนกับแบบแผนและอุดมคติทางความงามให้เป็นแบบฉบับของเรา

ในการออกแบบลวดลาย เพื่อการตกแต่งลักษณะนิยมของศิลปะพื้นบ้าน หรือศิลปะประจำชาติ ควรศึกษาหาความรู้จากแบบอย่างลวดลายประดับในสมัยต่าง ๆ เพื่อจะได้ทราบถึงที่มาของรูปแบบและวิวัฒนาการของลวดลาย แล้วจึงนำลวดลายต่าง ๆ มาประยุกต์ให้เหมาะสมกับกาลสมัย โดยรักษารูปแบบหรือเอกลักษณ์ เพื่อแสดงความงามของศิลปะท้องถิ่น หรือศิลปะประจำชาติให้ก้าวหน้าสืบไป

แบบอย่างลวดลายตะวันตก

ศิลปกรรมสมัยเรอเนสซองส์

ความเจริญรุ่งเรืองของศิลปะและวัฒนธรรมของชาติต่าง ๆ ในยุโรป มีพื้นฐานมาจากกรีกและโรมัน และได้รับการพัฒนาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโดยพระในคริสต์ศาสนาซึ่งมีบทบาททั้งทางด้านศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง ขนบประเพณี และศิลปกรรมทั้งหมด อำนาจของพระมีอิทธิพลเหนือประชาชนชาวยุโรปเป็นระยะเวลายาวนานนับตั้งแต่คริสต์ศาสนาได้เริ่มวางรากฐานในสมัยของจักรพรรดิคอนสแตนติน เมื่อพระองค์ทรงพระราชทานอนุญาตให้ประชาชนนับถือศาสนาคริสต์ได้เสรีเมื่อปี ค.ศ. 313 โบสถ์เซนต์ปีเตอร์ได้เริ่มก่อสร้างบนเนินเขาเวติกันในปี ค.ศ. 323 เพื่อเป็นศูนย์กลางของคริสตจักร

แต่นั้นมาคริสต์ศาสนาได้สร้างคุณประโยชน์แก่ประชาชนอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันบางสมัยก็ได้สร้างยุคเข็ญให้แก่ประชาชนเช่นกัน เมื่อพระไม่ได้ตั้งอยู่ในทำนองครองธรรม ละเลยหลักศาสนา บางครั้งก็เกิดความขัดแย้งระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันจนกลายเป็นสงครามบ่อยครั้ง ครั้นล่วงมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 12 และ 13 มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหลายครั้ง แต่ละครั้งได้นำความหายนะ และความบอบช้ำมาสู่ชาวยุโรป เช่น สงครามครูเสดซึ่งพวกคริสต์เตียนได้พากันยกทัพไปรบกับพวกซาราเซ็น เป็นสงครามศาสนาที่ยืดเยื้อ นำภัยพิบัติให้แก่เศรษฐกิจ ในขณะที่บรรดาพ่อค้าขายอันเป็นแรงงานสำคัญต้องไปเป็นทหาร บุคคลเหล่านี้ได้พบเห็นเหตุการณ์ของชาติต่าง ๆ ทำให้ทัศนคติกว้างขวางขึ้น อีกทั้งวิทยาการต่าง ๆ ได้มีโอกาสดูแลแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน เมืองต่าง ๆ ที่กองทัพของคริสต์เตียนผ่านและพักผอนก็รุ่งเรืองกลายเป็นแหล่งการค้า ทำให้เกิดศูนย์กลางทางพาณิชย์สำคัญแหล่งใหม่ ๆ ขึ้น

ยุโรปโดยทั่วไปในสมัยของโรมันเนสส์และกอธิค ทัศนคติในการมองชีวิตมนุษย์ไม่ให้คุณค่าของมนุษย์มากเท่าที่ควร เพราะเห็นว่าร่างกายเป็นเพียงวัตถุที่อาศัยชั่วคราวของดวงวิญญาณ และดวงวิญญาณต่างล้วนมีบาปกรรมติดตัวมาตั้งแต่เกิด ดังนั้นเพื่อให้หลุดพ้นจากบาปจากความผิดทั้งปวงจึงต้องพึ่งศาสนา ซึ่งสามารถถวายและล้างบาปได้ อำนาจของคณะสงฆ์จึงมีมากมาย ความรู้ใดๆ ที่ขัดกับหลักการของศาสนา และผลประโยชน์ของพวกพระจะได้รับการประนามและลงโทษอย่างรุนแรง ทำให้เกิดยุคมืดมนทางวิชาการ ข้าเมื่อเกิดกาฬโรคระบาดครั้งใหญ่ในปี ค.ศ. 1348 ได้คร่าชีวิตประชาชนเป็นจำนวนมาก นำทุกข์มาสู่ประชาชนเพิ่มขึ้น

ขณะที่หลายชาติในยุโรปพบกับความมืด รัฐต่างๆ ในบริเวณแหลมอิตาลีได้รับการกระทบกระเทือนจากภัยพิบัติเหล่านั้นน้อยมาก ซ้ำกลับได้ผลประโยชน์บางอย่างเสียด้วยซ้ำไป เช่น เมื่อเกิดสงครามครูเสด รัฐเวนิส เยนัว มิลาน และฟลอเรนซ์ ต่างเป็นศูนย์กลางการค้าที่มั่งคั่งร่ำรวยขึ้นมาจากสงครามและค้าขายกับตะวันออกทำให้ประชาชนมีฐานะดี เหล่าบรรดาขุนนาง และพวกพ่อค้าวาณิชมีอำนาจมากขึ้น สงครามครูเสดได้เปิดประตูของโลกตะวันตกและตะวันออกให้มีการติดต่อซึ่งกันและกัน ครั้นเมื่อพวกซาราเซ็นนับถือศาสนาอิสลามได้ยกทัพเข้ายึดกรุงคอนสแตนติโนเปิล เมืองหลวงของจักรวรรดิโรมันตะวันออกไว้ได้ในปี ค.ศ. 1453 ชาวยุโรปทั่วไปต่างขวัญเสียต่อการสูญเสียเมืองนี้อย่างยิ่ง เมื่อกรุงคอนสแตนติโนเปิลแตกลง

ชาวคริสต์เถียนจำนวนมากต่างพากันลี้ภัยมาสู่อิตาลี แต่ละคนนำทรัพย์สินสมบัติ ตำราอันทรงคุณค่า และงานศิลปกรรมชิ้นงามติดตัวมาด้วย วิทยาการบางสาขาที่ไม่เคยรู้จักมาก่อนก็ได้เปิดเผยขึ้น ก่อให้เกิดการปลูกเร้าทางพุทธิปัญญาอย่างใหญ่หลวงต่อประชาชนชาวอิตาลีเสียทั่วไป อารยธรรมอันรุ่งเรืองในอดีตของกรีกและโรมันซึ่งเคยเก็บรักษาไว้อย่างดีในกรุงสแตนดิโนเปิลได้รับการเอาใจใส่ จึงเกิดการฟื้นฟูศิลปวิทยาหรือที่เรียกกันว่าสมัยเรอเนซองส์ขึ้นครั้งแรกในรัฐต่าง ๆ ทั่วแหลมอิตาลี สรุปลว่าสมัยเรอเนซองส์หมายถึงการฟื้นฟูศิลปะและวรรณกรรมของกรีกและโรมัน มีการเคลื่อนไหวในอิตาลีราวคริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึง 16

ราวปี ค.ศ. 1550 วาซารี นักประวัติศาสตร์ศิลปะและศิลปินชาวอิตาลีเขียนผู้บันทึกเหตุการณ์สำคัญในวงการศิลปะของเรอเนซอง ได้เรียกยุคเรอเนซองว่า ฟื้นฟูศิลปวิทยา โดยมีความเห็นว่าประวัติศาสตร์ศิลปะของอิตาลีตั้งแต่สมัยของจิตรกรจอตโตเรื่อยมาจนถึงการมรณกรรมของไมเคิลแองเจโล มีความเจริญงอกงามก้าวหน้าติดต่อกันคล้ายกระบวนการเจริญเติบโตของสิ่งมีชีวิต ต่อมาจาโคป เบ็คฮาร์ด นักปราชญ์คนสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ 19 พิมพ์หนังสือ อารยธรรมสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาของอิตาลี ขึ้นในปี ค.ศ. 1860 กล่าวทำนองว่า สมัยนี้เป็นสมัยแห่งการค้นพบโลกและมนุษย์ เมื่อต่างชาติในยุโรปหันมาสนใจศิลปวัฒนธรรมของเรอเนซอง จึงนำรูปแบบและความคิดไปเผยแพร่ในประเทศของตน เช่นในฝรั่งเศสก็จะเรียกสมัยนั้นว่า เรอเนซองฝรั่งเศส หรือเมื่อนำไปใช้ในประเทศอังกฤษก็เรียกเรอเนซองของอังกฤษ เป็นต้น ทั้งนี้ต้องยอมรับกันว่าพื้นเพดั้งเดิมของเรอเนซองเกิดขึ้นที่อิตาลีก่อนประเทศอื่น

เหตุผลที่ผู้มีอำนาจในสมัยนั้นให้การสนับสนุนอย่างพร้อมเพรียง เป็นผลทำให้ศิลปกรรมของเรอเนซองเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว จนคล้ายกับการงอกงามนั้นเกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ขณะเดียวกันก็มีเหตุอื่นๆ ที่สำคัญ เช่น ประชาชนทั่วไปพากันตื่นตัวยอมรับความสำคัญของศิลปินทำให้ฐานะทางสังคมของศิลปินสูงขึ้น เพราะในอดีตศิลปินได้รับการดูหมิ่นว่ามีฐานะต่ำต้อยในสังคม เมื่อได้รับการสนับสนุนและประชาชนเริ่มเข้าใจในคุณค่า ฐานะของศิลปินจึงมีผู้ยกย่องมากขึ้น จนกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมของสมัยเรอเนซองมิใช่ன்றบหรือนักการเมือง หากแต่เป็นศิลปิน เช่น เลโอนาร์โด ดา วินชี, ไมเคิล แองเจโล, ราฟาเอล, หรือบรามันเต ศิลปินและนักคิดเหล่านี้ต่างเผยแพร่สิ่งที่ดีงาม สันทนาสิ่งที่ เป็นความจริง ชักจูงประชาชนทำในสิ่งที่ควรทำ และแนะนำให้รู้จักคิดสิ่งที่ควรคิด พร้อมกันนี้ปัจจัยสำคัญซึ่งทำให้วิทยาการเจริญแพร่หลายได้รวดเร็วยิ่งขึ้นคือ มีการคิดค้นระบบการพิมพ์ให้ก้าวหน้ากว่าเดิม ช่วยให้หนังสือวิชาการต่างๆ เผยแพร่ได้รวดเร็ว และประหยัดเงินมากกว่าเขียนด้วยมือ การพิมพ์ทำให้ระบบทางการศึกษาเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่

หลักปรัชญาและความเชื่อถือปฏิบัติ

นอกจากคริสต์ศาสนาแล้ว หลักปรัชญาที่เข้ามามีอิทธิพลในสมัยเรอเนซอง ไม่มีลัทธิใดเกินลัทธิมนุษยธรรม(Humanism)ซึ่งเป็นหลักปรัชญาสำคัญของกรีกและโรมัน มีข้อคิดของเพลโตเป็นหลักใหญ่ที่เด่นชัดมากคือ ถือเอามนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางและเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ซึ่งขัดกับหลักปรัชญาสมัยกลางที่ถือเอาพระเจ้าเป็นจุดศูนย์กลางชีวิต มนุษย์เป็นของไร้ค่าไม่มีความหมาย จากข้อขัดแย้งที่ชัดเจนทำให้ทัศนคติของชีวิตมนุษย์ในสมัยกลางกับเรอเนซองแตกต่างกันไป ลัทธิมนุษยธรรมได้มีส่วนผลักดันให้เกิดการเฝ้าหาความรู้ที่แท้จริงเพื่อชีวิตมนุษย์ในโลกนี้ ซึ่งมีได้มีเพียงในโลกของศาสนาอย่างเดียว ความสนใจและรักในความรู้ปรากฏในทางด้านศิลปกรรม ด้วยทำให้เกิดการค้นคว้าศึกษาวิธีการสร้างงานและกฎเกณฑ์ต่างๆของศิลปะกรีกและโรมัน แต่การนำของเก่ามาใช้ใหม่นี้ ศิลปินสมัยเรอเนซองมีความฉลาดและความเข้าใจอย่างเพียงพอ ในการนำวิธีการ รูปแบบ และหลักการคิดของกรีกและโรมันเข้าผสมผสานกับหลักธรรมของศาสนาคริสต์ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน แนวคิดกึ่งเสรีนิยมทำให้ศิลปินสามารถคิดค้น และศึกษาสิ่งต่างๆของโลก

ได้กว้างขวางอย่างไม่เคยมีปรากฏมาก่อนในอดีต นอกจากนี้ ลัทธิมนุษยธรรมยังมีสวนส่งเสริมเสรีภาพของปัจเจกชน ความคิดเห็นส่วนตัวได้รับการยอมรับนับถือ สิทธิส่วนบุคคลได้รับการเคารพ สรุปแล้วในแนวคิดรวบยอดของคนส่วนใหญ่มีแนวคิดคล้ายคลึงกัน มีความสนใจในเรื่องของโลกและมนุษย์มากขึ้น ด้านสุนทรียภาพมีการพิจารณาปัญหาความงามโดยเชื่อว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของรสนิยม ความรักในมนุษย์นั้นเป็นความรักในความงามด้วย อันเป็นหลักคิดที่ตรงกันข้ามกับสมัยกลางซึ่งมีความเชื่อและความศรัทธาในสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติ ความงามเป็นเรื่องการสร้างสรรค์และเนรมิตของพระเจ้า ลัทธิมนุษยธรรมได้ปลูกประชาชนให้รู้จักคิดรู้จักปรับปรุงชีวิตด้วยตัวเองในเวลานี้และบนพื้นโลกนี้

เรอเนซองส์ยุคบุกเบิก

ในระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 และ 14 ลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรมทั่วไปในยุโรปยังคงเป็นแบบไบแซนไทน์หรือไม่กี่เป็นแบบกอธิค ถ้ายกเว้นอิตาลีศิลปะกอธิคยังคงนิยมทำติดต่อกันเรื่อยมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 16 เหตุที่ต้องยกเว้นอิตาลีเพราะว่า พอปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 ศิลปะของอิตาลีก็เริ่มต้นในสิ่งใหม่ที่แปลกแตกต่างออกไปจากชาติทั้งหลายในยุโรป ทั้งในวิญญานและแนวความคิดใหม่กลายเป็นรากเหง้าซึ่งคอยเจริญเติบโตมีความสำคัญต่อผู้บุกเบิกหรือวางรากฐานสมัยเรอเนซองส์ แม้มีเงาอิทธิพลของกอธิคและไบแซนไทน์ครอบคลุมนอยู่มากก็ตาม ก็พอมองเห็นการแสวงหาวิถีทางใหม่ๆ ที่แตกต่างออกไป ศิลปะกอธิคของฝรั่งเศสเกิดขึ้น และเจริญรุ่งเรืองในอาณาบริเวณรอบๆ กรุงปารีสภายใต้การอุปถัมภ์ขององค์จักรพรรดิฝรั่งเศส ส่วนในอิตาลีศิลปกรรมได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นพ่อค้าวาณิช ซึ่งมีอำนาจปกครองเมืองภายหลังจากขับไล่พวกชนชั้นศักดินาออกไปในระหว่างสมัยบุกเบิกของเรอเนซองส์ อำนาจทางการเมือง และเศรษฐกิจของพ่อค้าในรัฐต่างๆ ของอิตาลีเข้มแข็งมาก โดยเฉพาะพ่อค้าและช่างฝีมือต่างสร้างสมาคมซึ่งเรียกว่ากิลด์ เพื่อปกป้องพิทักษ์ผลประโยชน์ของพวกเขา

เรอเนซองส์ยุคต้น

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 รัฐต่างๆ ในอิตาลีที่สำคัญมีทั้งหมด 6 รัฐด้วยกัน คือ เวนิส, ฟลอเรนซ์, มิลาน, เฟอร์รารา, ซาวย, และราชอาณาจักรเนเปิล ทั้ง 6 รัฐมีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและศิลปวัฒนธรรม รัฐฟลอเรนซ์เด่นเหนือรัฐใดๆ ในแทบทุกด้าน ฟลอเรนซ์ได้พัฒนาตนเองให้เจริญได้อย่างรวดเร็วมีการสนับสนุนชักจูงประชาชนในเรื่องศิลปวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง ความเจริญของฟลอเรนซ์ผูกพันอยู่กับการอุปถัมภ์ของตระกูลเมดิชี นับตั้งแต่โจวานนี เด เมดิชี ได้วางรากฐานการเงินอันมั่นคงให้แก่โคสิโมบุตรชาย จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงฐานะจากนายพาณิชย์เจ้าของกิจการธนาคารขึ้นมาเป็นเจ้าครองนครรัฐฟลอเรนซ์ เมื่อมีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจอยู่ในมือ โคสิโมได้สนับสนุนบุคคลผู้สามารถจากวงการต่างๆ เช่น สถาปนิก จิตรกร ประติมากรและนักปรัชญา ศิลปกรรมในสมัยโคสิโมจึงนับเป็นการเริ่มต้นของยุคเรอเนซองส์

เรอเนซองส์ยุครุ่งเรือง

หลังจากมรณกรรมของเจ้าชายโรเลนโซ่ รัฐบาลได้การบัญชาของพระเจ้าโลน่าโรล่าได้เข้าบริหารแทนในปี ค.ศ. 1494 ศิลปินและปราชญ์ราชบัณฑิตผู้เคยได้รับการอุปถัมภ์จากตระกูลเมดิชี พวกนี้หลบหนีออกจากฟลอเรนซ์ ฟลอเรนซ์จึงเริ่มลดบทบาทในการเป็นผู้นำ และศูนย์กลางศิลปวิทยาการลง จากรากฐานทางการศึกษาและการปลูกฝังความรักในศิลปกรรมยังคงทำให้ศิลปินชาวฟลอเรนซ์ดำรงความสำคัญของศิลปะต่อไป จะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมก็ตรงที่พวกเขาไม่ได้สร้างผลงานไว้เฉพาะในฟลอเรนซ์ หากแต่ได้ออกเดินทางหรือไม่ก็ส่งผลงานออกไปตามเมืองหรือรัฐต่างๆ ทำให้ผลงานแพร่หลายกระจายไปทั่ว จนกลายเป็นลักษณะงานที่เข้าสู่ความเป็นสากล ได้รับความนิยมทั้งในและนอกประเทศขณะที่ฟลอเรนซ์ค่อยอ่อนกำลังลง

บทบาทเป็นผู้นำสำคัญทางศิลปวัฒนธรรมลงนั้น กรุงโรมซึ่งเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางคริสตจักรโรมันคาทอลิกก็เริ่มมีบทบาทขึ้นมาแทนที่ ผู้นำคริสตจักรแต่ละองค์ที่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งต่างเห็นคุณค่าของศิลปกรรม จึงทำให้เกิดการสนับสนุนส่งเสริมให้มีการสร้างงานศิลปกรรมกันขนานใหญ่ เห็นได้ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1495 จนถึงปี ค.ศ. 1527 อันเป็นปีที่จักรพรรดิชาลส์ที่ 5 ยกทัพเข้ายึดกรุงโรมตลอดระยะเวลา นับเป็นยุคทองของศิลปะสมัยเรอเนซอง ศิลปินจากภูมิภาคต่างๆในอิตาลีต่างเดินทางเข้ามาสร้างผลงานในกรุงโรม ทำให้โรมมีฐานะเมืองหลวงทางศิลปะและวัฒนธรรมของยุโรป เมื่อได้รับการสนับสนุนและเปิดโอกาสให้แสดงความสามารถอย่างเต็มที่ จึงมีผลก่อให้เกิดศิลปินชั้นเยี่ยมขึ้นมากมาย คือ เลโอนาร์โด ดา วินชี, ไมเคิลแองเจโล และราฟาเอล แต่ละคนต่างได้สร้างผลงาน และดำรงลักษณะพิเศษเฉพาะตนแตกต่างกันไป

ศิลปะเรอเนซองของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป

เริ่มเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้เกิดความเคลื่อนไหวใหม่ทางด้านศิลปวัฒนธรรมตามประเทศต่างๆ ทั่วทวีปยุโรป เนื่องจากความเจริญรุ่งเรืองของศิลปวัฒนธรรมอิตาลี หรือในนามศิลปะเรอเนซองได้แผ่ขยายความนิยมไปตามประเทศต่างๆ ทั่วยุโรปอย่างรวดเร็ว เกิดขึ้นทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม คือ ตามราชสำนักในสมัยนั้นต่างนิยมสั่งซื้อผลงาน หรือไม่กี่ขอบว้างจิตรกร, ประติมากร, สถาปนิก และมัณฑนากรชาวอิตาลี ผู้มีความสามารถสูงให้เดินทางเข้าไปสร้างงานในราชสำนักหรือในประเทศของตน ศิลปินอิตาลีเหล่านี้ได้นำรูปแบบและวิธีการแสดงออก รวมทั้งปรัชญาทางสุนทรียศาสตร์ของเรอเนซองซึ่งนิยมกันในขณะนั้น ออกไปเผยแพร่ และสร้างงานให้เห็นเป็นแบบอย่าง บางคนตั้งสกุลช่างเพื่ออบรมสั่งสอนศิลปินของประเทศนั้นๆ นอกจากนี้ โรม, ฟลอเรนซ์ และเวนิส ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาศิลปะมีนักศึกษาจากนานาชาติเดินทางไปศึกษา เมื่อสำเร็จการศึกษา บุคคลเหล่านี้ก็ได้เดินทางกลับไปทำงานยังประเทศของตน ได้นำรูปแบบและความนิยมในศิลปะเรอเนซองไปเผยแพร่ในบ้านเมืองของตนด้วย ดังนั้นพอเริ่มเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 16 จึงเกิดรูปแบบ และความนิยมในศิลปะเรอเนซองอิตาลีแพร่หลายทั่วยุโรปตามประเทศต่างๆ ทั่วยุโรป วงการประวัติศาสตร์ศิลป์ จึงนิยมเรียกผลงานเหล่านั้นว่า ศิลปะเรอเนซองเหมือนกับของอิตาลี เช่น เรอเนซองฝรั่งเศส หมายความว่าเรอเนซองจากอิตาลีที่เข้าไปเผยแพร่และสร้างกันในฝรั่งเศส แม้ว่ามีรูปแบบนิยมของศิลปะประเพณีในแต่ละชาติเข้าไปผสมผสานอยู่ ก็ยังพอให้เห็นอิทธิพลศิลปะเรอเนซองจากอิตาลีอยู่อย่างชัดเจน

ศิลปะเรอเนซองของฝรั่งเศส

แม้สถาปัตยกรรมฝรั่งเศสจะรับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมเรอเนซองมาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 แต่สวนใหญ่ก็ยังคงนิยมสร้างตามแบบศิลปะกอทิก ซึ่งคล้ายกับเป็นศิลปะประเพณีนิยมของชาติ จนกระทั่งราวปี ค.ศ. 1530 จึงได้มีความนิยมในรูปแบบเรอเนซองกันอย่างกว้างขวาง สวนใหญ่เป็นงานตกแต่งภายในก่อน ต่อมาจึงนิยมกระทำกันทั้งในรูปแบบของอาคารและการตกแต่งภายนอกทั่วไป เป็นเพราะช่วงระยะเวลานั้นมีสถาปนิกและมัณฑนากรชาวอิตาลีหลายคนได้เดินทางเข้ามาทำงานในฝรั่งเศส ช่างชาวอิตาลีเหล่านี้ได้นำเอาลายประดับและเครื่องตกแต่งหลายอย่างมาเผยแพร่ เช่น โคมระย้า รูปเทวดามีปีกองค์เล็กๆ ทางด้านลายประดับได้นำลายของโบราณมาปรุงแต่ง ผูกลายขึ้นใหม่ให้อยู่ในรูปของรูปไข่ รูปรัศมีของดวงอาทิตย์ รูปหยดน้ำ และลายเครือเถาที่เกาะกระหวัดรัดเกี่ยวกัน ในขณะที่สถาปนิกและมัณฑนากรชาวอิตาลีได้นำลายประดับและเครื่องตกแต่งแบบเรอเนซองมาเผยแพร่ นั้น ช่างชาวฝรั่งเศสเองก็ได้ริเริ่มคิดประดิษฐ์สิ่งที่เป็นของตนเองไม่น้อย เช่น คิดแบบหัวเสาและลายประดับตามกรอบหน้าต่าง มีการนำเสาของสถาปัตยกรรมโบราณมาใช้ใหม่ เช่น นำเสาทัสคัน, ดอริก, ไอโอนิก, คอรินเทียน และคอมโพสิทของ

กรีก – โรมัน มาใช้กันอย่างกว้างขวาง สถาปนิกฝรั่งเศสชอบออกแบบให้อาคารมีหลายชั้น และชอบสร้างบันไดให้โค้งเวียนอย่างสวยงาม

ศิลปะเรอเนซองของเยอรมนี

ศิลปะเยอรมันย่อมมีความหมายแตกต่างไปจากศิลปะฝรั่งเศส หรือศิลปะอังกฤษ เพราะยังไม่มีวิวัฒนาการที่เป็นเอกภาพและมีขั้นตอนเหมือนกับศิลปะของทั้งสองชาติ สืบเนื่องมาจากเยอรมนีเองปราศจากศูนย์กลางทางศิลปะถาวร ชาวเยอรมันไม่เหมือนชาวฝรั่งเศสที่มีราชสำนักหรือคณะสงฆ์ที่พยายามสร้างรสนิยมทางศิลปะให้แก่ประชาชน ตั้งแต่ในอดีตถึงสมัยกลางเรื่อยมาเยอรมนีแต่ละแคว้นจะมีความแตกต่างในหลายด้านเสมอ พอมาถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ยังมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนในเรื่องการนับถือศาสนา ดินแดนแถบภาคใต้และภาคตะวันออกประชาชนจะนับถือศาสนาในกายโรมันคาทอลิก ในขณะที่ประชาชนทางแถบทางภาคเหนือต่างนับถือศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ ความแตกต่างทางด้านศาสนาเป็นปัจจัยต่อการแสดงออกทางศิลปกรรมด้วย แม้ว่าศิลปกรรมแคโรลินเจียนนี้ได้รับการกล่าวอ้างจากนักประวัติศาสตร์ศิลปะเยอรมันว่าเป็นของชาวเยอรมันก็ตาม ทว่าข้ออ้างนี้ยังไม่ยุติเพราะชาวฝรั่งเศสยังคงกล่าวว่าศิลปะแคโรลินเจียนเป็นศิลปกรรมของพวกเขาตน เพราะรูปแบบความคิดและการแสดงออกมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับศิลปกรรมของฝรั่งเศสมากกว่า

ศิลปะนีโอ-คลาสสิก

ในที่นี้มีความหมายถึงศิลปกรรมของกรีกและโรมันโบราณเมื่อรวมทั้งสองคำเข้าด้วยกันแล้ว หมายถึงความเคลื่อนไหวทางศิลปกรรม ซึ่งมีหลักฐานหรือภาพที่ลอกเลียนรูปแบบและเนื้อหาของศิลปกรรมกรีกกับโรมัน ศิลปะนีโอ - คลาสสิกเป็นที่นิยมทั้งวงการและประชาชนทั่วไปในยุโรป มีความเคลื่อนไหวในระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เรื่อยมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมีจุดกำเนิดที่กรุงโรม ต่อมาจึงขยายความนิยมออกไปทั่วทั้งทวีปยุโรป จากนั้นจึงค่อยเสื่อมความนิยมลงเมื่อศิลปะลัทธิโรแมนติกได้เข้ามามีบทบาทแทนที่

แบบอย่างลวดลายตะวันออก

ลวดลาย ศิลปะแบบไทย

ลวดลายต่างๆ มีมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ มนุษย์มีความเจริญขึ้นก็นิยมขีดเขียนลงบนภาชนะสิ่งของต่างๆ เช่น บนศิลา บนไม้ บนแผ่นอิฐ กระบวนลวดลาย หรือรูปภาพเป็นงานประณีตศิลป์ ใช้ตกแต่งเป็นเครื่องใช้สอย เครื่องศุภภัณฑ์ อาคารสถาน ทั้งที่เป็นเครื่องประดับตกแต่งขนาดเล็ก ย่อม จนถึงขนาดใหญ่ เขียนเป็นลวดลายตกแต่งพื้นตะลุ่ม โตก พาน ใบประดับหน้าคัมภีร์ หนังสือเทศน์ หีบหนังสือ บานตู้ ฉาก ลับแล ฝาผนังตลอดจนมรดกตกทอดจากโบราณสถาน มักจะประดับตามประตูหน้าต่าง โบสถ์ วิหาร และลวดลายปูนปั้นตามเจดีย์การเขียนลายไทยแต่เดิมอาศัยการเลียนแบบธรรมชาติ และวิวัฒนาการจากการประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ได้มีการประดิษฐ์ลวดลายสวยงามอ่อนช้อย ลวดลายสวนมากก็เป็นเส้นตรง คดโค้ง เทากัน มีการเขียนดอกไม้ ใบไม้ประกอบลายไทยมีชื่อเรียกหลายๆ อย่างต่างๆ กัน เช่น

ลาย คือ ลวดลายต่างๆ ในศิลปะไทย ภาพเขียนส่วนใหญ่ที่ปรากฏบนตู้พระธรรมและจิตรกรรมฝาผนังมักจะมีลวดลายปนด้วยกันทั้งนั้น ลายกนก เรียกว่า ลายไทย ถ้าเป็นลายดอกไม้ใบไม้ เรียกว่า ลายเครือเถา

ลายก้านขด เป็นลายติดต่อกันเป็นแนวยาวคล้ายกับลายเครือเถา หรือลายเข้มนขาบ หรือลายมะลิ

เลื้อย ลายก้านขดจะมีเถาแกนกลางโค้งเป็นลอนเหมือนลูกคลื่นคล้ายลายมะลิเลื้อย แต่ตรงของโค้งลูกคลื่น แต่ละด้านจะมีก้านโค้งขดม้วนตัวเป็นวงกลม จึงเรียกว่า ลายก้านขด

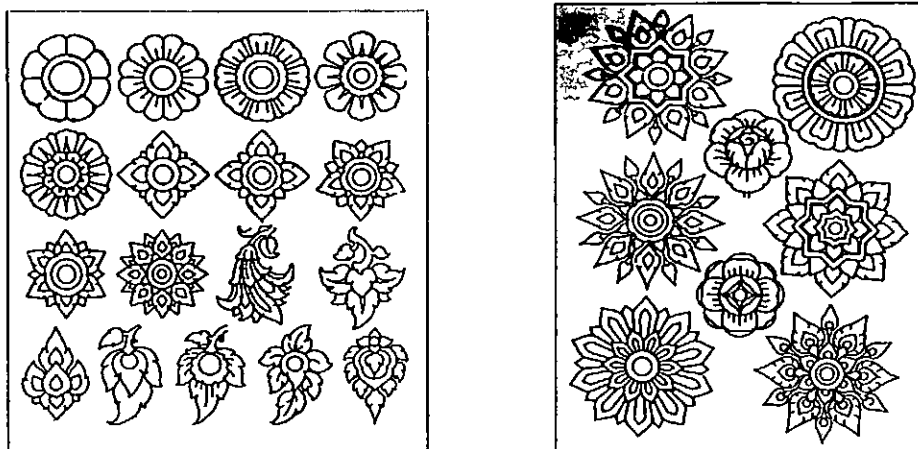

ภาพประกอบ 38 ลายก้านขด

ลายเครือเถา นอกจากจะเป็นลายเครือเถาแบบธรรมชาติ คือ ประติษฐานลายเอาดอกไม้ ใบไม้ มาใส่เถาขดกันเป็นแบบธรรมชาติ ยังเอาลายไทยเข้าไปขดเป็นเครือเถาได้หลายแบบหลายชนิด ลักษณะใหญ่ของเครือเถาก็คือ เอาที่คดโค้งแบบลูกคลื่นโค้งเข้าหากันแต่ละด้านสลับกันแนวยาวโดยตลอด กล่าวคือ เอาลายมะลิเลื้อยมาไขว้เข้าหากันนั่นเอง

ดอก ในลวดลายมักจะมีลายเป็นดอกหลายชนิดด้วยกัน เช่น ดอกจอก มักติดรวมอยู่ลายดาวบนเพดาน, ดอกจันทร์ เป็นลายรูปกลมมีกลีบจิกๆ รอบทรงนอกเป็นสี่เหลี่ยม มีกลีบ 4 กลีบ, ดอกไม้ไหว เป็นลายดอกไม้ทำด้วยกระดาดหรือแผ่นทอง เอาลวดขดทำเป็นก้านให้ดูไหวได้, ดอกบัว เป็นหัวเสาสมัยอยุธยา ตอนต้น รูปดอกบัวตูมซ้อนกันหลายกลีบ ถ้าเป็นปลายสมัยอยุธยาตอนปลายจะเป็นรูปดอกบัวบาน กลีบประดับพริ้วคล้ายปลายนกเปลว เรียกบัวกลีบยาว หรือ บังจงกล ถ้าเป็นกลีบบัวหักลงข้างล่างตรงคอเสาเรียกว่า บัวกระจังหรือบังคอเสื้อ ถ้าหัวเสาทำเป็นกลีบบัวยาวอย่างละเอียดเป็นแถว เรียกว่า บัวแฉกหรือบัวเกสร บัวคว่ำเรียก บัวเจียด ถ้าคว่ำแล้วตีบเข้าด้านล่างเรียกว่า บัวปากปลีก บัวหงายเรียก ว่า บัวปากฐาน

ดอกกลอย คือ ลายไทยชนิดหนึ่งซึ่งเป็นดอกโตๆโดยเอาลายพิเศษแต่ละชนิด เช่น ดอกจันทร์ หางโต พุ่มข้าวบิณฑ์ ฯลฯ มาเรียงให้อยู่ในจังหวะช่องไฟพองาม ก็จะได้ผลเป็นลายดอกกลอยใช้สำหรับเป็นลายบนผนัง คือ ลายฉลุหรือเป็นลายฉลุประดับเสาหรือเป็นลายผ้า และลายสลักไม้ประดับพื้นกระดาน ชื่อของลายก็เอาชื่อจากชนิดตัวลายนั่นเอง เช่น ถ้าเป็นใบเทศรูปดอกจันทร์ก็เรียกว่า ลายดอกกลอยใบเทศ หากเป็นบัวกนกมีก้านเล็กๆ ต่อกันตลอดก็เรียกว่า ดอกกลอยก้านแย่ง ถ้าเอาหน้าสิงห์มาเป็นลายเรียกว่าดอกกลอยหน้าสิงห์ หรือเอาดอกไม้ร่วงเป็นลายเรียกว่า ดอกกลอยดอกไม้ร่วง ถ้าเอาช่อหางโตมาต่อกันซึ่งกันและกัน และปลายประดับเป็นนกเปลว เรียกว่า ดอกกลอยช่อเปลว หรือเอาหางโตมาต่อกันต่อยอด เรียก ดอกกลอยช่อหางโต

ภาพประกอบ 39 ลายดอกลอยแบบ 1 และลายดอกลอยแบบ 2 จาก ลายไทยภาพไทย

(2539 148 -149)ของปฏิพัทธ์ คาระดาษ

ลายไทยเท่าที่ปรากฏให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ถือได้ว่าเป็นแบบแผนตายตัว เนื่องด้วยลายไทยได้วิวัฒนาการตัวเองตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ที่จริงลายไทยมิได้มีรูปร่างหน้าตาอย่างที่เราเห็นอยู่นี้ และมีได้เป็นลายที่สืบต่อมาจากขอม หากแต่เป็นลายที่เกิดจากการนำเอาอิทธิพลของอินเดียเข้าสู่ความเป็นตนเอง ลักษณะลายของอินเดียจะมีอิทธิพลอย่างมากในศิลปะสมัยทวารวดี

ลวดลายศิลปะแบบอินเดีย

ประเทศอินเดียประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติ ที่มีภาษา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะภูมิประเทศ มีการขุดค้นพบเครื่องมือที่ทำด้วยหินในสมัยหินเก่าคือขวานปาดและขวานมือ และเครื่องใช้ต่างๆที่ทำจากหิน รู้จักหาเลี้ยงชีพด้วยการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ รู้จักใช้คันไถ ล้อเลื่อน ศิลปะลวดลายได้รับอิทธิพลจากศาสนา ได้แก่ พระพุทธรูปแบบอมราวดี แบบคุปตะ ปาละ และเสนา ด้านศิลปะการก่อสร้าง มีปราสาทราชวัง โบสถ์ สถูปต่างๆ งานก่อสร้างที่เด่นที่สุด คือ การสร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า แต่ใช้เครื่องหมายแทน เช่น ดอกบัวแทนการประสูติต้นโพธิ์แทนการตรัสรู้ วงล้อแทนการปฐมเทศนาและสถูปแทนการปรินิพพาน ฯลฯ

การออกแบบลวดลายของฝรั่ง

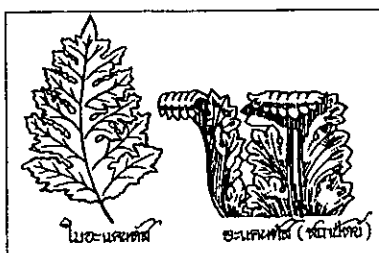
เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล (2543 : 48) อธิบายว่า การออกแบบลวดลายฝรั่งปัจจุบันเป็นศิลปะประยุกต์แขนงหนึ่ง ที่มีการถ่ายทอดงานออกมาเป็นรูปแบบของลวดลาย เพื่อใช้ในการเสริมโครงสร้างในงานต่างๆ เช่น งานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ให้ดูมีรูปแบบและน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

การออกแบบตีความหมายในแง่สร้างสรรค์สิ่งใหม่ให้มีความแปลกใหม่มากขึ้น การออกแบบลวดลายก็เช่นกันย่อมหมายถึงการสร้างสรรคลวดลายปรับปรุงแต่งเติมให้ดีขึ้นจากเดิม สามารถที่จะกล่าวได้ว่าลวดลายใหม่ๆที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เป็นลวดลายที่มีรูปแบบที่ได้รับการปรับปรุงพัฒนามาจากลวดลายที่มีอยู่เดิมในอดีต

ปฏิบัติ จาระดาษ (2538 106) อธิบายถึง ลายใบเทศแบบฝรั่ง ไว้ในลายไทยภาพไทย เล่ม 1 ดังนี้

ลายใบเทศแบบฝรั่ง

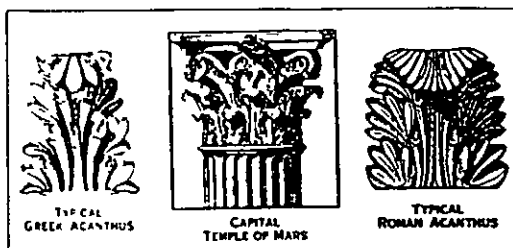
ลายใบไม้ที่นิยมใช้เป็นแบบอย่างในทางศิลปะของประเทศตะวันตก โดยเฉพาะชาติโบราณ เช่น กรีกและโรมัน นิยมใช้ใบไม้ชนิดหนึ่ง คือ ใบของต้นอะแคนธัส (ACANTHUS) ซึ่งเป็นต้นไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง ใบมีขนและเป็นจักๆ เป็นพันธุ์พืชมานานที่มีอยู่ทั่วไปตามประเทศตอนใต้ของยุโรป ใบไม้นี้ใช้เป็นแบบในการเขียน หรือปั้นตกแต่งโดยเฉพาะลวดลายบนหัวเสาสถาปัตยกรรมกรีกและโรมัน

ภาพประกอบ 40 ใบอะแคนธัส และอะแคนธัส(สถาปัตยกรรม)

จากเล่มเดิม

ลวดลายพันธุ์พืชมานานของกรีก - โรมันเหล่านี้ คือ ต้นแบบของลวดลายศิลปะตะวันตก หรือชาติต่างๆในประเทศยุโรปทราบจนถึงปัจจุบัน ในยุคสมัยซึ่งไทยได้มีการติดต่อกับประเทศยุโรปมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2054 กับชาวโปรตุเกส ดอนมาเกสเปน ฮอลันดา วิลันดา (อังกฤษ) ตามลำดับ ยิ่งในสมัยพระนารายณ์มีความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสมาก ชาวไทยคงเห็นลวดลายเหล่านั้น จึงได้นำมาดัดแปลงประดิษฐ์ให้มีลักษณะแบบไทยตั้งแต่นั้นมา

ภาพประกอบ 41 หัวเสาใบอะแคนธัส

จาก เล่มเดิม

จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ราชกาลที่ 4 - 5 มีการติดต่อกับชาวยุโรปมากขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ลวดลายประเภทพันธุ์พืชมานานจึงเข้ามาผสมผสานกับศิลปะไทยอีกครั้งหนึ่ง แม้จะประดิษฐ์ดัดแปลงแบบเนียนด้อยกว่าฝีมือช่างสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ทำได้งดงามตามกฎเกณฑ์ลักษณะศิลปะไทย ลวดลายพันธุ์พืชมานานจากต่างประเทศนี้ชาวไทยเรียกกันโดยทั่วไปว่า ลายใบเทศ

ภาพประกอบ 42 ใบไม้ชนิดต่างๆของชาวตะวันตกซึ่งนำมาประดิษฐ์ให้เกิดลวดลายทางศิลปะ
จาก เลมเดิม(2538 :107)

บทที่ 3

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

วิธีการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลขั้นต้น (Primary Source) ซึ่งศึกษาจากแหล่งข้อมูลจริง โดยการถ่ายภาพ การสังเกต บันทึกรายละเอียด และข้อมูลชั้นรอง (Secondary Source) ที่เป็นผลงานปรากฏตามเอกสารและภาพถ่าย โดยนำเสนอการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

การกำหนดประชากรและเลือกกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร คือ สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์จำนวน 49 สะพานที่ทอดข้ามคลองคูเมืองเดิม ,คลองรอบกรุง,คลองมหานาค และคลองผดุงกรุงเกษม

กลุ่มตัวอย่าง คือ ประชากรสะพาน 22 แห่ง

- 1 สะพานที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 จำนวน 14 แห่ง
- 2 สะพานที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 จำนวน 8 แห่ง

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือดังนี้

- 1 กล้องถ่ายภาพสำหรับบันทึกภาพ เพื่อรวบรวมข้อมูล
- 2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ศิลปตะวันตก
- 3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมในไทย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

- 1 สำนักกองโบราณคดี กรมศิลปากร
- 2 ศูนย์ข้อมูลอินเทอร์เน็ต
- 3 หอสมุดสถาบันทางการศึกษา
- 4 ภาพถ่ายและรูปวาดจากสิ่งพิมพ์ต่างๆ

การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวិเคราะห์สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์ มีลำดับขั้นตอนดังนี้

- 1 รวบรวมและเรียบเรียงข้อมูลที่ทำการศึกษาจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2 ทำการสำรวจและถ่ายภาพสะพานตามแนวคลองบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 3 ค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างหรืออนุรักษ์สะพานบนเกาะ

รัตนโกสินทร์

4 แยกกลุ่มข้อมูลทำการวิเคราะห์ให้ตรงตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาวิจัย แปลความหมายข้อมูลและวิเคราะห์ในเชิงพรรณนา

5 บรรยายสรุปข้อมูล วิเคราะห์ตีความโดยเน้นถึงความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

เกณฑ์การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการสำรวจประชากรสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์ สรุปได้ดังนี้

- 1 ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพานข้ามคลองบนเกาะรัตนโกสินทร์
 - อิทธิพลที่รับอิทธิพลจากชาติตะวันตก
- 2 รายละเอียดของแผนจารึกนามสะพาน ลวดลายของลูกกรง ลวดลายของเสา
 - 2 1 แผนจารึกนามสะพาน
 - 2 2 ลวดลายของลูกกรง
 - 2 3 ลวดลายของเสา
- 3 ความสำคัญของมูลเหตุในการออกแบบสร้างสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์
 - 3 1 พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง
 - 3 2 ราษฎรสร้าง
- 4 ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
 - 4 1 วิเคราะห์โดยยึดสะพานเป็นเกณฑ์
 - 4 1 1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน
 - 4 1 2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
 - 4 1 3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน
 - 4 2 วิเคราะห์ด้วยการมองโดยรวมสะพานทั้งหมด
 - 4 2 1 สะพานที่ทอดข้ามคลองคูเมืองเดิม
 - 4 2 1 1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน
 - 4 2 1 2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
 - 4 2 1 3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน
 - 4 2 2 สะพานที่ทอดข้ามคลองบางลำภู
 - 4 2 2 1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน
 - 4 2 2 2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
 - 4 2 2 3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน
 - 4 2 3 สะพานที่ทอดข้ามคลองมหานาค

- 4 2 3 1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน
- 4 2 3 2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
- 4 2 3 3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน
- 4 2 4 สะพานที่ทอดข้ามคลองผดุงกรุงเกษม
 - 4 2 4 1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน
 - 4 2 4 2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
 - 4 2 4 3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

มีวิธีการดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

- 1 ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพานข้ามคลองบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 2 ความสำคัญของมูลเหตุในการออกแบบก่อสร้างสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 3 รายละเอียดของแผนจาริกนามสะพาน ลูกกรง เสา
- 4 ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

1 ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพานข้ามคลองบนเกาะรัตนโกสินทร์

อิทธิพลที่ได้รับจากชาติตะวันตก

รัตนโกสินทร์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ขางชาวตะวันตกยังไม่มีบทบาทมากนัก ข่างชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ เป็นช่างจีน ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 4 ถือเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคสยามเก่าของ 3 รัชกาลแรกกับการตื่นตัวรับอารยธรรมตะวันตกเข้ามาปรับปรุงประเทศ การรับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกนั้นถือเป็นช่วงที่เพิ่งเริ่มต้น เริ่มมีช่างชาวตะวันตกเข้ามาทำการออกแบบอาคารทั้งประเภทสาธารณะและอาคารพักอาศัยบ้างแล้ว รูปแบบสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า บ้านแบบมิชชันนารีนั้น หมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน ได้นำความรู้เทคนิคการก่อสร้างมาผสมผสานกับลักษณะพื้นเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงและสภาพดินฟ้าอากาศของไทย

การแพร่อิทธิพลเข้ามาของศิลปกรรมตะวันตกมิได้เข้ามาแบบลอยๆ แต่เกี่ยวข้องกับลักษณะการเมืองระหว่างประเทศ ที่ต้องการสร้างอำนาจอิทธิพล ต้องการแสวงหาความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจจากประเทศที่อ่อนแอกว่า ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นก้าวหนึ่งที่สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลง เพราะแรงบีบบังคับจากสังคมภายนอก

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นับเป็นยุคทองของการสร้างสะพานเพราะพระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยในการปรับปรุงบ้านเมือง การก่อสร้างสถานที่และระบบสาธารณูปโภคตามแบบแผนของยุโรปได้เริ่มต้นมาบ้างแล้ว ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 แต่ในรัชกาลที่ 5 นี้เอง ที่การพัฒนาบ้านเมืองโดยใช้วิทยาการของฝ่ายตะวันตกได้ขยายตัวหลายเท่า โดยที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงเสด็จประพาสยุโรปหลายครั้ง ได้ทรงเห็นประโยชน์ในการนำวิชาการแผนใหม่แบบตะวันตกเข้ามาสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมือง ทรงตระหนักถึงความสำคัญในการสร้างถนนเป็นอันมาก และในขณะเดียวกันการสร้างสะพานเชื่อมถนนให้ติดต่อกันก็เป็นสิ่งสำคัญ พระองค์จึงโปรดฯ ให้สร้างถนนราชดำเนินนอกต่อจากถนนราชดำเนินกลาง นอกจากจะใช้เชื่อมพระราชวังแล้วยังใช้สำหรับราษฎรที่อยู่ห่างไกลพระนครไปมาติดต่อกับพระนครได้สะดวกยิ่งขึ้น โปรดให้จัดบริเวณรอบ ๆ วัง

ดุสิตเป็นย่านที่พักอาศัยที่ทันสมัยเหมือนของเมืองต่างๆในยุโรป ในการเชื่อมถนนราชดำเนินใน ราชดำเนิน กลาง และราชดำเนินนอกติดต่อกัน พระองค์โปรดให้สร้างสะพานตามแบบสถาปัตยกรรมเรือนของฝรั่งเศส ตอนปลาย โครงสร้างเหล็กและคอนกรีต ตกแต่งด้วยหินอ่อนสีขาวและเครื่องเหล็กกาไหล่ทอง สามสะพานนี้ ได้รับพระราชทานนามว่า ผ่านพิภพพิลา ผ่านฟ้าลีลาศ และมัจฉาวันรังสรรค์ จากนั้นได้ปรับปรุงริมถนนริม คลองหลอด เรียกชื่อเป็นถนนอัษฎางค์ และได้สร้างสะพานข้ามคลองหลอดตรงถนนแพรงนราเป็นสะพานไม้ ระดับเดียวกับถนน มีราวทั้งสองข้าง มีโครงเหล็กข้างบนติดสายโซ่เหล็กสำหรับใช้หกดได้ เรียกว่า สะพานหก มีสถาปนิก วิศวกร และนายช่างแขนงต่างๆ ที่เป็นชาวตะวันตกได้เดินทางเข้ามารับราชการเป็นจำนวนมาก และต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 5 โปรดให้สถาปนากระทรวงโยธาธิการขึ้นใน พ.ศ. 2435 นายช่างชาวต่างประเทศเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็ได้เข้ามาสังกัดอยู่ในกระทรวงโยธาธิการ

การรับอิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ตรงกับช่วงกลางระหว่างศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ในยุโรปและอเมริกาเป็นสมัยที่ตรงกับยุคที่นิยมสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิกขึ้นมา อีก สถาปัตยกรรมแบบกรีกและโรมันซึ่งเป็นต้นแบบดั้งเดิมถูกนำรูปแบบและองค์ประกอบอย่างดั้งเดิมมา ปรับปรุงใหม่ ชาวชาวตะวันตกส่วนมากเป็นชาวอิตาลี อังกฤษ และเยอรมัน ก็คงจะนำแบบอย่างที่คุณเคย มาเป็นแนวทางในการออกแบบอาคารสถานที่ราชการ วังเจ้านายและบ้านสำคัญๆทั่วไป

สมัยรัชกาลที่ 5 บ้านเรือนของขุนนางและวังเจ้านายนิยมสร้างตามแบบของยุโรปแท้ๆ และให้ชาวยุโรปเป็นผู้ออกแบบ พร้อมกับควบคุมการก่อสร้างโดยตลอดแม้อาคารร้านค้า อาคารสถานที่ราชการต่างๆ เช่น กระทรวงกลาโหม กรมรักษาดินแดน พระที่นั่งบรมพิมาน พระที่นั่งอนันตสมาคม วังเทเวศน์ กรม โยธาเทศบาล อาคารกรมประชาสัมพันธ์เก่า อาคารสองกรมนี้เดิมเป็นห้างฝรั่งมาก่อน กับอาคารเกา บริเวณบ้านหม้อ นี่คืออิทธิพลและการยอมรับอันเป็นหลักฐานที่บางแห่งยังทิ้งร่องรอยให้เห็นจนปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับการ ศึกษาอย่างดีจากประเทศอังกฤษทั้งในด้านการทหารและพลเรือน เมื่อพระองค์ได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์สืบต่อ จากพระบรมชนกนาถ และได้รับการอันยิ่งใหญ่ในการปกครองประเทศ ในขณะนั้นแม้ว่าภัยจากลัทธิ จักรวรรดินิยมของชาวตะวันตกเบาบางลงเกือบจะหมดแล้วก็ตาม แต่อารยธรรมตะวันตกก็ได้หลั่งไหลเข้ามา สู่มืองไทยมากกว่าที่แล้งๆมา สิ่งใดที่กำลังเจริญงอกงามพระองค์ก็ได้ทรงสานต่อจากที่สมเด็จพระบรมชนก นาถได้ทรงริเริ่มไว้

ในรัชกาลนี้ ได้มีการสร้างถนนเพิ่มขึ้นหลายสายและได้สร้างสะพานข้ามคลองขึ้นอีกหลายแห่ง ชื่อ สะพานที่สร้างขึ้นหลายสะพานมีคำว่าเจริญนำหน้าและมีเลขต่อท้าย เป็นต้นว่า สะพานเจริญสวัสดิ์ 36 เพราะ เป็นสะพานที่สร้างขึ้นเมื่อพระองค์ทรงมีพระชนมายุ 36 พรรษา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานที่ดินในเขตชานพระนครแก่ขุนนางชั้นสูง และข้าราชการ เพื่อปลูกสร้างคฤหาสน์และบ้านพักอาศัยเป็นอันมาก อาคารที่พักอาศัยที่พวกเขาสร้าง การนิยมสร้างกันในขณะนั้นมักจะเป็นแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเกือบทั้งสิ้น

แม้ว่าอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมตะวันตก จะได้เข้ามามีบทบาทต่อการก่อสร้างยิ่งขึ้นกว่าในสมัยที่ แล้วยก็ตาม แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปณิธาน ในอันที่จะรักษาวัฒนธรรมและ ประเพณีอันเก่าแก่ดั้งเดิมของไทยไว้ทุกด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้สถาปัตยกรรมแบบไทยก็ได้ถูกฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้ง หนึ่ง และได้กลายเป็นแรงปะทะความรุนแรงของอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมตะวันตกที่กำลังมีบทบาทอย่าง สำคัญในสมัยนั้นลงได้บ้าง เพราะฉะนั้นอาคารที่สร้างขึ้นตามแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก จะมีทรวดทรงตรง

ตามสไตล์ของสถาปัตยกรรมที่กำหนดไว้เหมือนของรัชกาลที่แล้วแต่มีพิเศษก็ตรงที่รายละเอียดหรือเครื่องตกแต่งปลีกย่อยมักจะมีศิลปกรรมแบบไทยปรากฏอยู่ด้วย

2 ความสำคัญของมูลเหตุในการออกแบบก่อสร้างสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์

การสร้างสะพานขนาดใหญ่และมั่นคงแข็งแรงเริ่มขึ้นในรัชกาลที่ 3 เนื่องจากรัชกาลนี้มีการปรับปรุงสิ่งก่อสร้างต่างๆให้เป็นถาวรวัตถุ และเริ่มมีชาวตะวันตกเข้ามาพำนักในประเทศไทย

สมัยรัชกาลที่ 4 กงสุลต่างประเทศในไทยเข้าซื้อถวายเป็นของขวัญ ด้วยไม่มีถนนหนทางที่จะขี่ม้าหรือนั่งรถเล่น ทำให้สุขภาพทรุดโทรมเจ็บไข้อยู่เสมอ และพวกพ่อค้าที่เข้ามาตั้งห้างขายสินค้าขอให้รัฐบาลช่วยขุดคลองและทำถนนไปสู่ย่านที่พวกตนจะได้ตั้งห้างค้าขาย พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงพระนครครั้งใหญ่ มีการขุดคลองและตัดถนนหลายสาย ตลอดจนสร้างสะพานข้ามคลองเป็นจำนวนมาก สะพานที่สร้างขึ้นมีทั้งสะพานที่ทางราชการสร้างและโปรดให้ประกาศบอกบุญสำหรับผู้เห็นแก่ความเจริญของบ้านเมืองร่วมมือสร้าง

สมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการนำเอาเทคนิควิทยาการแบบตะวันตกเข้ามาปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคต่างๆของไทย ตลอดจนจ้างนายช่างชาวต่างประเทศเข้ามาออกแบบ อำนวยการก่อสร้างอาคารและสะพานหลายแห่ง จึงมีลักษณะทางศิลปกรรมเป็นแบบตะวันตก สำหรับสะพานที่สร้างขึ้นสมัยนั้น ปัจจุบันมีบางสะพานที่ได้รับการอนุรักษ์ให้คงลักษณะเดิม แม้จะมีการบูรณะปรับปรุงหลายครั้งตามสภาพความเจริญของบ้านเมือง แต่มีบางสะพานที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้เพียงนามเท่านั้น บางสะพานก็ถูกรื้อถมเป็นถนน และหลักฐานเดิมได้สูญหายไป

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นับเป็นยุคทองของการสร้างสะพาน เพราะพระองค์ทรงสนพระราชมหุทัยในการปรับปรุงบ้านเมือง การก่อสร้างสถานที่และระบบสาธารณูปโภคตามแบบแผนของยุโรปได้เริ่มต้นมาบ้างแล้วในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 แต่ในรัชกาลที่ 5 นี้เอง ที่การพัฒนาบ้านเมืองโดยใช้วิทยาการของฝ่ายตะวันตกได้ขยายตัวหลายเท่า โดยที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงเสด็จประพาสยุโรปหลายครั้ง ได้ทรงเห็นประโยชน์ในการนำวิชาการแผนใหม่แบบตะวันตกเข้ามาสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมือง

ในตอนต้นของรัชกาลที่ 5 นอกจากจะได้ซ่อมแซมสะพานในพระนครเป็นการใหญ่ ยังได้มีการสร้างสะพานใหม่ๆขึ้นอีกหลายแห่ง ทั้งที่สร้างแทนสะพานเก่าที่ทรุดโทรมหรือคับแคบ และที่สร้างขึ้นใหม่ซึ่งเกิดจากความต้องการทางจราจรทางบกที่เพิ่มขึ้น หน้าที่การออกแบบและการก่อสร้างสะพานเหล่านี้ตกอยู่กับกรมโยธาธิการตลอดมา กระทั่งได้มีการโอนหน้าที่ไปให้กับกรมสุขาภิบาล ในพ.ศ. 2450 ซึ่งเป็นปีที่ 40 ในรัชกาลที่ 5

สะพานที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง

1 สะพานเจริญศรี 34

เป็นสะพานขนาดกลาง ข้ามคลองคูเมืองเดิมตรงบริเวณเยื้องกับหน้าวัดบูรณศิริมาตยาราม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์เทวาพระชนมวาร สร้างเป็นที่ระลึกและสาธารณประโยชน์เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพุทธศักราช 2456 กรมสุขาภิบาลเป็นผู้ดำเนินการสร้าง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า สะพานเจริญศรี 34 (ตัวเลขข้างท้ายคือเลขแสดงพระชนมพรรษา)

2 สะพานมอญ

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมทางด้านหลังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และพระราชวังสราญรมย์ บริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของสะพานไม้ฐานก่ออิฐถือปูน ซึ่งชาวมอญที่อาศัยในบริเวณนี้ร่วมกันสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3 จึงเรียกกันว่า สะพานมอญ

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สะพานเดิมมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานเป็นเหล็กดัดโปรง มีทางเท้าสองข้าง

3 สะพานอุบลรัตน์

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิม เชื่อมถนนอัษฎางค์และถนนราชินี สร้างในพุทธศักราช 2455 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อถวายพระกุศลแด่พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรราชกัลยาในรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าพระราชทานนามว่า สะพานอุบลรัตน์

4 สะพานเจริญรัช 31

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมด้านใต้ส่วนที่เรียกว่า ปากคลองตลาด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานทรัพย์เทวาพระชนมวาร ให้กรมสุขาภิบาลสร้างเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพุทธศักราช 2453 อันเป็นปีที่เสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นการเจริญรอยตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า สะพานเจริญรัช 31 เป็นสะพานแรกในสะพานชุดที่ขึ้นต้นด้วย “เจริญ ” อุทิศเป็นสาธารณกุศลในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระองค์ มีความหมายว่าเมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคตแล้วรัชกาลที่ 6 ก็เจริญรัชกาลสืบต่อไป

5 สะพานรัตนสถาน

เป็นสะพานข้ามคลองรอบกรุงตอนปากคลองบางลำภูที่ถนนจักรพงษ์ เดิมเป็นสะพานโครงเหล็ก ซึ่งมีโครงเหล็กโค้งอยู่ข้างบน เรียกว่า สะพานเหล็กโค้ง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างใหม่เป็นสะพานโครงเหล็กเมื่อประมาณพุทธศักราช 2442 พระราชทานนามว่า สะพานรัตนสถาน เนื่องจากอยู่ใกล้บ้านของเจ้าพระยารัตนราชนาถ

ต่อมาได้มีการสร้างสะพานใหม่ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานคอนกรีต กลางราวสะพานทั้งสองข้างมีจารึกและปีที่บูรณะคือพุทธศักราช 2486

6 สะพานระพีพัฒน์ภาค

คลองโง้งอย่างขวางระหว่างสะพานสมมตอมรรมาศและสะพานดำรงสถิตย์ มีถนนหลวงตัดข้ามคลองสายหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานนามสะพานข้ามคลองนี้ว่า สะพานระพีพัฒน์ภาค เพื่อเป็นเกียรติแก่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ลักษณะสะพานระพีพัฒน์ภาคในปัจจุบันเป็นสะพานใหม่ไม่ใช่สะพานเดิม เป็นสะพานคอนกรีตโค้ง ออกด้านข้าง ลูกกรงทำด้วยท่อเหล็กสี่เหลี่ยม กลางสะพานมีแผ่นจารึกนามสะพานและพุทธศักราช 2505 ซึ่งเป็นปีที่ซ่อมสะพาน

7 สะพานเทเวศรณมิตร

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนสามเสน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อพุทธศักราช 2442 พระราชทานนามว่า สะพานเทเวศรณมิตร

เดิมราวสะพานเหล็กหล่อ ในพุทธศักราช 2442 ปรับปรุงเป็นสะพานคอนกรีต ปัจจุบันได้รับการปรับปรุงขยายผิวจราจรเมื่อพุทธศักราช 2518 ปัจจุบันมีลักษณะเป็นศิลปะไทยประยุกต์ แต่กรุงเทพมหานครได้รักษานามพระราชทานเดิมครั้งรัชกาลที่ 5 ไว้ เป็นการรักษาลักษณะทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสะพานที่มีนามหมายถึง เทพเจ้าสร้าง 5 สะพานมิให้สูญหาย สะพานทั้งห้า ได้แก่ สะพานเทพนครนฤมิตร สะพานวิศวกรรมนฤมาน สะพานมัจฉานุรังสรรค์ สะพานเทพกรรมรังรักษ์ และสะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

8 สะพานวิศวกรรมนฤมาน

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม เชื่อมถนนราชสีมาและถนนประชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อพุทธศักราช 2444 พระราชทานนามว่า สะพานวิศวกรรมนฤมาน เดิมเป็นสะพานโครงเหล็กพื้นไม้ มีราวสะพานเป็นลูกกรงเหล็กหล่อ ใน พ.ศ. 2510 ได้รับการปรับปรุงใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาดกว้างกว่าเดิม ลักษณะสะพานทำเป็นลูกกรงโปร่งมีลักษณะโค้งออกด้านข้าง ตรงเชิงลาดมีบันไดเตี้ย ๆ จากทางเท้าลงสู่ทางเท้าริมถนนกึ่งกลาง ราวสะพานเป็นแผ่นจารึกนามสะพาน และบอกปีที่บูรณะคือพุทธศักราช 2501

9 สะพานเทพกรรมรังรักษ์

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนนครสวรรค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2442 เพื่อเชื่อมถนนตลาดและถนนปลายตลาด ได้แก่ถนนนครสวรรค์ในปัจจุบัน เมื่อสร้างเสร็จได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด

ต่อมาได้มีการปรับปรุงสะพานนี้เป็นสะพานคอนกรีตใน พ.ศ. 2518 ได้มีการปรับปรุงสะพานอีกครั้ง โดยก่อสร้างใหม่เพื่อขยายผิวจราจรให้กว้างขึ้น

10 สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนหลานหลวง ปัจจุบันเรียกสั้น ๆ ว่าสะพานขาว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อ พ.ศ. 2446 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2447 พระราชทานนามว่า สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

ต่อมากรมโยธาเทศบาลได้ปรับปรุงสร้างใหม่เป็น 3 สะพานขนานกันเมื่อ พ.ศ. 2496 ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีต ราวสะพานสองข้างเป็นลูกกรงแบบเรียบ ต่อมาได้รับการบูรณะอีกครั้งหนึ่ง ที่ป้ายจารึกนามสะพานพร้อมกับบอกปีพุทธศักราช 2496 ซึ่งเป็นปีที่สร้าง

11 สะพานเจริญราษฎร์ 32

เป็นสะพานข้ามคลองมหานาค ที่ถนนกรุงเกษม เป็นสะพานชุดเจริญสะพานที่ 2 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์ประจำปี 2454 ให้กรมสุขาภิบาลสร้างเป็นอนุสรณ์ในการเฉลิมพระชนมพรรษาและเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชน

สถานที่นี้เคยเป็นที่ตั้งของสะพาน 100 ปี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเนื่องในพระราชพิธีสมโภชพระนครครบ 100 ปี ต่อมาสะพานนี้ชำรุดจึงโปรดให้สร้างสะพานใหม่ขึ้นแทน คราวนี้พระราชทานนามว่า สะพานเจริญราษฎร์ 32

12 สะพานมัจฉานุรังสรรค์

ในปี พ.ศ. 2444 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตัดถนนราชดำเนินนอกตั้งแต่เชิงสะพานผาน้ำปลา คือ ลานพระบรมรูปทรงม้าในปัจจุบัน ถนนที่ตัดขึ้นใหม่นี้เป็นถนนขนาดใหญ่ อย่างที่เรียกว่า Avenue ตามมาตรฐานที่ทำอยู่ในเมืองใหญ่ในยุโรปขนาดนั้น สองข้างทางปลูกต้นไม้ยืนต้น ประกอบด้วยทางเดินลาดซีเมนต์และปลูกหญ้าอย่างงดงาม

ณ จุดที่ถนนสายนี้ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการออกแบบและก่อสร้างสะพานขึ้น ให้มีความสง่างามกับถนนสายนี้ การก่อสร้างถนนและสะพานได้ดำเนินมาเป็นเวลา 3 ปีจึงสำเร็จลง สะพานได้รับพระราชทานชื่อว่า สะพานมัทวานรังสรรค์

13 สะพานผ่านพิภพลีลา

เดิม ณ ที่ซึ่งถนนราชดำเนินในข้ามคลองหลอดมาบรรจบกับถนนราชดำเนินกลาง มีสะพานใหญ่ซึ่งเป็นสะพานโค้งใช้โครงเหล็กแบบเดียวกับสะพานนรรัตน์เก่าที่บางลำภู

ครั้นในปี พ.ศ. 2446 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างสะพานใหม่ขึ้นแทน ให้รับกับสะพานมัทวานรังสรรค์ทางด้านปลายถนนราชดำเนินกลาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2448

14 สะพานผ่านฟ้าลีลาศ

เดิมเป็นสะพานเหล็กโค้งเช่นเดียวกับสะพานนรรัตน์สถานเก่าที่ข้ามคลองบางลำภู รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริให้รื้อสะพานโค้งเดิมออกแล้วพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานใหม่ที่เหมาะสม ให้รับกับที่อยู่บนถนนราชดำเนินและเป็นจุดแยกของถนนหลายสาย

15 สะพานสมมตอมรรค

ถนนบำรุงเมืองทางทิศตะวันตก เมื่อตัดข้ามคลองโง่งอย่างตรงบริเวณที่เรียกว่าประตูผี ในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 มีสะพานเก่าซึ่งใช้โครงเหล็กรองรับพื้นที่ชักเลื่อนออกจากกันได้ตามแบบสะพานรุนเก่าที่ยังคำนึงถึงการป้องกันมาตรการพระนครโดยอาศัยคูเมืองอยู่

ในปี พ.ศ. 2445 ปรากฏว่าสะพานนี้ชำรุดเป็นอันมาก ประกอบกับได้มีการตัดถนนขึ้นที่เชิงสะพานด้านทิศตะวันออก รางเหล็กของสะพานเลื่อนเก่าเป็นที่กีดขวางหัวถนนใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบัญชาให้กระทรวงโยธาธิการดำเนินการออกแบบ และก่อสร้างสะพานขึ้นใหม่ให้เหมาะสม สะพานนี้ก่อสร้างสำเร็จลงในปี พ.ศ. 2446

16 สะพานดำรงสถิติ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สร้างสะพานเหล็ก(ดำรงสถิติ) สิ้นเงิน 12,800 บาท (สยามานุสรณ์ 2521? 564)

เมื่อมีการตัดถนนเจริญกรุงข้ามคลองโง่งออกไปทางทิศตะวันออก เดิมได้มีการสร้างสะพานซึ่งใช้โครงเหล็กและพื้นไม้กระดานแบบชักเปิดปิดได้ ต่อมาเมื่อการสัญจรไปมาในถนนสายนี้มากขึ้น มีความจำเป็นต้องขยายถนนให้กว้างออก กระทรวงโยธาธิการได้มอบหมายให้นายช่างใหญ่ คือ มิสเตอร์คาร์โล อาเลกรี ดำเนินการพิจารณา ซึ่งในการนี้จำเป็นต้องย้ายประตูวังและริบบางสวนของกำแพงวังสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่ตั้งอยู่บริเวณเชิงสะพานนั้นออก สะพานที่สร้างขึ้นใหม่นี้ยังเป็นสะพานเหล็กซึ่งเลื่อนเปิดปิดได้เช่นเดิม แต่สะพานดำรงสถิติในปัจจุบันเป็นสะพานที่ได้ก่อสร้างดัดแปลงมาแล้ว

17 สะพานภาณุพันธุ์

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของสะพานภาณุพันธุ์คล้ายกับสะพานดำรงสถิติ คือเป็นสะพานคอนกรีต ผิดกันแต่ที่ลูกกรงราวสะพานเป็นลูกกรงเหลี่ยมแบบไทย และมีเสาโคมที่ปลายสะพานทั้ง 2 ด้าน

สะพานนี้ตั้งอยู่ที่ปลายถนนเยาวราช ทอดข้ามคลองโง่งเชื่อมกับถนนพระพวงศ์ บริเวณนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของบริเวณวังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช หรือเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า วังบูรพา

18 สะพานพิทยเสถียร

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาศรียวงค์สร้างสะพานเหล็ก (พิทยเสถียร) ข้ามคลองผดุงกรุงเกษมได้ วัดตะเคียนสิ้นเงิน 10,400บาท(สยามานุสรณ์ 2521? 564)

ถนนเจริญกรุงตอนที่ตัดข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ที่ใกล้จะออกแม่น้ำเจ้าพระยานั้น เดิมมีสะพานเหล็กแบบที่เปิดปิดได้ เรียกว่า สะพานเหล็กล่าง คู่กันกับสะพานเหล็กบนที่ถนนเจริญกรุงตอนสามยอด

ใน พ.ศ. 2431 เมื่อมีการสำรวจสภาพสะพานต่างๆในพระนคร ได้มีรายงานว่าสะพานเหล็กแห่งนี้ อยู่ในสภาพทรุดโทรมคือ เสารับตะพานเพรียงกินจนจะขาดข้างละสี่ต้น จึงได้มีการซ่อมแซมกันครั้งหนึ่งต่อมาใน พ.ศ. 2438 เมื่อมีการพิจารณาปรับปรุงสะพานดำรงสถิตย์ มิสเตอร์อาเลกรีได้เสนอโครงการปรับปรุงสะพานพิทยเสถียรนี้ด้วย โดยเสนอให้จัดสร้างสะพานแบบใหม่ที่เป็นแบบหันแยกออกจากกันได้ และเสนอให้รื้อถอนอาคารที่เชิงสะพานรวมทั้งโรงบ่อนเบี้ยเกาออกไปด้วย

19 1 สะพานหก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างสะพานหกข้ามมาจากฝั่งกระทรวงกลาโหม เพื่อพลทหารจากโรงทหารข้ามไปรับประทานอาหารที่โรงครัว สะพานหกนี้ได้เปิดให้ทหารเดินในเวลาที่จะเดินไปรับประทานอาหารเท่านั้น เมื่อหมดธุระแล้วสะพานนี้ก็จะหกกลับ(สยามานุสรณ์ 2521? 570) แต่สะพานหกปัจจุบันนี้เป็นสะพานคอนกรีตตายตัวทอดข้ามคลองหลอด และเคยเป็นสะพานที่ใช้สำหรับรถราง และคนเดิน(กรมศิลปากร 2521? 96)

สะพานที่ราษฎรสร้าง

19 2 สะพานทวิลันดา

ถ้าจารึกสะพานบันทึกว่า สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสะพานแบบฮอลันดา(เนเธอร์แลนด์) สามารถชักขึ้นลงให้เรือผ่านได้ นามนี้คงเรียกขานสืบต่อมา แม้ว่าจะได้เปลี่ยนสภาพเป็นสะพานรถข้าม

พ.ศ. 2525 รัฐบาลดำรงอนุรักษ์โบราณสถาน เพื่อระลึกถึงประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานครจึงรวมใจกันบูรณะปฏิสังขรณ์สะพานหกไว้ตามแบบเดิม สำหรับเป็นอนุสรณ์เนื่องในมหามงคลสมัยสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี เปิดเมื่อวันพุธที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2530

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้รับวิทยาการจากต่างประเทศ จึงโปรดเกล้าฯให้สร้างสะพานเหล็กแทนไม้โดยการบอกบุญไปยังพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และคหบดี ผู้มีศรัทธาออกค่าใช้จ่าย ในนั้นมีรายชื่อสะพานทวิลันดาข้ามคลองคูเมืองด้วย(แนงน้อย คักดีศรี,ม รว และคณะ 2534 421)

20 สะพานมหาไทยอุทิศ

เป็นสะพานข้ามคลองมหานาคที่บริเวณใกล้วัดสระเกศ เดิมบริเวณที่จะสร้างสะพานนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยมีพระราชดำริจะสร้างสะพานเชื่อมทางคมนาคมระหว่างถนนบริพัตรและถนนอื่นๆในบริเวณนั้น เพราะเป็นที่ซึ่งมีถนนหลายสายมาบรรจบกัน แต่ไม่ทันสร้างก็สิ้นรัชกาลเสียก่อนต้นรัชกาลที่ 6 ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีเป็นประธาน ได้พร้อมใจกันบริจาคเงินสร้างสะพานขึ้นในบริเวณนี้ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์อันเป็นสาธารณประโยชน์ และเกิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนอุทิศส่วนกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณ

กรมสุขาภิบาลได้นำแบบและรูปจำลองสะพานขึ้นทูลเกล้าฯให้ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานนามว่า สะพานมหาดไทยอุทิศ และให้กรมสุขาภิบาลนำรูปจำลองสะพานไปตั้งถวายตัว ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อสร้างสะพานแล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดสะพานในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2457

21 สะพานปีกุน

สะพานปีกุน หรือที่เรียกกันว่า สะพานหมู เป็นสะพานสำหรับคนเดินข้ามคลองคูเมืองเดิม ตรงหน้าวัดราชปิตุสถิตมหาสิมารามและกระทรวงมหาดไทย

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 5 ทรงบริจาคพระราชทรัพย์สร้างเนืองในวโรกาสพระชนมายุครบ 4 รอบในพุทธศักราช 2454 เนื่องจากสะพานนี้เป็นสะพานขนาดเล็กจึงไม่ได้รับพระราชทานชื่อ คนทั่วไปเรียกว่า สะพานหมู ด้วยมีอนุสาวรีย์หมูอยู่บนฝั่งคลองด้านตะวันตกใกล้เชิงสะพาน อนุสาวรีย์นี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระยาพิพัฒน์โกษาและพระยาราชสงครามรวมกันสร้างเป็นอนุสรณ์ถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อมีพระชนมายุครบ 50 พรรษา ในพุทธศักราช 2456 เป็นอนุสรณ์สหายชาติของผู้เกิดปีกุน เป็นรูปหมอยูบนเขาหินจำลอง มีท่อน้ำเป็นอุทกทานแก่ประชาชน มีจารึกถวายพระพรและชื่อผู้สร้างประดับไว้ด้วย

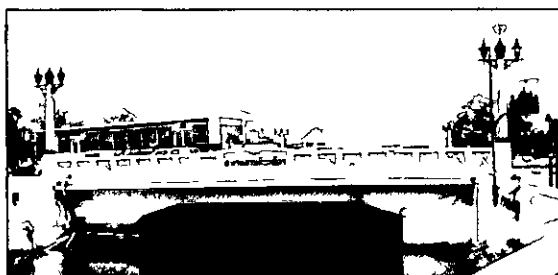
22 สะพานช้างโรงสี

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมตรงปลายถนนบำรุงเมือง เยื้องกระทรวงมหาดไทย เดิมสะพานนี้เป็นสะพานช้าง ลักษณะเป็นสะพานตอมอกด้วยอิฐปูพื้นด้วยไม้ซุงเหลื่อม ที่เรียกว่า สะพานช้างโรงสี คงจะเป็นเพราะตั้งอยู่ใกล้โรงสีข้าวของฉางหลวงสำหรับพระนคร(กรมศิลปากร 2521? 59 - 61)

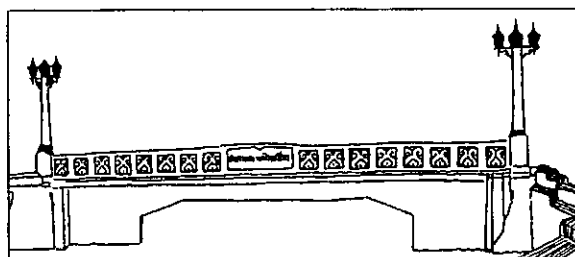
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยพระองค์แรก ประสูติปีจอ ร.ศ. 80 เมื่อคราวเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 4 รอบ ได้บริจาคทรัพย์สร้างสะพานเป็นกุศลสาธารณะไว้ข้างกระทรวงมหาดไทย 1 สะพาน โดยมีสัญลักษณ์เป็นนักษัตรปีจอ และปีที่สร้างสะพานเสร็จคือ ร.ศ. 129(พ.ศ. 2453) (กรมศิลปากร 2521? 59 - 61)

3 รายละเอียดของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

1 สะพานผ่านพิภพลีลา

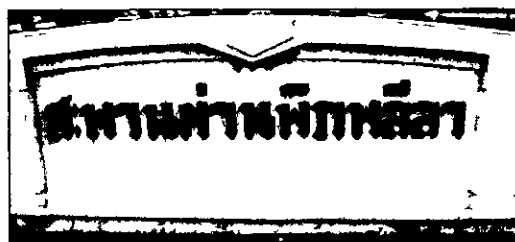
ภาพถ่าย

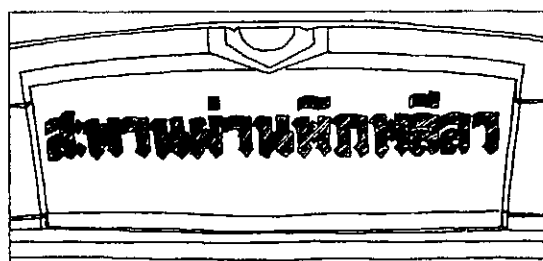
ลายเส้น

ภาพประกอบ 43 สะพานผ่านพิภพลีลา

สะพานมีความลาดเอียงน้อยมากเกือบเสมอกับระดับถนน อาจเพราะผ่านการปรับเปลี่ยนหลายหน
 ไหลสะพานมีการไต่ระดับ

ภาพถ่าย

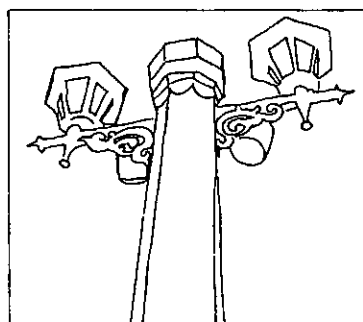
ลายเส้น

ภาพประกอบ 44 แผ่นจารึกนามสะพานผ่านพิภพลีลา

ผ่านจารีกนามสะพานอยู่กึ่งกลางสะพานทั้งสองฝั่งรายละเอียดตัวอักษรเป็นสีดำและจารีกเฉพาะนามสะพานเหมือนกันทั้งสี่ด้าน

ภาพถ่าย

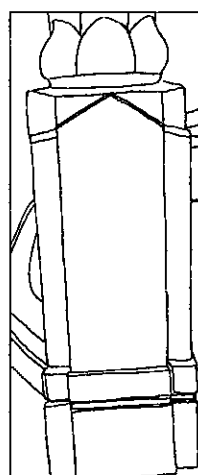
ลายเส้น

ภาพประกอบ 45 หัวเสาสะพานผ่านพิภพลีลา

มีเสาไฟฝั่งละ 2 ต้น ตกแต่งด้วยลวดลายแบบไทย มีสีดำ ตัวเสาเป็นรูปเหลี่ยม

ภาพถ่าย

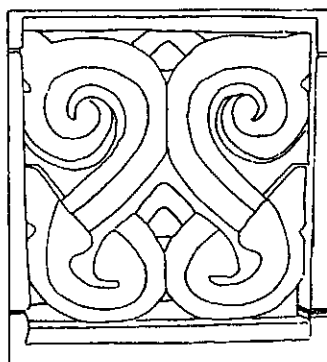
ลายเส้น

ภาพประกอบ 46 ฐานเสาไฟสะพานผ่านพิภพลีลา

การตกแต่งสอดคล้องรับกับด้านบน ทั้งสีและที่ครอบรอบโคนเสาที่คล้ายกลีบบัว ฐานเสาที่เล่นเหลี่ยมก็รับกับตัวเสาด้านบน

ภาพถ่าย

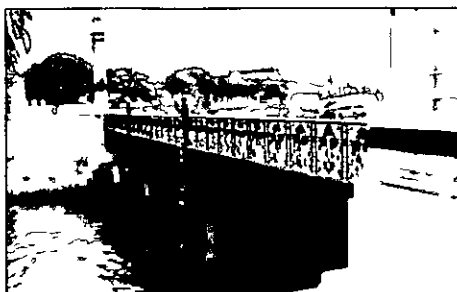

ลายเส้น

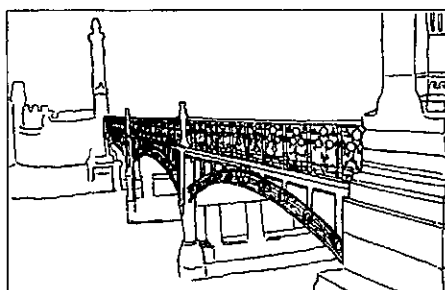
ภาพประกอบ 47 ลูกกรงสะพานผ่านพิภพลีลา

ลูกกรงสะพานเป็นคอนกรีตเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยม ลวดลายรูปนกประยูกต์

2 สะพานผ่านฟ้าลีลาศ

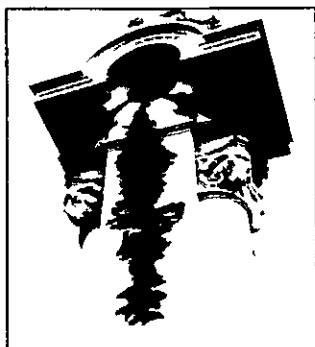
ภาพถ่าย

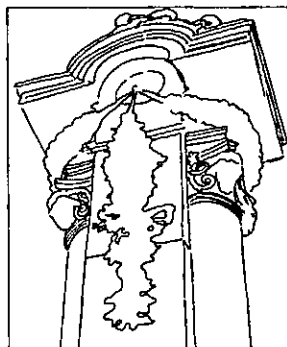
ลายเส้น

ภาพประกอบ 48 สะพานผ่านฟ้าลีลาศ

เป็นสะพานอีกแห่งบนถนนราชดำเนิน ตัวสะพานทอดข้ามคลองบางลำภู ใกล้ป้อมมหากาฬ สะพานนี้อยู่ ณ จุดซึ่งเป็นทางแยกของถนนหลายสาย จึงได้ถูกแก้ไขตัดแปลงขนาดความกว้างของสะพานหลายครั้ง

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 49 หัวเสาหินอ่อนสะพานผานฟ้าลีลาศ

หัวเสาหินอ่อนแกะสลักเป็นรูปหัวแพะ และประดับด้วยสำริดหล่อรูปพวงผลไม้

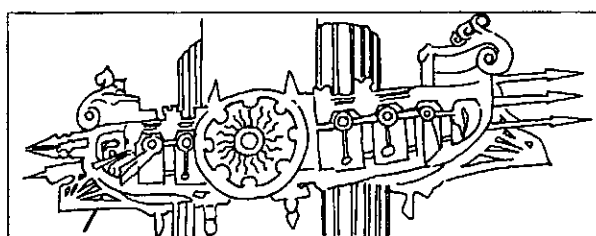

ภาพประกอบ 50 Funerary altar of A Fabius Diogenes and Fabia Primigenia
(the reign of Commodus 217)

จอร์จ เฟอร์กูสัน (2542 : 14) เขียนเกี่ยวกับความหมายของสัญลักษณ์ในคริสต์ศิลป์ ที่เป็นรูปแกะตัวผู้ว่าตามธรรมชาติแกะตัวผู้มักทำหน้าที่เป็นจ่าฝูง บางครั้งจึงใช้เป็นสัญลักษณ์ของพระคริสต์และจากการที่มันต่อสู้เอาชนะหมาป่าได้ จึงกลายเป็นสัญลักษณ์เปรียบเทียบกับพระคริสต์ทรงต่อสู้กับซาตาน และทรงเอาชนะได้ นอกจากนี้แกะตัวผู้ยังเป็นสัตว์ที่พระผู้เป็นเจ้าทรงนำไปไว้ในพุ่มไม้หนาม เพื่อให้อับราฮัมใช้เป็นเครื่องพลีกรรมแทนไอแซก ด้วยเหตุนี้จึงมีการใช้แกะตัวผู้เป็นสัญลักษณ์แทนพระคริสต์ขณะทรงมงกุฎหนามเมื่อทรงสละพระชนม์ชีพไถ่บาปให้กับมนุษยชาติ โดยทั่วไปแกะตัวผู้ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพลังด้วย

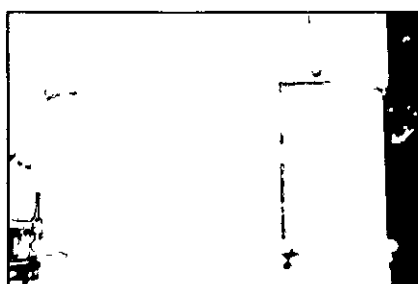

ภาพถ่าย

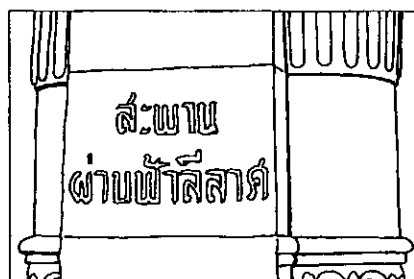

ลายเส้น

ภาพประกอบ 51 เรือสำริดประดับเสาหินอ่อนสะพานผานฟ้าลีลาศ

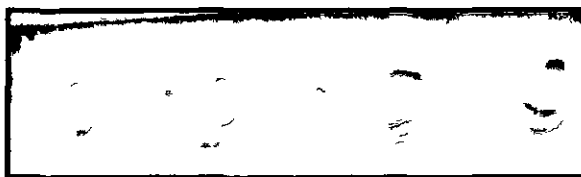
ภาพถ่าย

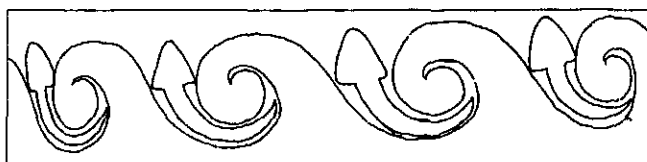
ลายเส้น

ภาพประกอบ 52 แผนจารึกนามสะพานผานฟ้าลีลาศ

นามสะพานเป็นตัวหนังสือสีทองบนแผ่นหินอ่อน ติดตั้งอยู่ตรงกลางเสาหินอ่อนถัดลงมาจากรูปเรือสำริด

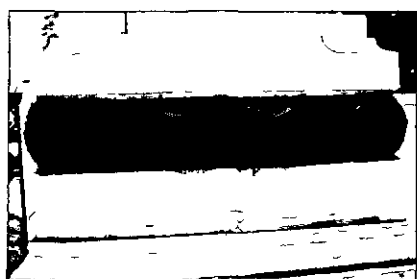
ภาพถ่าย

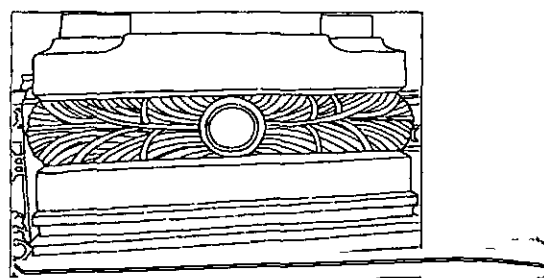
ลายเส้น

ภาพประกอบ 53 ลวดลายข้างแผ่นจารึกนามสะพาน

ลวดลายข้างแผ่นจารึกนามสะพานมีลักษณะปลายม้วนคล้ายคลื่น และมีลูกศรชี้หน้า เหมือนให้สอดคล้องกับเรือสำริดด้านบนของเสา

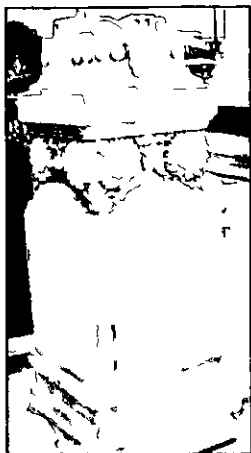

ภาพถ่าย

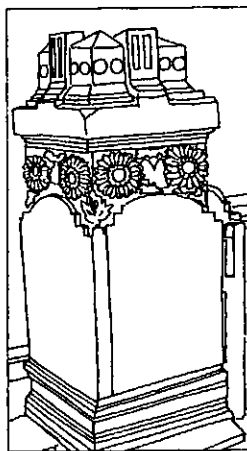

ลายเส้น

ภาพประกอบ 54 ฐานเสาหินอ่อนสะพานผ่านฟ้าลีลาศ

ภาพถ่าย

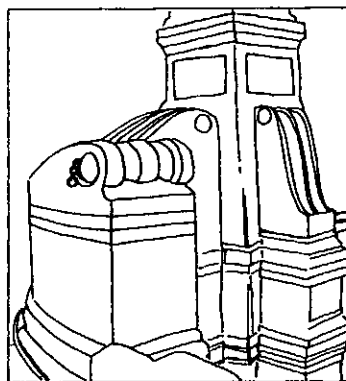
ลายเส้น

ภาพประกอบ 55 เสาเชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ

เสาเชิงสะพานเป็นหินอ่อนและแกะสลักเป็นรูปดอกทานตะวัน สันนิษฐานว่าอาจมาจากชื่อถนนดวงตะวันที่ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นถนนศรีอยุธยา

ภาพถ่าย

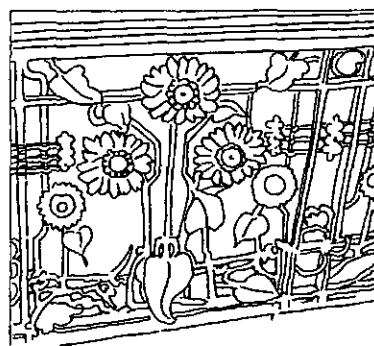
ลายเส้น

ภาพประกอบ 56 ฐานเสาย้อยสะพานผ่านฟ้าลีลาศ

ฐานเสาย้อยเชิงสะพานทำด้วยหินอ่อน มีลักษณะขดม้วน คล้ายเกลียวคลื่นหรือสกุร

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 57 ลูกกรงเหล็กหล่อราวสะพานผ่านฟ้าลีลาศ

ลูกกรงเหล็กหล่อราวสะพานเป็นลวดลายดอกทานตะวัน สันนิษฐานวามาจากชื่อถนนดวงตะวัน
ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นถนนศรีอยุธยา

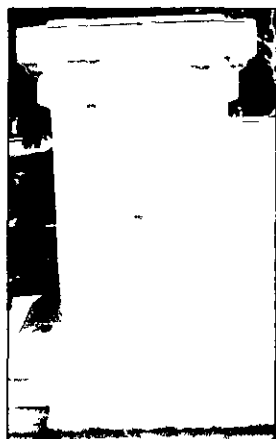
ภาพถ่าย

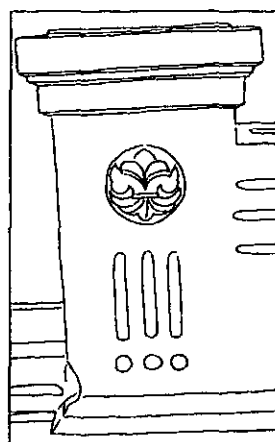
ลายเส้น

ภาพประกอบ 58 หัวเสาระหว่างลายลูกกรงผ่านฟ้าลีลาศ

หัวเสาระหว่างลายลูกกรงเหล็กหล่อลายดอกทานตะวัน มีรูปดอกทานตะวัน

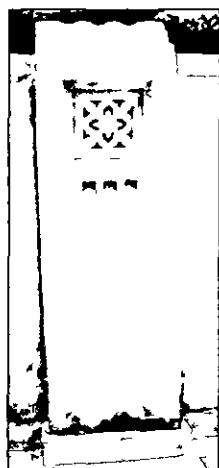
ภาพถ่าย

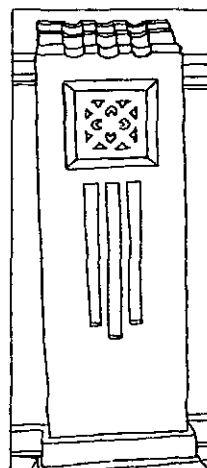
ลายเส้น

ภาพประกอบ 59 หัวเสายอยเชิงสะพานผานฟ้าลีลาศ

เป็นหินอ่อนสีขาว ที่มีลักษณะลดหลั่นไปตามเชิงสะพาน

ภาพถ่าย

ลายเส้น

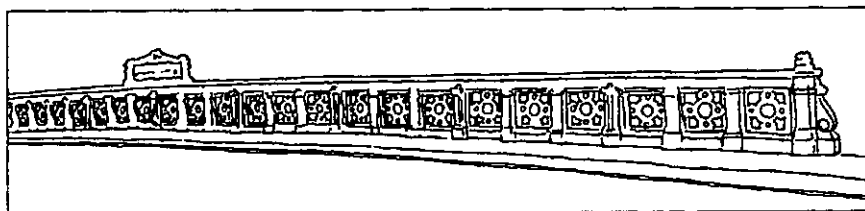
ภาพประกอบ 60 เสาหินอ่อนยอยเชิงสะพานผานฟ้าลีลาศ

ทำด้วยหินอ่อนทั้งต้น ส่วนบนแกะเป็นรูปดอกไม้

3 สะพานสมมตอมรรารค

ภาพถ่าย

ลายเส้น

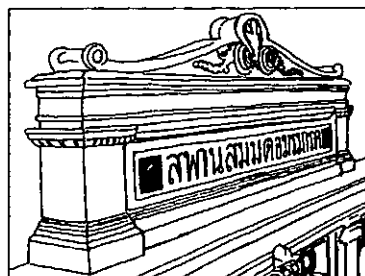
ภาพประกอบ 61 สะพานสมมตอมรรารค

ถนนบำรุงเมืองด้านทิศตะวันตก เมื่อตัดข้ามคลองโงะอองบริเวณซึ่งเรียกว่าประตูผี ในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 มีสะพานเก่าซึ่งใช้โครงเหล็กรองรับพื้นที่ซึกเลื่อนออกจากกันได้ ตามแบบสะพานรุนเก่าที่ยังดำรงถึงมาตรการป้องกันพระนครโดยอาศัยคูเมืองอยู่

ในปี ร ศ 120 ปรากฏว่าสะพานนี้ชำรุดทรุดโทรมเป็นอันมากประกอบกับจะได้มีการตัดถนนบาตรชั้นที่เชิงสะพานด้านทิศตะวันออก ร่างเหล็กของสะพานเลื่อนเก่าเป็นที่กีดขวางหัวถนนใหม่นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบัญชาให้กระทรวงโยธาธิการดำเนินการออกแบบและก่อสร้างสะพานขึ้นใหม่ให้เหมาะสม สะพานนี้ก่อสร้างสำเร็จลงในปี ร ศ 121 (ถาวร จารุทิศชัย 2542 40-41)

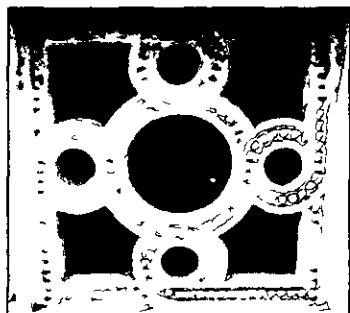
ภาพถ่าย

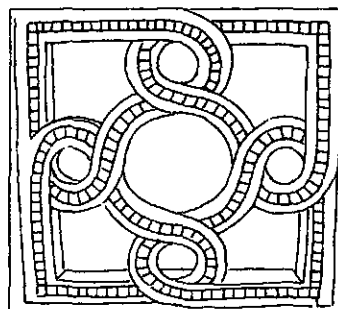
ลายเส้น

ภาพประกอบ 62 แผ่นจารึกนามสะพานสมมตอมรรค

แผ่นจารึกนามสะพานตั้งอยู่กึ่งกลางสะพาน บนราวสะพาน จารึกเฉพาะนามสะพาน

ภาพถ่าย

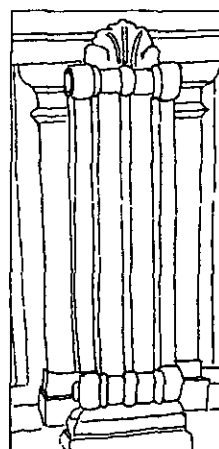
ลายเส้น

ภาพประกอบ 63 ลวดลายปูนปั้นประดับตัวสะพานสมมตอมรรค

ลวดลายปูนปั้นประดับตัวสะพานเจาะแบ่งเป็นช่องสี่เหลี่ยม ด้านในเหมือนขดวงกลมมาต่อกัน

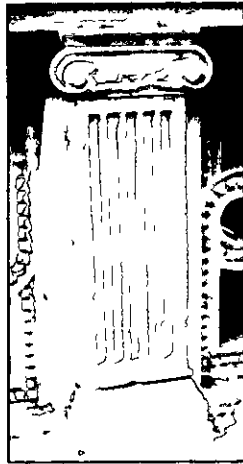

ภาพถ่าย

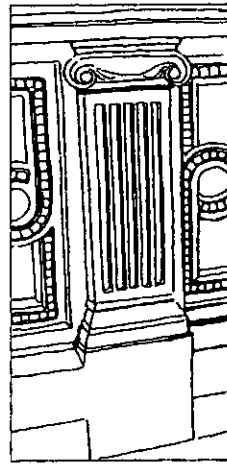

ลายเส้น

ภาพประกอบ 64 ราวลูกกรงสะพานสมมตอมรรค

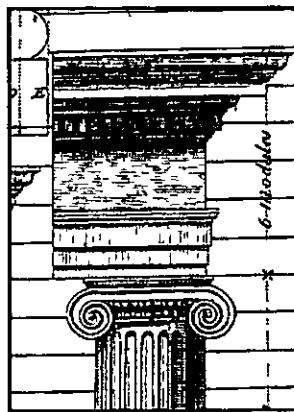
ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 65 ราวลูกกรงย่อยสะพานสมเด็จพระमारค

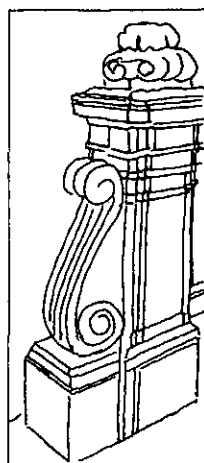
ราวลูกกรงย่อย หัวเสาคล้ายเสาโรมันแบบไอโอนิก และตัวเสาเจาะร่อง

ภาพประกอบ 66 หัวเสาโรมันแบบไอโอนิก

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 67 หัวเสาทำยสะพานสะพานสมมตอมรรมาศ

4 สะพานดำรงสถิตย์

ภาพถ่าย

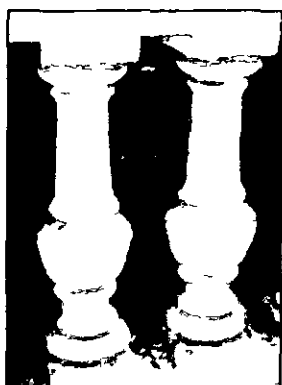
ลายเส้น

ภาพประกอบ 68 สะพานดำรงสถิตย์

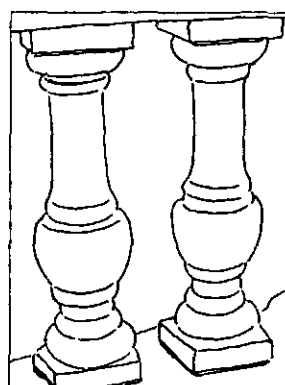
เมื่อมีการตัดถนนเจริญกรุงข้ามคลองโง่งออกไปทางทิศตะวันออก แต่เดิมได้มีการสร้างสะพานซึ่งใช้โครงเหล็กและพื้นไม้กระดานแบบชักเปิดปิดได้ ครั้นต่อมาเมื่อการสัญจรไปมาในถนนสายนี้มากขึ้น มีความจำเป็นต้องขยายถนนให้กว้างออก กระทรวงโยธาธิการได้มอบหมายให้นายช่างใหญ่ คือ มร. คาร์โล อาเลกรี ดำเนินการพิจารณา

สะพานที่จะสร้างขึ้นใหม่นี้ยังคงเป็นสะพานเหล็กซึ่งเลื่อนเปิดปิดได้เช่นเดิม ได้มีการปรับปรุงก่อสร้างถนน และสะพานตามข้อเสนอของ มร. อาเลกรี หากแต่สะพานดำรงสถิตย์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันเป็นสะพานที่ได้

ก่อสร้างดัดแปลงมาอีกชิ้นหนึ่งแล้ว เข้าใจว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 มีลักษณะเป็นสะพานคอนกรีต ลูกกรงเป็น
ลูกมะหวดปูนหล่ออย่างที่นิยมทำกันในสมัยนี้ (ถาวร จารุกิจดิษฐ์ 2520 74)

ภาพถ่าย

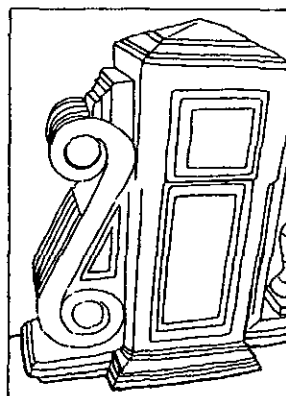
ลายเส้น

ภาพประกอบ 69 ลูกกรงสะพานดำรงสถิตย์

ลูกกรงมะหวดปูนหล่อแบบเก่าของไทย

ภาพถ่าย

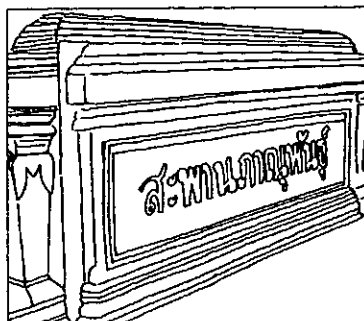
ลายเส้น

ภาพประกอบ 70 หัวเสาท้ายสะพานสะพานดำรงสถิตย์

5 สะพานภานุพันธุ์

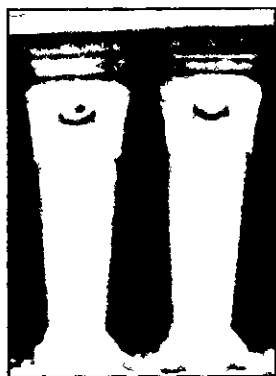
ภาพถ่าย

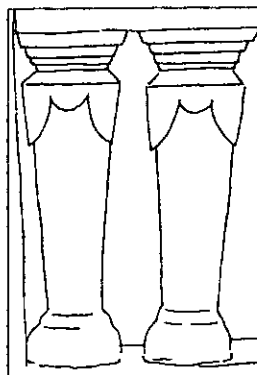
ลายเส้น

ภาพประกอบ 71 สะพานภานุพันธุ์

สะพานนี้ตั้งอยู่ปลายถนนยาวราช ตอนที่ทอดข้ามคลองโองอาจใกล้กับสะพานด้านทิศตะวันตก เคยเป็นที่ตั้งของวังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภานุพันธุ์วงศ์วรเดช หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วังบูรพาภิรมย์ สะพานที่มีอยู่แต่เดิมมีลักษณะอย่างไรไม่ปรากฏชัด แต่สันนิษฐานได้ว่า คงจะเป็นสะพานแบบเดียวกันกับสะพานเหล็กเดิมที่ถนนเจริญกรุง แต่สะพานภานุพันธุ์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันเป็นสะพานที่ได้ก่อสร้างขึ้นแทนสะพานเหล็กนั้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะสะพานคล้ายคลึงกันกับสะพานดำรงสถิตย์ ผิดกันแต่ที่ลูกกรงราวสะพานเป็นลูกกรงเหลี่ยมแบบไทย (ถาวร จารุกิตติขัย 2542 42 - 43)

ภาพถ่าย

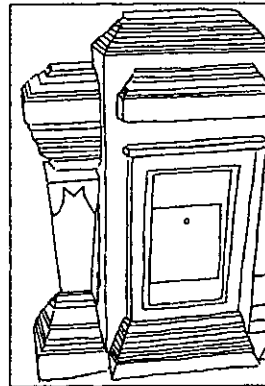
ลายเส้น

ภาพประกอบ 72 ลูกกรงราวสะพานภานุพันธุ์

ลูกกรงราวสะพานเหลี่ยมแบบไทย

ภาพถ่าย

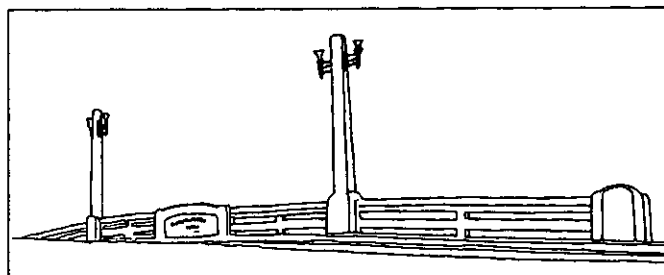
ลายเส้น

ภาพประกอบ 73 หัวเสาท้ายสะพานกาญจนาภิเษก

6 สะพานนรรัตน์สถาน

ภาพถ่าย

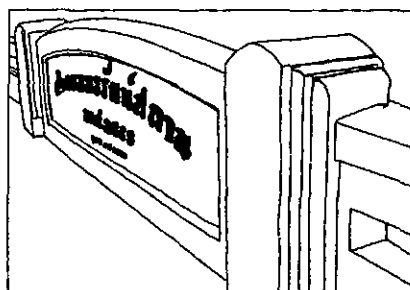
ลายเส้น

ภาพประกอบ 74 สะพานนรรัตน์สถาน

เป็นสะพานข้ามคลองรอบกรุงตอนปากคลองบางลำภู ที่ถนนจักรพงษ์ เดิมเป็นสะพานโครงเหล็ก ซึ่งมีโครงเหล็กโค้งอยู่ข้างบน เรียกว่า สะพานเหล็กโค้ง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างใหม่เป็นสะพานโครงเหล็กเมื่อ พ.ศ. 2442 พระราชทานนามว่าสะพานนรรัตน์สถาน เนื่องจากอยู่ใกล้บ้านของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต ต่อมาได้มีการสร้างใหม่ในปัจจุบันลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานคอนกรีต กลางราวสะพานทั้งสองข้างมีจารีกนามและปีที่บูรณะคือ พุทธศักราช 2486 ปลายสุดราวสะพานทั้งสองเป็นเสาไฟฟ้าคอนกรีตทรงสอบขึ้นข้างบน

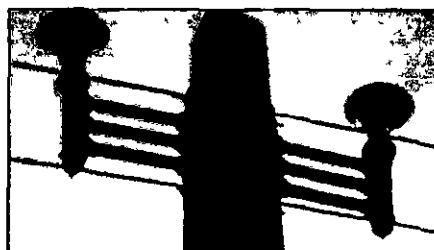

ภาพถ่าย

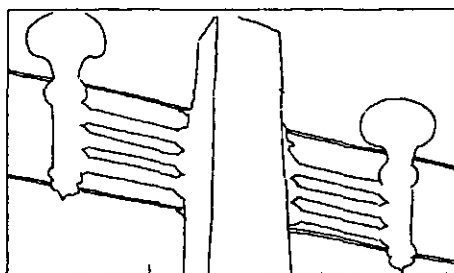

ลายเส้น

ภาพประกอบ 75 แผ่นจารีกนามสะพานสะพานนรรัตน์สถาน

ภาพถ่าย

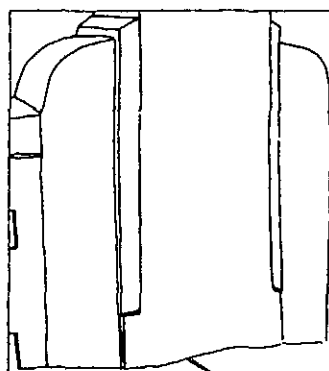

ลายเส้น

ภาพประกอบ 76 หัวเสาไฟฟ้าทรงสอบขึ้นของสะพานนรรัตน์สถาน

ภาพถ่าย

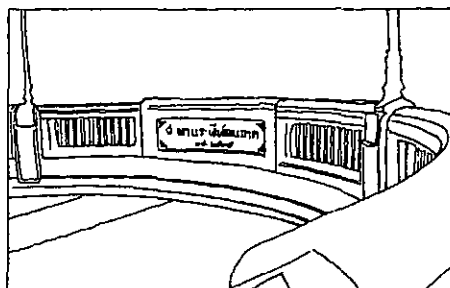
ลายเส้น

ภาพประกอบ 77 ฐานเสาไฟฟ้าทรงสอบขึ้นของสะพานนรรัตน์สถาน

7 สะพานระพีพัฒนา

ภาพถ่าย

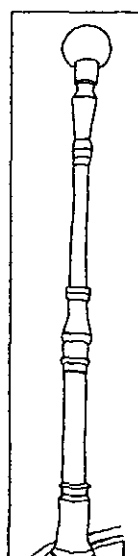
ลายเส้น

ภาพประกอบ 78 สะพานระพีพัฒนาภาค

คลองโง้งอ่างขวงระหว่างสะพานสมมตอมรรค และสะพานดำรงสถิตยนั้น มีถนนหลวงตัดข้ามคลองอีกสายหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานนามสะพานข้ามคลองนี้ว่า สะพานระพีพัฒนาภาค เพื่อเป็นเกียรติแก่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงบุรีดิเรกฤทธิ์ ลักษณะสะพานที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นสะพานใหม่ไม่ใช่สะพานเดิม เป็นสะพานคอนกรีตโค้ง ออกด้านข้าง ลูกกรงทำด้วยท่อเหล็กสีเหลี่ยม กลางสะพานมีแผ่นจารึกนามสะพานและพุทธศักราช 2505 ซึ่งเป็นปีที่ขอมสร้างสะพาน ปลายราวสะพานทั้งสองด้านมีเสาโคมไฟโลหะ (สำนักกรุงเทพมหานคร)

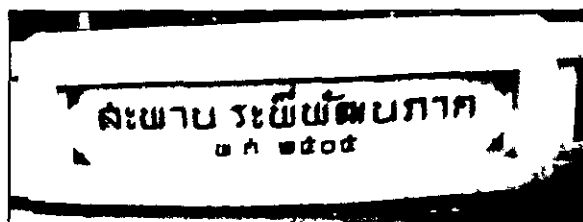

ภาพถ่าย

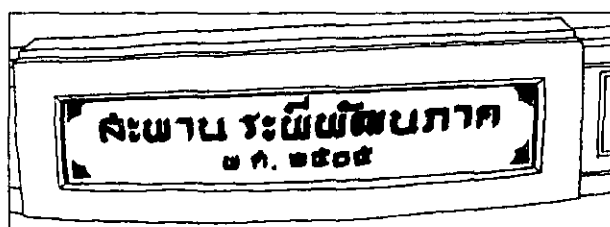

ลายเส้น

ภาพประกอบ 79 หัวเสาโคมไฟโลหะสะพานระพีพัฒนาภาค

ภาพถ่าย

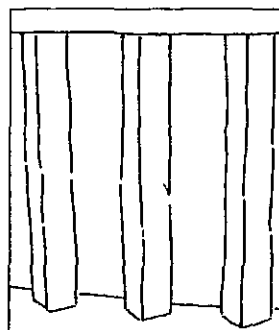
ลายเส้น

ภาพประกอบ 80 แผ่นจารึกนามสะพานระพีพัฒนาภาค

แผ่นจารึกนามสะพานจารึกนาม สะพานระพีพัฒนาภาค และ พ.ศ. 2505 คือปีที่ซ่อมสะพานครั้งสุดท้าย เป็นตัวอักษรสีดำ ตรงมุมบนลงในกรอบจารึกนามมีคล้ายสัญลักษณ์เข้ามุมเป็นสีดำทำให้นามสะพานโดดเด่น

ภาพถ่าย

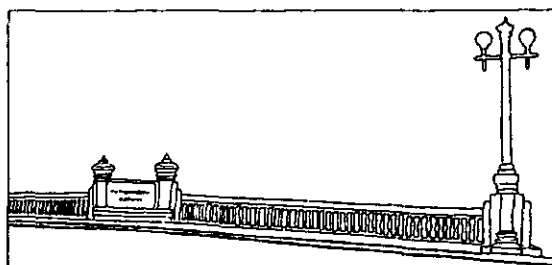
ลายเส้น

ภาพประกอบ 81 ลูกกรงสะพานระพีพัฒนาภาค

ราวสะพานเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าเจาะเป็นช่อง ด้านในมีลูกกรงทอเหล็กสี่เหลี่ยมทาสีเป็นราว
สะพาน
8 สะพานเทเวศรณมิตร

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 82 สะพานเทเวศรณมิตร

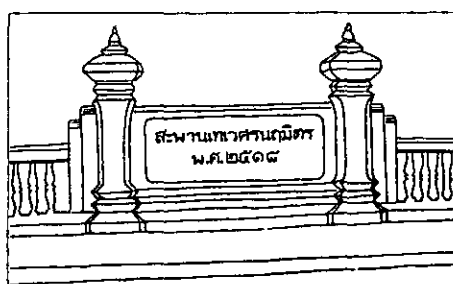
เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ที่ถนนสามเสน แขวงวชิระ เขตดุสิต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2442 พระราชทานนามว่า สะพานเทเวศรณมิตร

เดิมเป็นราวสะพานเหล็กหล่อ ใน พ.ศ. 2442 ปรับปรุงเป็นสะพานคอนกรีต ปัจจุบันได้รับการปรับปรุงผิวจราจรเมื่อ พ.ศ. 2518

ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก มีราวพนักสะพานเป็นคอนกรีตทึบทั้งสองข้างตรงกึ่งกลาง สะพานมีจารึกนามสะพานและพุทธศักราช 2518 ซึ่งเป็นปีที่บูรณะ สองข้างจารึกทำเป็นเสาหัวเม็ด ปลายราวสะพานทั้ง 4 มุมมีแท่นตั้งเสาไฟโหลหะมุมละ 1 ต้น

ภาพถ่าย

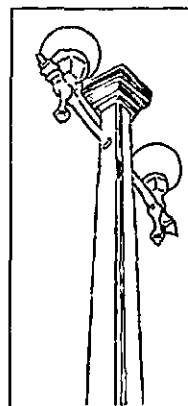
ลายเส้น

ภาพประกอบ 83 แผ่นจารึกนามสะพานเทพสุดา

แผ่นจารึกนามขนาดด้วยเสาหัวเม็ดที่สะพานจารึกนามและปีที่บูรณะ ตั้งอยู่กึ่งกลางสะพานทั้งสอง
ด้าน

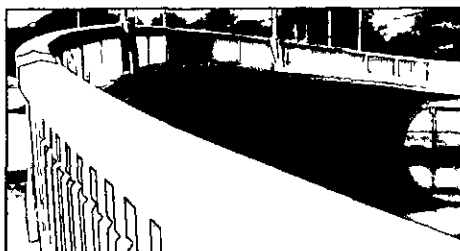
ภาพถ่าย

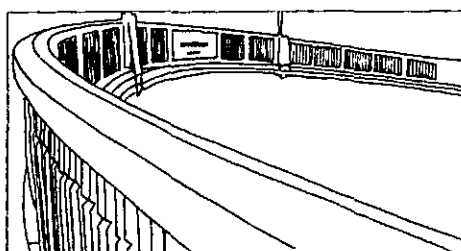
ลายเส้น

ภาพประกอบ 84 โคมไฟโลหะสะพานเทพสุดา

9 สะพานวิสุกรรมนฤมาน

ภาพถ่าย

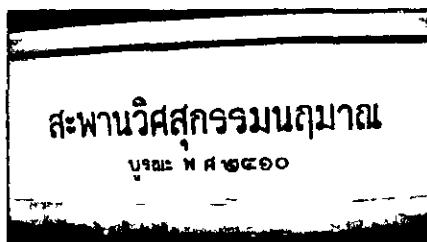

ลายเส้น

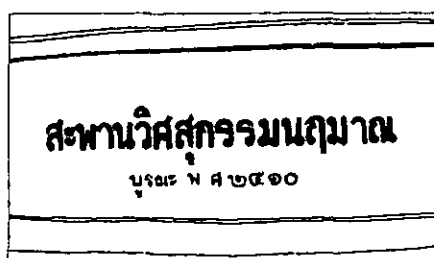
ภาพประกอบ 85 สะพานวิสุกรรมนฤมาน

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม เชื่อมถนนราชสีมาและถนนประชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อพุทธศักราช 2444 พระราชทานนามว่า สะพานวิสุกรรมนฤมาน เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดในวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2444

เดิมเป็นสะพานโครงเหล็กพื้นไม้ มีราวสะพานเป็นลูกกรงเหล็กหล่อ ใน พ.ศ. 2510 ได้รับการปรับปรุงใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาดกว้างกว่าเดิม ลักษณะราวสะพานทำเป็นลูกกรงคอนกรีตโปรง มีลักษณะโค้งออกด้านข้าง ตรงเชิงลาดมีบันไดขึ้นเตี้ยๆ จากทางเท้าลงสู่ทางเท้าริมถนน กึ่งกลางราวสะพานเป็นแผ่นจารึกนามสะพาน

ภาพถ่าย

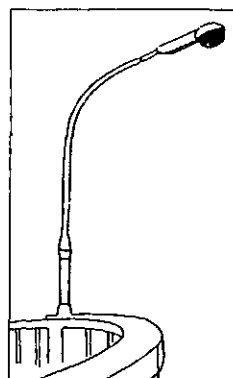
ลายเส้น

ภาพประกอบ 86 แผนจารีกนามสะพานสะพานวิศกรรมนิมมาน

แผนจารีกนามสะพานจารีกนามและปีที่บูรณะ ตั้งอยู่กึ่งกลางสะพานทั้งสองด้าน ตัวอักษรแกะสลัก
ในเนื้อแผนจารีกนาม แล้วทาสีดำ

ภาพถ่าย

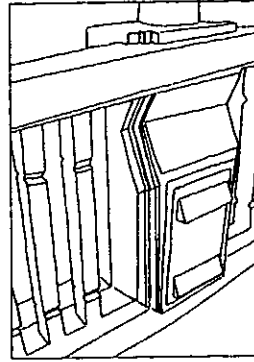

ลายเส้น

ภาพประกอบ 87 เสาไฟโลหะสะพานวิศกรรมนิมมาน

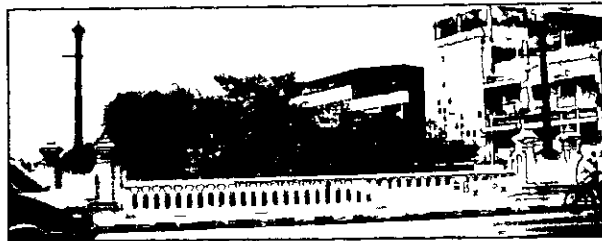
ภาพถ่าย

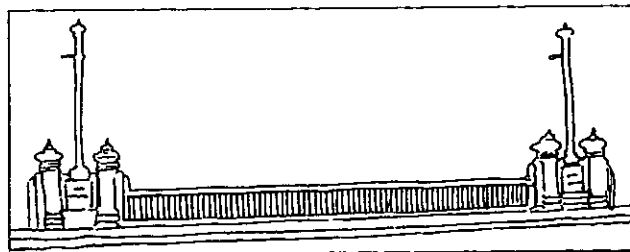
ลายเส้น

ภาพประกอบ 88ฐานเสาไฟและลูกกรงคอนกรีตโปร่งสะพานวิศวกรรมธมาน

10 สะพานเทวกรรมรังรักษ์

ภาพถ่าย

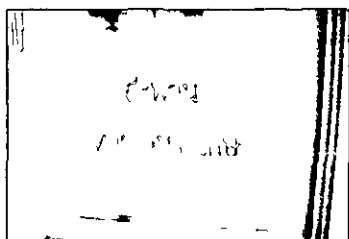
ลายเส้น

ภาพประกอบ 89 สะพานเทวกรรมรังรักษ์

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่นครสวรรค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้กรมโยธาธิการสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2442 เพื่อเชื่อมถนนตลาดและถนนปลายตลาด

ได้แก่ถนนนครสวรรค์ในปัจจุบัน

ต่อมาได้มีการปรับปรุงสะพานนี้เป็นสะพานคอนกรีต ใน พ.ศ. 2518 ได้มีการปรับปรุงสะพานนี้อีกครั้งโดยก่อสร้างใหม่เพื่อขยายผิวจราจรให้กว้างขึ้น ลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบัน ราวสะพานเป็นเสาหัวคู้แบบไทยระหว่างเสาใช้เป็นฐานรองรับโคมไฟโลหะ และที่ฐานเสามีจารึกประวัติการสร้างและการบูรณะที่ปลายสะพานด้านหนึ่ง ส่วนอีกด้านหนึ่งจารึกนามสะพาน

ภาพถ่าย

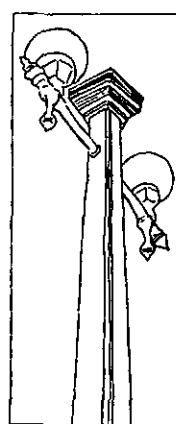

ลายเส้น

ภาพประกอบ 90 แผ่นจารึกนามสะพานท้าวธรรมรังรักษ์

ภาพถ่าย

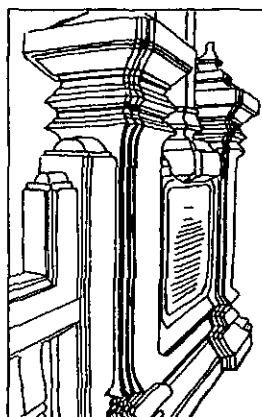

ลายเส้น

ภาพประกอบ 91 โคมไฟโลหะสะพานท้าวธรรมรังรักษ์

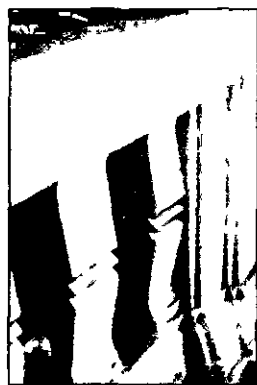
ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 92 เสาหัวเม็ดแบบเหลี่ยม สะพานเทพกษัตรารักษ์

เสาหัวเม็ดแบบเหลี่ยมระหว่างเสาใช้เป็นฐานรองรับคานไม้โทะ ฐานเสาจารึกประวัติการสร้างและการบูรณะ

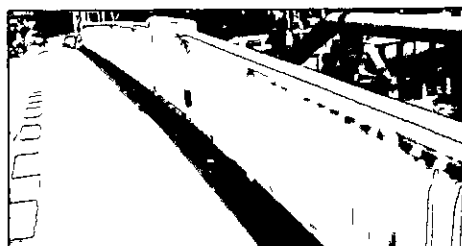
ภาพถ่าย

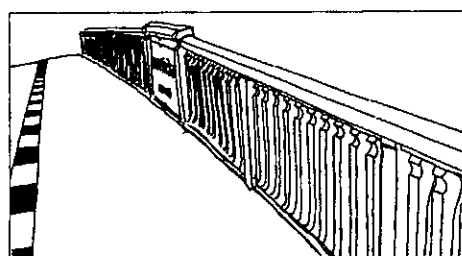
ลายเส้น

ภาพประกอบ 93 ลูกกรงคอนกรีตสะพานเทพกษัตรารักษ์

11 สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

ภาพถ่าย

ลายเส้น

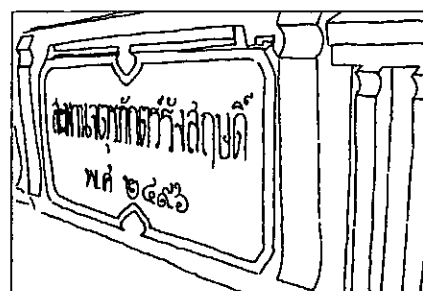
ภาพประกอบ 94 สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนหลานหลวง ปัจจุบันเรียกสั้นๆ ว่า สะพานขาว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อ พ.ศ. 2446 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2447 พระราชทานนามว่า สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

ต่อมากรมโยธาเทศบาลได้ปรับปรุงสร้างใหม่เป็น 3 สะพานขนานกันเมื่อ พ.ศ. 2496 ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีต มีแผนจารึกนามสะพานอยู่กึ่งกลางสะพาน มีราวสะพานสองข้างเป็นลูกกรงคอนกรีตแบบเรียบ (ถาวร จารุทิศติชัย 2542 : 23-24)

ภาพถ่าย

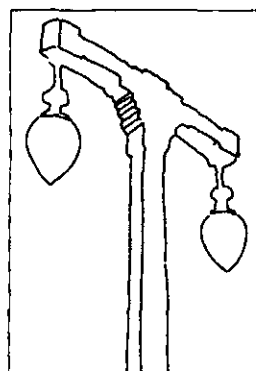
ลายเส้น

ภาพประกอบ 95 แผ่นจารึกนามสะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

แผ่นจารึกนามสะพาน จารึกนามและปี พ.ศ. 2496 ที่กรมโยธาเทศบาลปรับปรุงและสร้างสะพาน
แผ่ด้านข้าง ตัวอักษรทาสีทอง

ภาพถ่าย

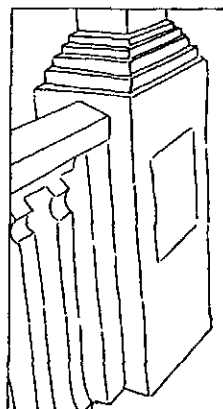

ลายเส้น

ภาพประกอบ 96 หัวเสาสะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

ภาพถ่าย

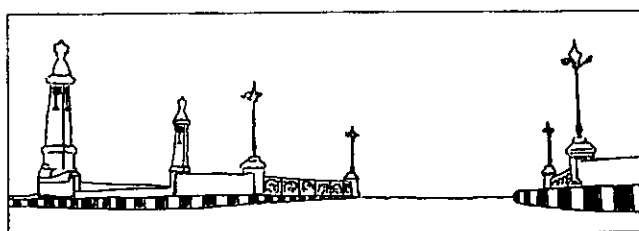
ลายเส้น

ภาพประกอบ 97 ฐานเสาไฟและราวลูกกรงสะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

12 สะพานมอญวานรังสรรค์

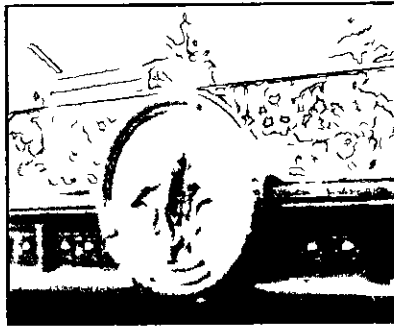
ภาพถ่าย

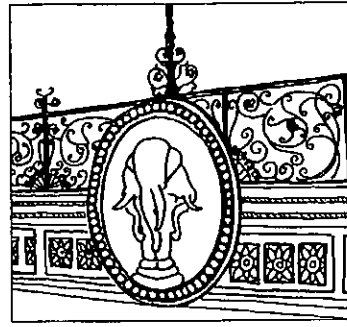
ลายเส้น

ภาพประกอบ 98 สะพานมอญวานรังสรรค์

ในปี ร ศ 119 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้มีการตัดถนนราชดำเนินนอก ตั้งแต่เชิงสะพานผาน้ำลีลาต ไปทางทิศเหนือไปจนบรรจบบริเวณสวนดุสิต คือ ลานพระบรมรูปทรงม้าในปัจจุบัน ถนนที่ตัดขึ้นใหม่นี้เป็นถนนขนาดใหญ่ อย่างที่เรียกว่า อะเวนิว ตามมาตรฐานที่ทำอยู่ในเมืองใหญ่ในยุโรปขนาดนั้น ณ จุดที่ถนนสายนี้ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้กระทรวงโยธาธิการออกแบบและก่อสร้างสะพานขึ้น การก่อสร้างถนนและสะพานได้ดำเนินมาเป็นเวลา 3 ปีจึงสำเร็จลง สะพานได้รับพระราชทานชื่อว่า สะพานมอญวานรังสรรค์ สะพานนี้ประกอบด้วยโครงสร้างคานเหล็ก พื้นคอนกรีต ส่วนประดับคือราวสะพานที่เป็นเหล็กหล่อและดวงศรารูปช้างเอราวัณที่กึ่งกลางสะพาน สิ่งที่สุดของสะพาน ได้แก่ เสาหินอ่อนสี่มุม สะพานรองรับโคมไฟสำริดและผนังเชิงลาดสะพานที่ประดับด้วยหินอ่อน (ถาวร จารุกิตติชัย 2542 37 – 38)

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 99 ดวงตรารูปช้างเอราวัณ

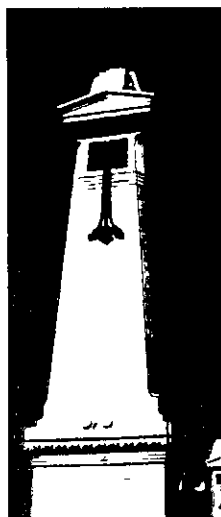
ดวงตรารูปช้างเอราวัณประดับอยู่ที่กึ่งกลางสะพาน ผู้ออกแบบได้คำนึงถึงความงามที่ผู้สัญจรผ่านไปมาทางน้ำจะได้รับด้วย

กิตติ วัฒนมหัทธม์ ได้กล่าวถึงช้างเอราวัณใน สัตว์มงคล เครื่องราง ของขลัง (2547 18-21) ว่า

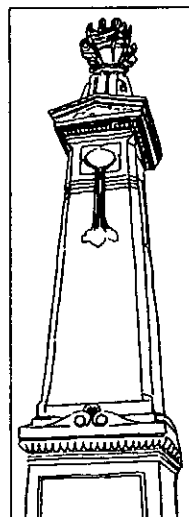
กล่าวโดยทางมายาศาสตร์ช้างเอราวัณเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ชั้นเทพ และบางที่เรียกกันว่าเอราวัณเทพบุตร เพราะมันสามารถแปลงร่างเป็นมนุษย์รูปร่างงามได้ ชื่อช้างเอราวัณยังเขียนต่างๆกันไปในหลายเอกสาร เช่น ไอยราวัณ ไอราวัณ ไอยราพต ไอยราวัต สวนลักษณะโดยทั่วไปก็คือช้างเผือกที่มีขนาดใหญ่กว่าช้างทั่วไป มี 3 หัว นี่เป็นลักษณะแท้จริงที่ยอมรับกันในทางมายาศาสตร์ ช้างเอราวัณในปกรณศาสตร์อินเดียนั้นถือกันว่าเป็นพาหนะของพระอินทร์ และไปได้ทุกหนทุกแห่ง มีพลังกำลังที่มาก สามารถทำลายโลกให้ย่อยยับไปได้โดยไม่ต้องใช้เวลาเท่าใดนัก แต่เนื่องจากเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์จึงไม่ค่อยสาแดงฤทธิ์านุภาพให้ปรากฏ สานอุปนิสัยโดยทั่วไปก็เหมือนกับช้างในโลก คือสงบเงียบไม่ค่อยให้ร้ายใคร

คนไทยเราทั่วไปชื่นชอบช้างเอราวัณมาก จึงเป็นเหตุให้มีการผลิตเครื่องรางช้างเอราวัณขึ้นด้วยโลหะผสม เป็นขนาดตั้งโต๊ะบ้าง ขนาดเล็กบ้าง ส่วนประติมากรรมช้างเอราวัณขนาดใหญ่ นั้น เริ่มมีผู้คิดสร้างขึ้นในสถานที่ต่างๆ ทั้งวัดและกิจการของเอกชน

ดังปรากฏว่า ในปัจจุบันนี้เรามีประติมากรรมช้างเอราวัณทำด้วยทองแดงขนาดใหญ่ที่สุดในโลก อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานช้างเอราวัณ จ. สมุทรปราการ โดยเป็นผลจากความคิดของ เล็ก วิริยะพันธุ์ ผู้สร้างเมืองโบราณที่บางปูนั่นเอง

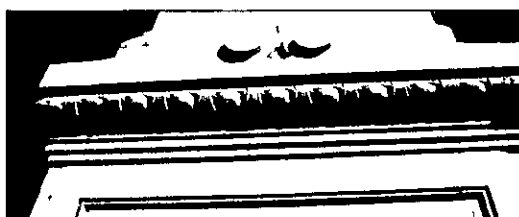
ภาพถ่าย

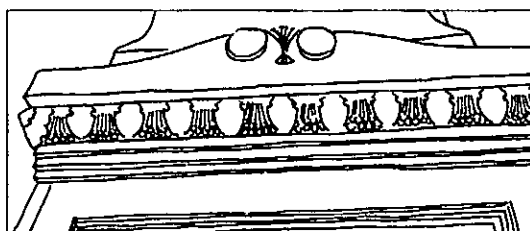
ลายเส้น

ภาพประกอบ 100 เสาหินอ่อนรองรับโคมไฟสำริดสะพานมอญวานรังสรรค์

เสาหินอ่อนรองรับโคมไฟสำริด แบบนี้มี 4 ต้นเฉพาะสะพานกลาง

ภาพถ่าย

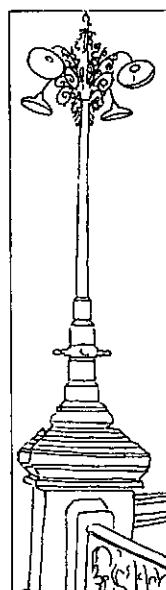

ลายเส้น

ภาพประกอบ 101 ฐานเสาหินอ่อนสะพานมอญวานรังสรรค์

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 102 ช่อเสาไฟโลหะสะพานม้ฉนวนรังสรรค์

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 103 ยอดลูกกรงเหล็กหล่อสะพานม้ฉนวนรังสรรค์

ลูกกรงเหล็กหล่อเดี่ยวด้านบน ลายก้านขดใบเทศแบบฝรั่งโลหะดัดตนลาย

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 104 ลูกกรงเหล็กหล่อสะพานม้ฉนวนรังสรรค์

ลายก้านขดใบเทศแบบฝรั่งโลหะตัดตุนลาย

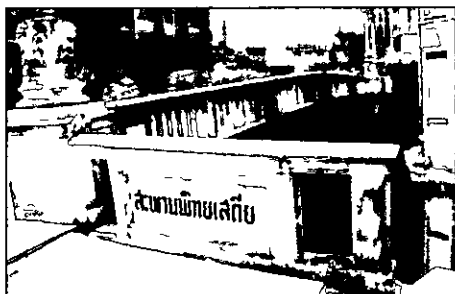
ภาพถ่าย

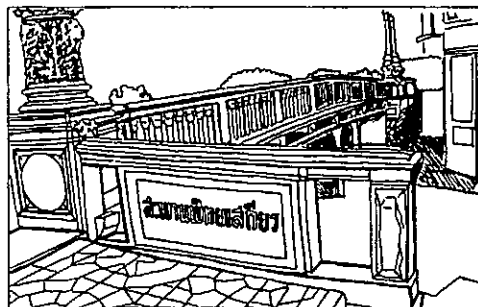
ลายเส้น

ภาพประกอบ 105 ลูกกรงเหล็กหล่อสะพานม้ฉนวนรังสรรค์

13 สะพานพิทยเสถียร

ภาพถ่าย

ลายเส้น

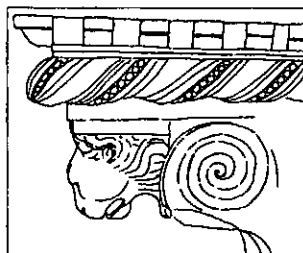
ภาพประกอบ 106 สะพานพิทยเสถียร

ถนนเจริญกรุงตอนที่ยัดข้ามคลองผดุงกรุงเกษมตอนใกล้จะออกแม่น้ำเจ้าพระยานั้น แต่เดิมมีสะพานเหล็กแบบที่เปิดปิดได้ เรียกว่า สะพานเหล็กกลาง คู่กันกับสะพานเหล็กบนที่ถนนเจริญกรุงตอนสามยอด ใน ร.ศ. 106 เมื่อได้มีการสำรวจสภาพสะพานต่างๆ ในพระนคร ได้มีรายงานหาสะพานเหล็กแห่งนี้อยู่ในสภาพทรุดโทรมคือ เสารับสะพานเพรียงหิน จวนจะขาดข้างละสี่ต้น จึงได้มีการซ่อมแซมกันขึ้นชั้นหนึ่ง ครั้นต่อมาใน ร.ศ. 114 เมื่อมีการพิจารณาปรับปรุงสะพานดำรงสถิตย์ มร. อาเลกรี ได้เสนอโครงการปรับปรุงสะพานพิทยเสถียรนี้ด้วย โดยเสนอให้จัดสร้างสะพานใหม่ที่เป็นแบบหันแยกออกจากกันได้ประการหนึ่ง และเสนอให้รื้อถอนอาคารที่เชิงสะพาน รวมทั้งโรงบอนเบียร์เก่าออกไปด้วย

ด้วยหลังคาของเรือนสองหลังนั้น ทำให้คนที่ขับรถมองไม่เห็นจากทางไกล เป็นแต่สังเกตเห็นที่จะเห็นแคศีระชะมาเท่านั้น จึงได้มีการสร้างสะพานเหล็กใหม่นี้ขึ้น และใช้การมาจนกระทั่งมีการสร้างสะพานพิทยเสถียรที่เห็นอยู่ปัจจุบันเป็นสะพานคอนกรีต ลักษณะสะพานปัจจุบันมีรูปแบบอย่างที่เราเรียกว่าสถาปัตยกรรมแบบเวนิเซียน มีคาน้ำรูปโค้งรองรับพื้นสะพาน เสาโคมไฟทั้งสี่มุม สะพานมีลักษณะงดงามอย่างยิ่ง (ถาวร จารุกิตติชัย 2542 42-43)

ภาพถ่าย

ลายเส้น

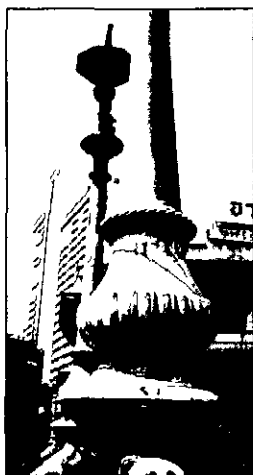
ภาพประกอบ 107 รูปสิงโตใต้สะพานพิทยเสถียร

หน้าสิงโตปูนปั้นรองรับสะพาน

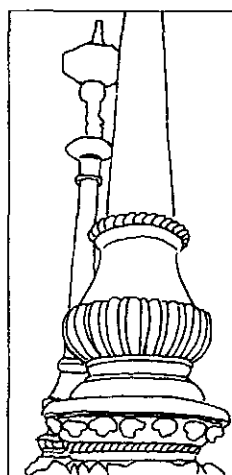
ดังนี้

จอร์จ เฟร์กูสัน (2542 : 12) เขียนเกี่ยวกับความหมายของสัญลักษณ์ในคริสต์ศิลป์ที่เป็นรูปสิงโต

ในงานศิลปะยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการสิงโตมีความหมายในแง่สัญลักษณ์หลายอย่างแล้วแต่จะใช้ที่ใด โดยทั่วไปสิงโตเป็นสัญลักษณ์แห่งพลัง ความเป็นกษัตริย์ ความกล้าหาญ และความแข็งแกร่ง ตามตำนานเล่าว่าสิงโตเกิดมาในสภาพที่ไร้ชีวิต แล้วหลังจากนั้นสามวันจึงมีชีวิตรู้ขึ้นมาเพราะได้รับลมปราณจากพ่อของมัน สิงโตจึงมักอยู่ในรูป การฟื้นคืนพระชนม์ และเป็นสัญลักษณ์ของพระคริสต์ผู้ทรงมีอำนาจเหนือชีวิต สิงโตเป็นหนึ่งในคำพยากรณ์ของเอเสเคียลและเป็นเครื่องหมายของนักบุญมาร์กผู้เขียนพระวรสาร เพราะพระวรสารของท่านกล่าวถึงการฟื้นคืนพระชนม์ของพระคริสต์และความเป็นกษัตริย์ของพระองค์ สิงโตมีปีกยังใช้เป็นเครื่องหมายของเมืองเวนิสด้วยเพราะนักบุญมาร์กเป็นนักบุญผู้พิทักษ์เมืองนี้ นอกจากนี้สิงโตยังใช้กับนักบุญเจอโรมโดยมีที่มาจากตำนานว่าท่านเคยถอนหนามจากอุ้งเท้าสิงโต ทำให้มันกลายเป็นเพื่อนที่ซื่อสัตย์ต่อท่าน ในยุคกลางเชื่อกันว่าสิงโตลืมหินตามเวลากลางคืน จึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของการระแวดระวัง และเนื่องจากมันเป็นสัตว์ที่หยิ่งผยองและดุร้าย บางครั้งจึงใช้เป็นสัญลักษณ์ของพญามารด้วย โดยมีที่มาจาก “เพลงสดุดี 91: 13 ว่า ท่านจะยำไปบนสิงโตและงูเห่า” ซึ่งตีความได้ว่าพระคริสต์ทรงมีชัยต่อพญามาร นอกจากนี้สิงโตยังเป็นเครื่องหมายของนักบุญมารีย์แห่งอียิปต์ นักบุญเออูเฟเมีย นักบุญโอนูฟริอุส และนักบุญปอลนักพรต

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 108 หัวเสาโคมไฟสะพานพิทยเสถียร

ภาพถ่าย

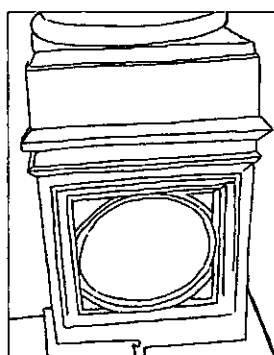
ลายเส้น

ภาพประกอบ 109 เสาโคมไฟตอนกลางสะพานพิทยเสถียร

เสาโคมไฟมีหน้าสิงโตหันออกจากเสาทั้งสี่ทิศ และยอดไม้ประดับ

ภาพถ่าย

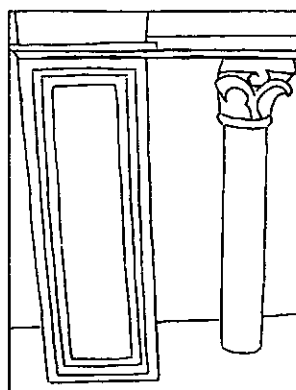

ลายเส้น

ภาพประกอบ 110 ฐานเสาโคมไฟสะพานพิทยเสถียร

ภาพถ่าย

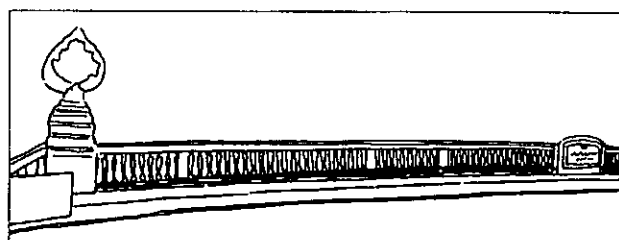
ลายเส้น

ภาพประกอบ 111 ลูกกรงสะพานพิทยเสถียร

14 สะพานเจริญราษฎร์ 32

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 112 สะพานเจริญราษฎร์ 32

เป็นสะพานอันดับที่สองที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2455 ที่ตำบลมหานาค ลักษณะสะพานเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบประยุกต์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์ประจำปีพระชนมวารประจำปี 2454 ให้กรมสุขาภิบาลสร้างเป็นอนุสรณ์ในการเฉลิมพระชนมพรรษา และเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชน สถานที่นี้เคยเป็นที่ตั้งของสะพาน 100 ปีซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเนื่องในพระราชพิธีสมโภชพระนครครบ 100 ปีต่อมาสะพานนี้ชำรุด จึงโปรดให้สร้างสะพานใหม่ขึ้นแทน ในคราวนี้พระราชทานนามว่า สะพานเจริญราษฎร์ 32 และเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2455

สะพานเจริญราษฎร์ 32 ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กที่มีลักษณะศิลปกรรมแบบไทยประยุกต์ราวสะพานสองข้างทำเป็นลูกกรงปูนปั้น กึ่งกลางสะพานเป็นแผ่นจารึกนามสะพาน และปีที่สร้างเสร็จ คือ รัตนโกสินทร์ศก 131(ถาวร กิตติจารุชัย 2542 : 24-25)

ภาพถ่าย

ลายเส้น

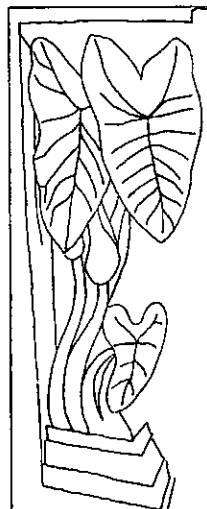
ภาพประกอบ 113 แผ่นจารึกนามสะพานเจริญราษฎร์ 32

แผ่นจารึกนามสะพานจารึกนามและ ร.ศ. 131 ที่สร้างเสร็จ ด้านบนมีรูปเปลือกหอย ด้านล่างมีรูปดอกไม้

จอร์จ เฟอร์กูสัน (2542 : 15) เขียนเกี่ยวกับความหมายของสัญลักษณ์ในคริสต์ศิลป์ที่เป็นรูปเปลือกหอย ว่าเปลือกหอยโดยเฉพาะอย่างยิ่งหอยแครงและเปลือกหอยเชลล์ เป็นเครื่องหมายของการแสวงบุญ เปลือกหอยเชลล์มักใช้เป็นเครื่องหมายของนักบุญเจมส์ผู้ยิ่งใหญ่ โดยมีที่มาจากการที่ประชาชนเดินทางจาริกแสวงบุญไปยังศาลของท่านที่เมืองกอมปอสเตลลาในประเทศสเปนนับครั้งไม่ถ้วน ศิลปินมักให้นักบุญรอสวมเสื้อผ้านักแสวงบุญมีเปลือกหอยแครงติดอยู่ที่หมวก

ภาพถ่าย

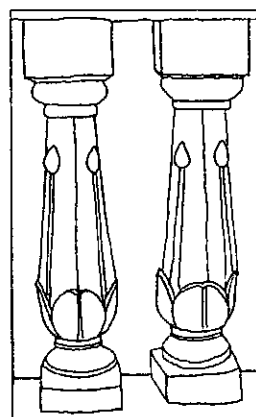
ลายเส้น

ภาพประกอบ 114 ลวดลายข้างแผนจารีกนามสะพานสะพานเจริญราษฎร์ 32

ลวดลายสองข้างแผนจารีกนามสะพานเป็นลายปูนปั้นต้นบอน

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 115 ลูกกรงสะพานสะพานเจริญราษฎร์ 32

ลูกกรงปูนปั้นเป็นรูปดอกบัวประดับ

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 116 รูปนาคประชุมเศียรสะพานสะพานเจริญราษฎร์ 32

รูปนาคประชุมเศียรแผ่รับแผ่นสำริดจารึกอักษรย่อพระนามาภิไธยย่อ ว ปร รูปนาคประชุมเศียร หมายถึงปีมะโรงอันเป็นปีพระบรมราชสมภพ

กิตติ วัฒนมหาดม (2547 85-94) ได้กล่าวถึงเรื่องพญานาคไว้ในหนังสือสัตว์มงคล เครื่องรางของขลัง ดังนี้

/

กล่าวตามทฤษฎีภาวะ นาคคือพญานาคชนิดหนึ่ง มีขนาดใหญ่มาก มีจุดเด่นตรงที่บนหัวของมันจะมีหงอน มีลักษณะผสมกันระหว่างหงอนไก่และหงอนบนหัวกิ้งก่ายักษ์บางชนิด มีสีแดงจัด ส่วนลำตัวโดยทั่วไปเป็นสีดำ หรือบางคนก็เห็นเป็นสีเหลืองประภัสสร แต่ไม่มีลวดลายอะไร มักมีอาภักิริยาข่มขู่ดูสง่างามมาก แต่พิษนั้นร้ายแรงถึงขนาดฆ่าคนได้ในพริบตา

คนอินเดียรู้จักนาคและบูชาขนาดมากอนชาติอื่นๆแต่เขาถือว่านาคเป็นเพียงงูใหญ่ชนิดหนึ่ง รูปร่างหน้าตาเหมือนงูเห่าธรรมดาๆนี่เอง แต่ขนาดใหญ่โตความมากเท่านั้น และเขาถือว่านาคเป็นต้นตระกูลของงูทั้งหมดในโลก ดังนั้นเทศกาลบูชาขนาดของอินเดียที่เรียกว่า นาคปฏิมิ จึงเป็นพิธีบูชาและเทวีแห่งงู คือพระมนัสเทวี

นาคในคติฮินดูจึงมีได้มีฐานะที่ดีนัก โดยเฉพาะนาคชั้นสามัญทั่วไป เพราะต้องคอยหลบหลีกมิให้เป็นอาหารครุฑ แล้วยังถูกใช้แทนเชือกสำหรับทำการต่างๆ เช่น ใช้โยงเรือของพระมณูกับพญามัจฉาที่เป็นอวตารของพระนารายณ์ เมื่อคราวนำทวมโลก หรือ พญานาคาศกรีที่ถูกใช้ควั่นกับเขามันตระ ในคราวเทวดาและอสูรช่วยกันกวณเกษียรสมุทรเพื่อทำน้ำอมฤต

แต่ถ้าเป็นนาคชั้นสูงแล้ว บางตัวมีฐานะเป็นถึงชั้นเทพ นั่นก็คือ พญาเศษะนาค หรือที่ไทยเราเรียกกันว่าพญานันตนาคราชนั่นเอง พญาเศษะนาคนี้มีถึง 7 เศียร มีฤทธาานุภาพยิ่งกว่านาคใดๆในพิภพ จึงได้เป็นแทนประทับของพระนารายณ์ในเทพสถานไวฑูรย์แห่งเกษียรสมุทร เราจะได้เห็นพญานาคนี้ในเทวรูปที่มีชื่อเฉพาะว่า นารายณ์บรรทมสินธุ์

สำหรับในทางพุทธศาสนา นาคมีฐานะดีกว่าในศาสนาฮินดูมาก เพราะได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับในลักษณะการที่ดีเป็นสิริมงคลทั้งนั้น เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ภายใต้ต้นมุจลินทร์ (ต้นจิก) ก็มีพญามุจลินทร์นาคราชเข้ามาขดตัวเป็นแทนแล้วเลิกล้างพันกันแดดกันฝนถวาย เป็นต้นแบบของพระพุทธรูปประจำวันเสาร์ คือ ปางนาคปรก

ตำนานอุรังคธาตุ ก็กล่าววาทะหนึ่งมาจากเมืองหนองแสในแคว้นยูนนาน เอาอกไก่เป็นรองลึงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ จนเกิดเป็นลำน้ำโขง ชาวไทยและลาวสองฝั่งแม่น้ำโขง ยังเชื่อกันว่านาคเป็นผู้พิทักษ์ศาสนสถานที่สำคัญ รวมทั้งบรรดาทรัพย์สินสมบัติต่างๆ ที่มีผู้อุทิศให้พระศาสนา และเป็นผู้รักษากฎในลุ่มแม่น้ำโขงตลอดมาจนปัจจุบันนี้ พระพุทธรูปที่มีชื่อเสียงดังเคยพบเห็นพญานาคจริงๆ มาแล้วแทบทั้งสิ้น นอกจากนี้ ก็ดังที่เราเห็นกันจนคุ้นตา นั่นคือพญานาคที่ทำเป็นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมต่างๆ ในพุทธศาสนาของไทยเรา ที่ชัดเจนที่สุดก็เชิงบันไดทางขึ้นพระวิหารและพระอุโบสถส่วนใหญ่ทำเป็นรูปนาคเศียรเดียวหรือ 7 เศียรแผ่พังพานอย่างงดงาม โดยเฉพาะวัดทางภาคเหนือจะออกแบบพญานาคอย่างไมยอมให้แพ้ฝีมือกัน การที่ทำเช่นนี้ มิได้เป็นไปเพื่อความสวยงามเท่านั้น แต่เพื่อผลทางมายาศาสตร์ด้วย เพราะตามหลักมายาศาสตร์ชั้นเอกจริงๆ ในภูมิภาคของเรา นาคมิใช่เป็นเพียงผู้อารักขาที่ทรงพลังเท่านั้น ยังมีหน้าที่ให้ลมให้ฝน เป็นผู้กำหนดความอุดมสมบูรณ์ การนำนาคมาใช้ในสถานที่อันเป็นมงคลเช่นพุทธสถานนั้น จึงมีส่วนช่วยส่งเสริมให้พุทธศาสนาดังกล่าวนำความอุดมสมบูรณ์และความอยู่ดีกินดีมาให้ชุมชนที่อยู่โดยรอบ

ภาพถ่าย

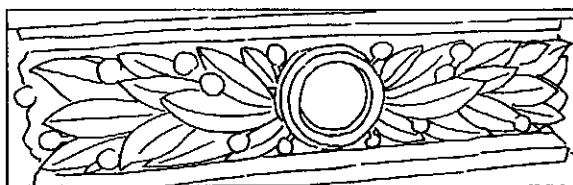

ลายเส้น

ภาพประกอบ 117 ตัวรูปนาคประชุมเศียรสะพานสะพานเจริญราษฎร์ 32

ภาพถ่าย

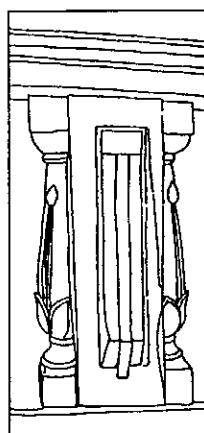

ลายเส้น

ภาพประกอบ 118 ฐานรองรับนาคประชุมเศียรสะพานสะพานเจริญราษฎร์ 32

ภาพถ่าย

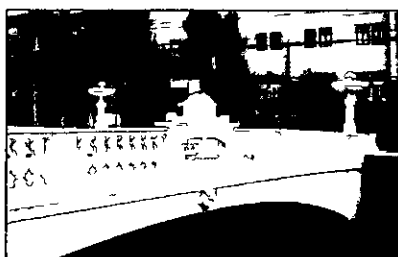

ลายเส้น

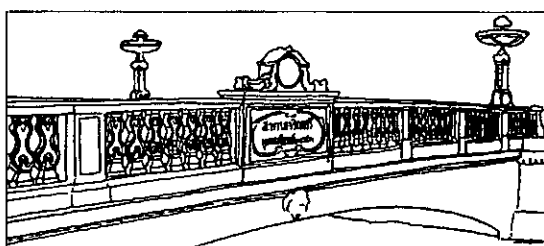
ภาพประกอบ 119 เสาคันทลูกกรงปูนปั้นสะพานสะพานเจริญราษฎร์ 32

เสาคันทลูกกรงปูนปั้นเป็นรูปดอกบัวประดับครึ่งซีกประกบเสากลาง

15 สะพานเจริญศรี 34

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 120 สะพานเจริญศรี 34

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานทรัพย์สร้างสะพาน เพื่อทรงอุทิศให้เป็นสาธารณสถานในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นประจำทุกปี และในปี พ.ศ. 2456 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมสุขาภิบาลสร้างสะพานขนาดกลางเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ข้ามคลองหลอด เชื่อมถนนวัด

ศิริมัตยาราม

ลักษณะสะพาน โค้งและพื้นสะพานเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานทั้งสองข้างเป็นลูกกรงปูนปั้น เชิงสะพานสองข้างมีเสาประดิษฐ์เป็นรูปพาน

ภาพประกอบ 121 ประติมากรรมหัวสิงโต Baalbek
จากหนังสือ Roman หน้า 79

ภาพถ่าย

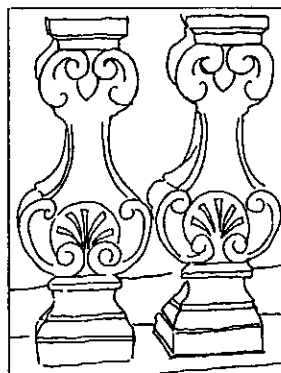
ลายเส้น

ภาพประกอบ 122 แผ่นจารึกนามสะพานสะพานเจริญศรี 34

แผ่นจารึกนามสะพานมีคำจารึกว่า "สะพานเจริญศรี พุทธศักราช 2457" พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จเปิดสะพานนี้เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2457 พระราชทานนามว่า สะพานเจริญศรี 34" ตัวเลขข้างท้าย คือ เลขแสดงพระชนมพรรษา เนื้อจารึกนี้เป็นแผ่นจารึกพระปรมาภิไธยย่อ ว ปร ปัจจุบันพระนามาภิไธยนี้หายไปเหลือแต่กรอบหลัง ได้แผ่นจารึกนามสะพานด้านนอกมีหน้าสิงห์ปูนปั้นประดับอยู่

ภาพถ่าย

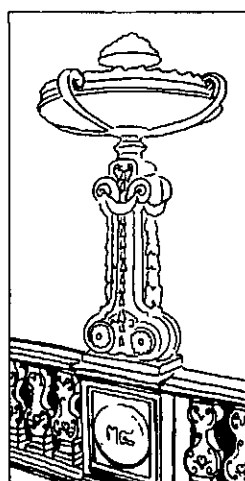

ลายเส้น

ภาพประกอบ 123 ลูกกรงสะพานเจริญศรี 34

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 124 เสาประติษฐานรูปพานสะพานเจริญศรี 34

เสาประติษฐานรูปพานตั้งอยู่เชิงสะพานทั้งสองข้างรวม 4 เสา มีเพ็องอุบะแบบตะวันตก ที่แทนฐาน เสาหมายเลข 4 หมายถึงปีที่ 4 แห่งการครองราชย์ และเป็นสะพานในลำดับที่ 4 ที่สร้างขึ้นในรัชกาล

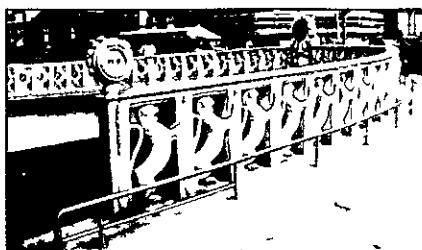

ภาพประกอบ 125 Caffarelli Sarcophagus

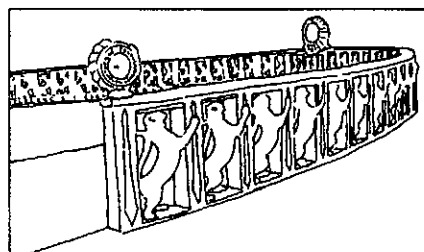

ภาพประกอบ 126 Garland sarcophagus with cupids, from Capranica

16 สะพานเจริญรัช 31

ภาพถ่าย

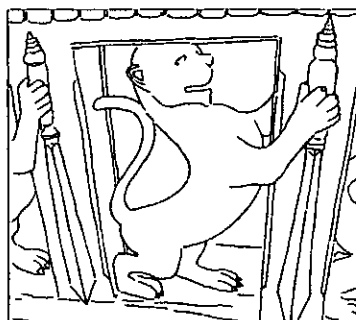
ลายเส้น

ภาพประกอบ 127 สะพานเจริญรัช 31

เป็นสะพานแรกที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยายมราชเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างขึ้นที่ตำบลปากคลองตลาด เพื่อเป็นพระราชกุศลเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ลักษณะตัวสะพานเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก พนักราวสะพานทั้งสองข้างโค้งเป็นรูปครึ่งวงกลม มีทางเท้าสองข้าง

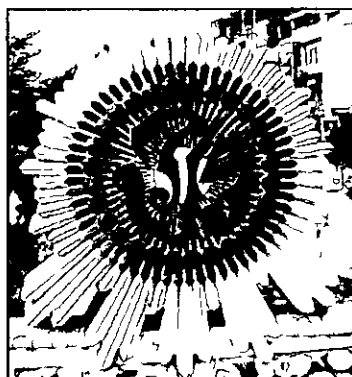
ภาพถ่าย

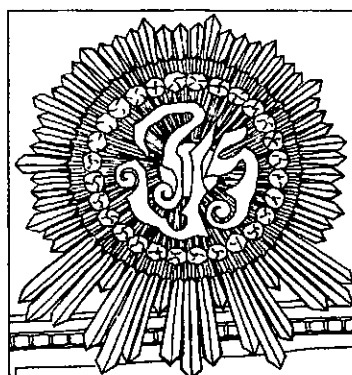
ลายเส้น

ภาพประกอบ 128 ลูกกรงปูนปั้นสะพานเจริญรัช 31

ลูกกรงทั้งสองข้างประดิษฐ์เป็นรูปเสื่อยืนหันข้างประคองพระบรมศด้วยเท้าหน้าทั้งคู่โดยให้หันหน้าเข้าหากันที่กึ่งกลางสะพาน หมายถึง กิจการเสื่อปาทีทรงสถาปนาขึ้นในปีเดียวกันนี้

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 129 แป้นปูนปั้นสะพานเจริญรัช 31

แป้นปูนปั้นรองรับพระนามาภิไธยย่อ ว ปร ประดิษฐานอยู่ตรงกลางรัศมี ประดับเหนือราวสะพานด้านล่างเป็นแผ่นจารึกนามสะพาน

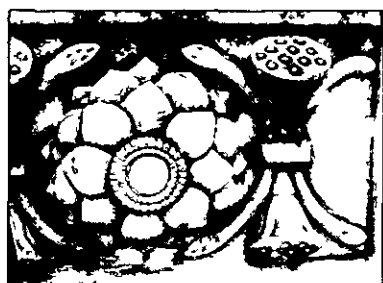
ภาพถ่าย

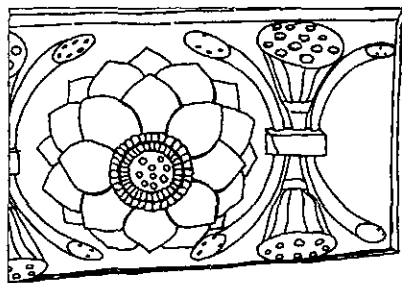
ลายเส้น

ภาพประกอบ 130 แผ่นจารึกนามสะพานเจริญรัช 31

กึ่งกลางสะพานเป็นรูปคล้ายโล่ จารึกนามสะพาน แวดล้อมด้วยลายดอกบัวตูม

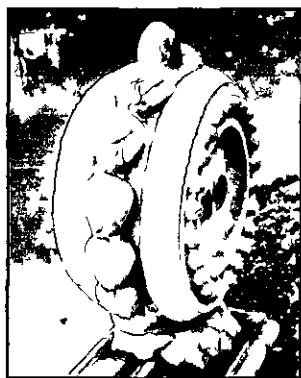
ภาพถ่าย

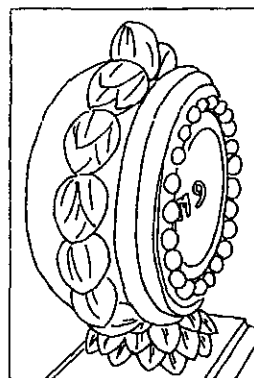
ลายเส้น

ภาพประกอบ 131 ลวดลายที่ขอบสะพานด้านนอกสะพานเจริญรัช 31

ลวดลายที่ขอบสะพานด้านนอกเป็นรูปดอกบัว และผักบัว

ภาพถ่าย

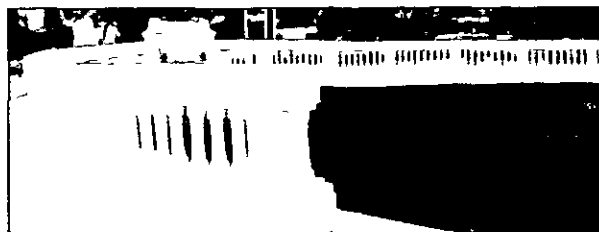

ลายเส้น

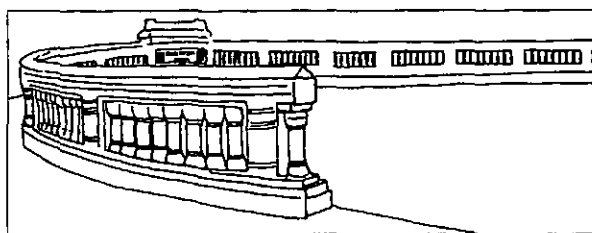
ภาพประกอบ 132 แป้นกลมล้อมรอบบัวตุมสะพานเจริญรัช 31

ที่ปลายราวสะพานทั้งสองด้านมีแป้นกลมจารึกตัว 31 อันเป็นจำนวนเท่ากับพระชนมพรรษาในเวลานั้น

17 สะพานอุบลรัตน์

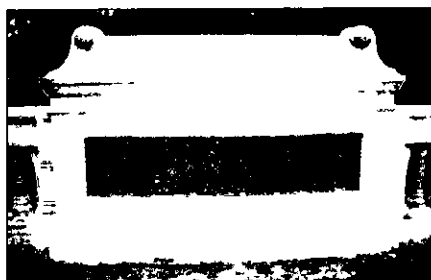
ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 133 สะพานอุบลรัตน์

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิม เชื่อมถนนอัษฎางค์และถนนราชินี สร้างในพุทธศักราช 2455 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อถวายแด่พระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าอุบลรัตน์นารีนาค กรมขุนอรรคราชกัลยาในรัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานนามว่าสะพานอุบลรัตน์ มีพิธีเปิดเมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2456 ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานทั้งสองข้างเป็นรูปครึ่งวงกลม

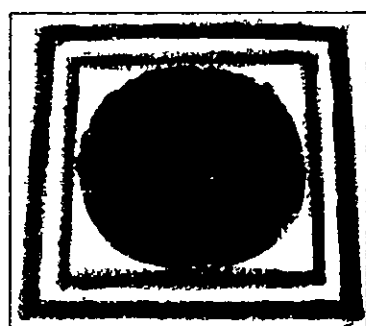
ภาพถ่าย

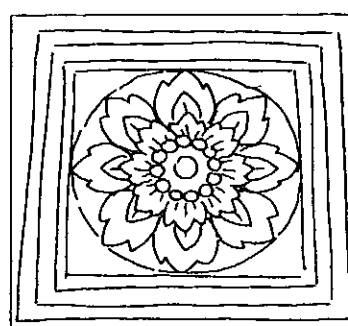
ลายเส้น

ภาพประกอบ 134 แผ่นจารึกนามสะพานอุปถัมภ์

แผ่นจารึกนามสะพานอยู่กึ่งกลางราวสะพานทั้งสองข้าง จารึกชื่อสะพานและปีพุทธศักราช 2455 จารึกทั้งด้านนอกและด้านในทั้งสองข้าง มีลายดอกอุบลในกรอบสี่เหลี่ยมประดับอยู่ในแผ่นจารึกซึ่งมีกรอบเป็นลายกลีบบัว

ภาพถ่าย

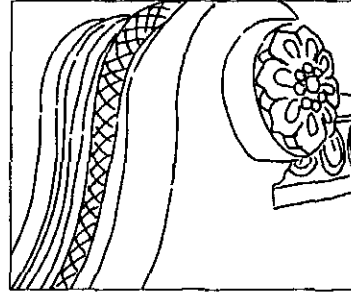
ลายเส้น

ภาพประกอบ 135 ลวดลายที่อยู่ข้างนามสะพานอุปถัมภ์

คล้ายลายดอกกลอยอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมอยู่ข้างนามสะพาน

ภาพถ่าย

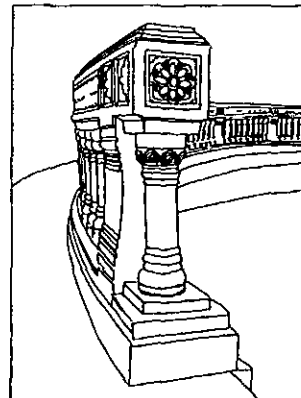

ลายเส้น

ภาพประกอบ 136 ด้านข้างของแผนจาริกนามสะพานอุบลรัตน์

ภาพถ่าย

ลายเส้น

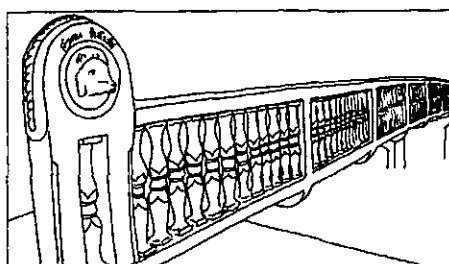
ภาพประกอบ 137 ลูกกรงสะพานอุบลรัตน์

ลูกกรงเป็นลูกมะหวดกลมและราวลูกกรงคล้ายเป็นลายดอกกลอย

18 สะพานข้ามโรงสี

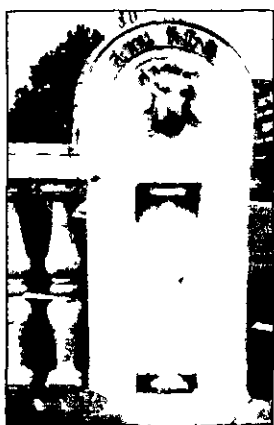
ภาพถ่าย

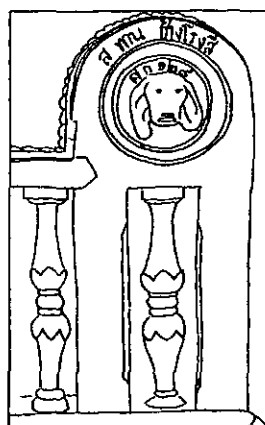
ลายเส้น

ภาพประกอบ 138 สะพานข้ามโรงสี

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมตรงปลายถนนบำรุงเมือง แขวงกระทรวงมหาดไทย ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กแบบเรียบ ราวสะพานทั้งสองข้างทำเป็นลูกกรงปูนปั้น มีเสาที่ปลายสะพานทั้งสองฝั่ง มีทางเท้าสองข้าง

ภาพถ่าย

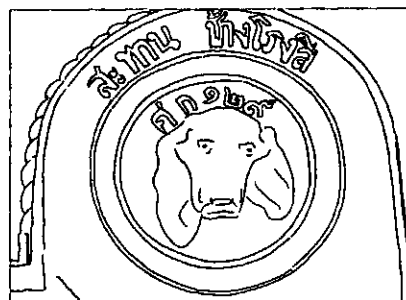
ลายเส้น

ภาพประกอบ 139 แผ่นจารึกนามสะพานข้ามโรงสี

จารึกนามสะพานอยู่ที่เสาปลายสะพาน หัวเสาเป็นแผ่นแบนมีหัวสุนัขโผล่ออกมาจากวงกลม เหนือหัวสุนัขมีตัวอักษรจารึกสองแถว แถวแรกจารึก “ศก 127” ซึ่งเป็นปีที่สร้างสะพานเสร็จเท่ากับ พ.ศ. 2453 เหนือขึ้นไปอีกแถวหนึ่งเป็นนามสะพาน และด้านล่างมีลูกกรงปูนหล่อ

ภาพถ่าย

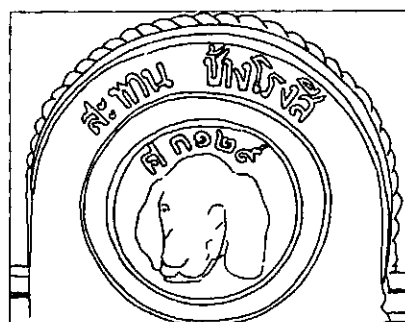

ลายเส้น

ภาพประกอบ 140 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันออกหันหน้าเข้าหากัน

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 141 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันออกหันหน้าเข้าหากัน

ภาพถ่าย

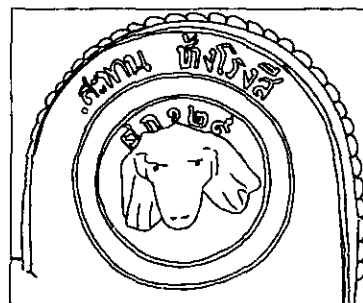

ลายเส้น

ภาพประกอบ 142 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันตกหันหน้าออกจากสะพาน

ภาพถ่าย

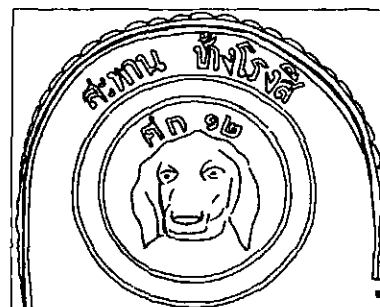

ลายเส้น

ภาพประกอบ 143 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันตกหันหน้าออกจากสะพาน

ภาพถ่าย

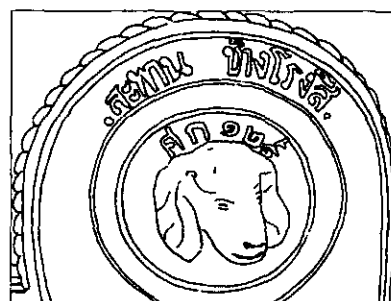

ลายเส้น

ภาพประกอบ 144 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันออกหันหน้าเข้าหากัน

ภาพถ่าย

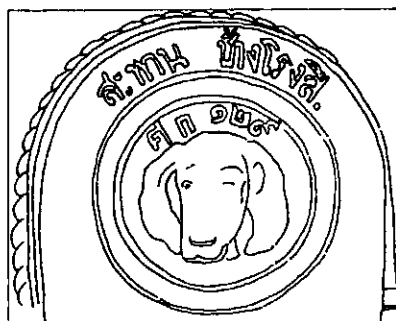

ลายเส้น

ภาพประกอบ 145 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันออกหันหน้าเข้าหากัน

ภาพถ่าย

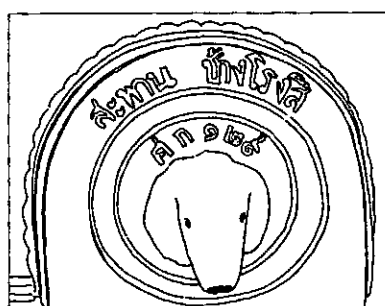

ลายเส้น

ภาพประกอบ 146 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันตกหันหน้าออกจากสะพาน

ภาพถ่าย

ลายเส้น

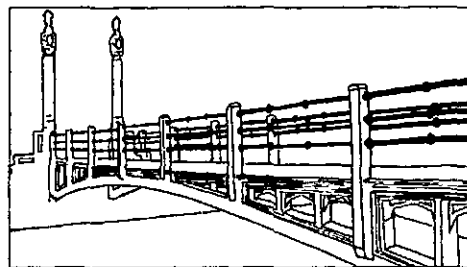
ภาพประกอบ 147 รูปหัวสุนัขปลายสะพานด้านทิศตะวันตกหันหน้าออกจากสะพาน

สันนิษฐานว่ารูปหัวสุนัขที่อยู่ปลายสะพานเป็นพันธุ์จากต่างประเทศ เพราะพันธุ์ไทยแท้ที่พบ เช่น หลังกานมีลักษณะหูตั้ง และวิศวกรที่สร้างสะพานนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ

19 สะพานปีกุนหรือสะพานหมุ

ภาพถ่าย

ลายเส้น

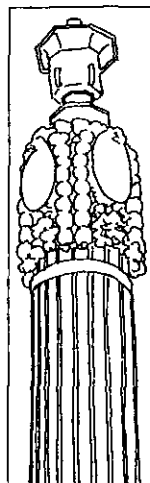
ภาพประกอบ 148 สะพานปีกุนหรือสะพานหมุ

เป็นสะพานสำหรับคนเดินข้ามคลองคูเมืองเดิม ตรงหน้าวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามและกระทรวงมหาดไทย สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 5 ทรงบริจาคพระราชทรัพย์สร้างเนื่องในวโรกาสพระชนมายุครบ 4 รอบ ในพุทธศักราช 2454 สร้างแทนที่สะพานไม้(ทก)ซึ่งทรุดโทรม(ศิริชัย นฤมิตรเวช การ 2520 138) ลักษณะสะพานเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานมีลักษณะเป็นท่อนเหล็กกลมทอดไปตามยาว คั่นด้วยเสาคอนกรีตเป็นระยะ จุดเด่นของสะพานอยู่ที่เสาสี่มุมสะพานแบบเสาคลาสสิกเซาะร่อง หัวเสาเป็นทรงถ้วยประดับชอมาลา

ประชาชนเรียกกันติดปากว่า สะพานหมุ เพราะที่เชิงสะพานด้านวัดราชประดิษฐ์ มีอนุสาวรีย์รูปหมุหล่อด้วยโลหะประดิษฐานอยู่ รูปหมุนี้เป็นอนุสาวรีย์ซึ่งผู้เกิดสหชาติ คือ ปีกุน ปีเดียวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทร์ ได้แก่ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระยาพิพัฒน์โกษา และพระยาราชสงคราม ได้ร่วมกันสร้างขึ้น ฝีมือการปั้นหมุเป็นฝีมือของพระเทพธรรมา กับนายจิตร พิมพ์โกวิท แบ่งกันปั้นคนละครึ่งตัว(ศิริชัย นฤมิตรเวช การ 2520 138)

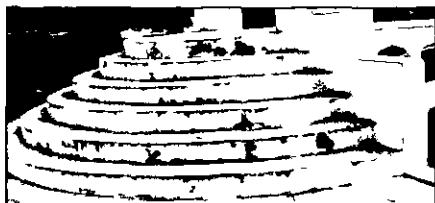
ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 149 เสาที่เชิงสะพานสะพานปึกนหรือสะพานหมู

เสาที่เชิงสะพานทั้งสองฝั่งมีทั้งหมดสี่ต้น เป็นเสาคอนกรีตเจาะร่องหัวเสาเป็นรูปถ้วย ประดับขอมาลามิวงรูปไข่วางทุกเสา ต้นเสา หมายถึง เทียนประทีปพระชันษาเป็นตะเกียงไม่มีแสง มีความหมายถึงในรอบ 4 พรรษา เมื่อขาดพระราชสวามีไปก็คล้ายดวงชวลาที่อับแสง ขาดความรู้โรจน์

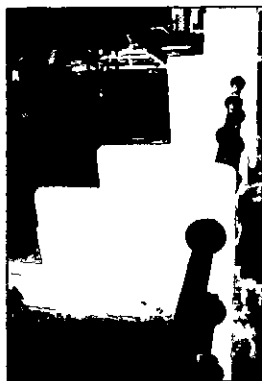

ภาพถ่าย

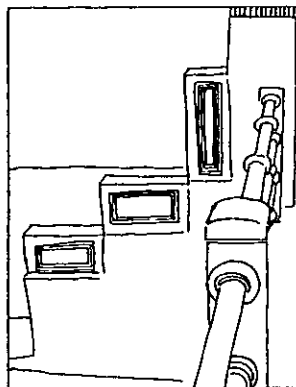

ลายเส้น

ภาพประกอบ 150 บันไดทางขึ้นแบบครึ่งวงกลม

ภาพถ่าย

ลายเส้น

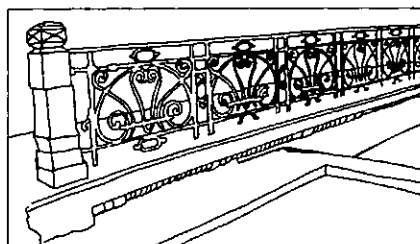
ภาพประกอบ 151 ราวสะพานปีกุน

ราวสะพานมีลักษณะเป็นท่อนเหล็กกลมทาสีทอติไปตามยาว คั่นด้วยเสาคอนกรีตเป็นระยะ

20 สะพานมอญ

ภาพถ่าย

ลายเส้น

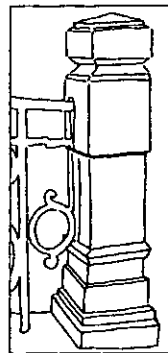
ภาพประกอบ 152 สะพานมอญ

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมทางด้านหลังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และพระราชวังสราญรมย์ เชื่อมถนนเจริญกรุง

บริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของสะพานไม้ ฐานกออิฐถือปูนซึ่งชาวมอญที่อาศัยในบริเวณนี้ร่วมกันสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3 จึงเรียกกันว่า สะพานมอญ ต่อมาในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสะพานเดิมมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมากจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก มีราวสะพานเป็นเหล็กดัดโปร่ง มีทางเท้าสองข้าง (ถาวร จารุทิศชัย 2542 : 15)

ภาพถ่าย

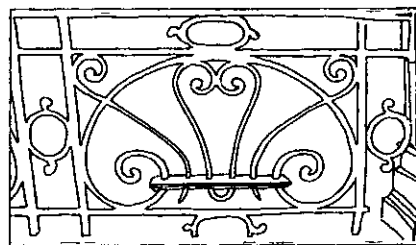
ลายเส้น

ภาพประกอบ 153 เสาเชิงสะพานมอญ

ลักษณะเป็นเสาคอนกรีต เหลี่ยมคล้ายกลายมาจากเสาหัวเม็ดแบบไทย

ภาพถ่าย

ลายเส้น

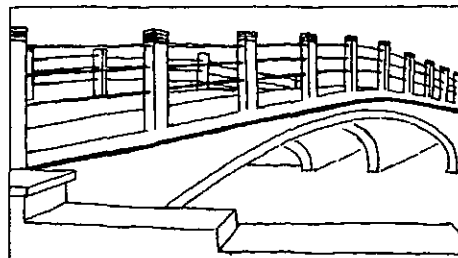
ภาพประกอบ 154 ลายเหล็กดัดสะพานมอญ

เหล็กดัดที่เป็นราวสะพานคล้ายลายอาร์ตนูโวๆ

21 1 สะพานหก

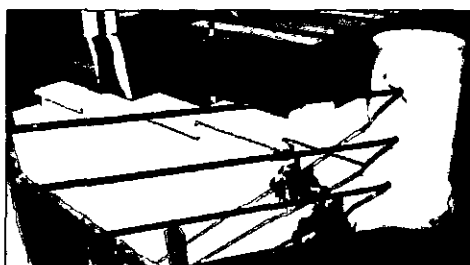

ภาพถ่าย

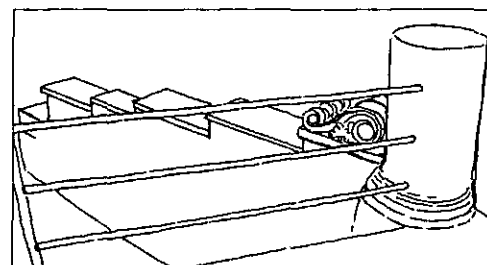

ลายเส้น

ภาพประกอบ 155 สะพานหก

ภาพถ่าย

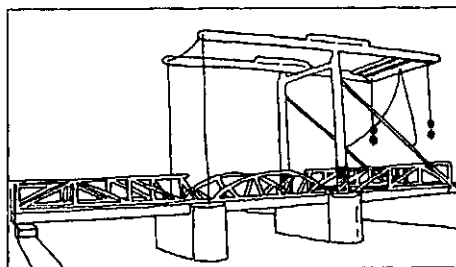
ลายเส้น

ภาพประกอบ 156 ราวสะพาน เสา และเชิงบันไดของสะพานหก

21 2 สะพานหกวิลันดา

ภาพถ่าย

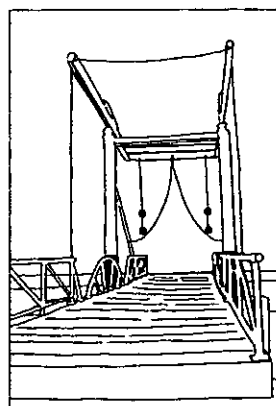

ลายเส้น

ภาพประกอบ 157 สะพานหกวินันดา

ภาพถ่าย

ลายเส้น

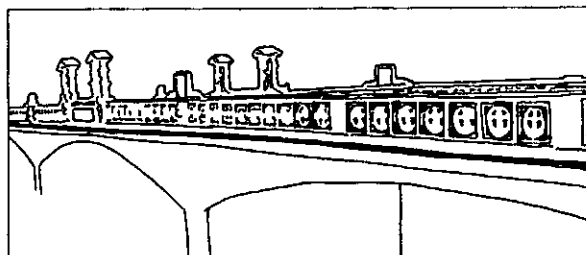
ภาพประกอบ 158 ราวสะพานและพื้นไม้

ราวสะพานเป็นเหล็กทาสี พื้นปูไม้กระดาน

22 สะพานมหาดไทยอุทิศ

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 159 สะพานมหาดไทยอุทิศ

เป็นสะพานข้ามคลองมหานาคที่บริเวณใกล้วัดสระเกศ ถนนบริพัตร เดิมบริเวณที่จะสร้างสะพานนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยมีพระราชดำริจะสร้างสะพานเชื่อมทางคมนาคมระหว่างถนนบริพัตรและถนนอื่นๆ ในบริเวณนั้นเพราะเป็นที่ซึ่งมีถนนหลายสายมาบรรจบกัน แต่ยังไม่ทันสร้างก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน ต้นรัชกาลที่ 6 ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีเป็นประธานได้พร้อมใจกันบริจาคเงินสร้างสะพานขึ้นในบริเวณนี้ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์อันเป็นสาธารณประโยชน์ และเกิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนอุทิศสวนกุหลาบถวายสนองพระเดชพระคุณ

ลักษณะสะพานเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก มีโครงสร้างสะพานด้านล่างแบบวงโค้งที่บรรพนักสะพานเป็นคอนกรีตเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมจัตุรัส ภายในบรรพนักพวงหรือคานปู้นั้นแบบฝรั่ง กลางสะพานมีแผ่นจารึกนามสะพานและปีพุทธศักราช 2457 ที่สร้างเสร็จ ประดับด้วยรูปวงจักรข้างละ 1 วง สองข้างจารึกเป็นเสาซุ้มด้านขวาของซุ้มมีภาพประติมากรรมนูนสูงรูปสตรีอุ้มเด็ก ในมือเด็กมีช่อชอนกลิน ด้านซ้ายเป็นภาพผู้ชายยืนจับบาเด็ก มีพวงมาลัยปู้นั้นพาดอยู่เหนือจารึกและด้านข้างของซุ้ม ด้านล่างทำเป็นภาพเฟืองอุบะคอนบนเป็นภาพราชสีห์ยืนแทนหันหน้าเข้าสู่ซุ้มกลางสะพานมีพวงมาลัยปู้นั้นพาดอยู่ข้างบน (ถาวร จารุกิตติชัย 2542 28 - 31)

ภาพถ่าย

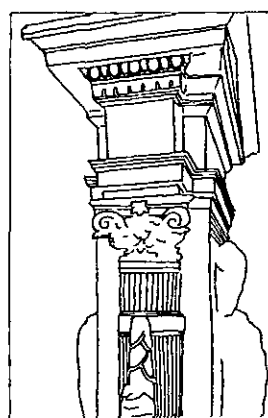
ลายเส้น

ภาพประกอบ 160 แผ่นจารึกนามสะพานมหาตมาโกศลวิทย์

มีแผ่นจารึกนามสะพานและปีพุทธศักราช 2457 ที่สร้างเสร็จอยู่กลางสะพาน ประดับด้วยรูปวงจักร ข้างละหนึ่งวง สองข้างจารึกเป็นเสาชุ้ม ด้านขวาของชุ้มมีภาพประติมากรรมหุ่นสูงรูปสตรีอุ้มเด็ก ในมือเด็กมีช้อนชอนกลิน ด้านซ้ายเป็นภาพผู้ชายยืนจับบาเด็ก รูปทั้งหมดแสดงอาการร้องไห้เศร้าโศก มีพวงมาลัยปูนปั้นพาดอยู่เหนือจารึกและด้านข้างของชุ้ม

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 161 เสาชุ้มสะพานมหาตมาโกศลวิทย์

เป็นภาพด้านข้างของภาพประติมากรรมหุ่นสูงรูปสตรีอุ้มเด็ก และภาพประติมากรรมหุ่นสูงรูปผู้ชายยืนจับบาเด็ก บนสุดประดับด้วยลายกลีบบัว ถัดลงมาเป็นลวดลายแบบตะวันตก หัวเสาแบบกรีก และพวงมาลัยปูนปั้น

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 162 ภาพประติมากรรมนูนสูงรูปสตรีอุ้มเด็ก

ภาพประติมากรรมนูนสูงรูปสตรีอุ้มเด็กอยู่ด้านซ้ายของซุ้ม ในมือเด็กมีช่อชอนกลิน

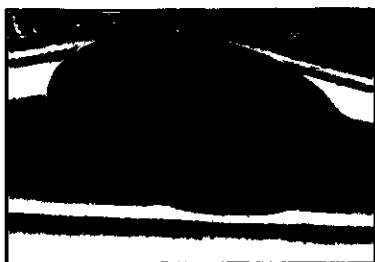
ภาพถ่าย

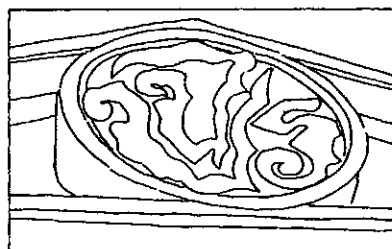
ลายเส้น

ภาพประกอบ 163 ภาพประติมากรรมนูนสูงรูปผู้ชายยืนจับบาเด็ก

ภาพประติมากรรมนูนสูงรูปผู้ชายยืนจับบาเด็กอยู่ด้านขวา

ภาพถ่าย

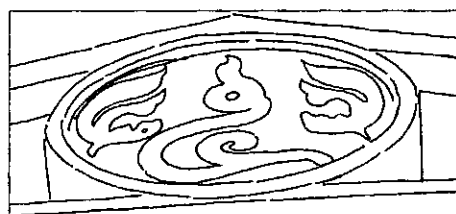

ลายเส้น

ภาพประกอบ 164 จารึกเหนือซุ้มด้านขวาของจารึกนามสะพาน

ภาพถ่าย

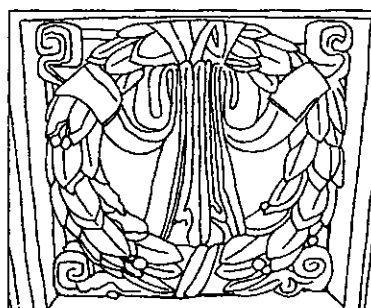

ลายเส้น

ภาพประกอบ 165 จารึกเหนือซุ้มด้านซ้ายของจารึกนามสะพาน

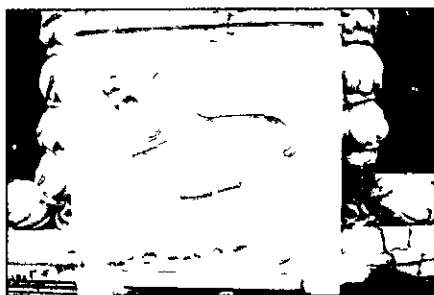

ภาพถ่าย

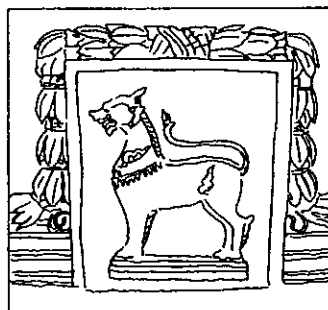

ลายเส้น

ภาพประกอบ 166 พวงหรีดปูนปั้นแบบฝรั่งสะพานมหาดไทยอุทิศ

ภาพถ่าย

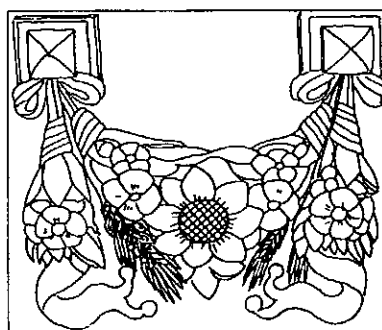
ลายเส้น

ภาพประกอบ 167 ชุ่มยอยด้านข้างสะพานมหาดไทยอุทิศ

ชุ่มยอยด้านข้างเป็นภาพราชสีห์ยืนแท่นมีพวงมาลัยปูนปั้นพาดอยู่ข้างบน รูปราชสีห์ยืนแทนหมายถึง
ถึง กระทรวงมหาดไทย

ภาพถ่าย

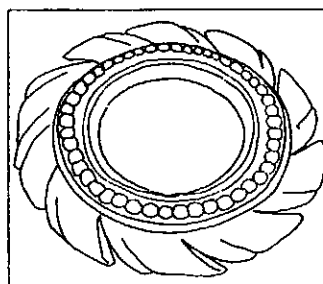

ลายเส้น

ภาพประกอบ 168 เฟืองอุบะข้างชุ่มยอยสะพานมหาดไทยอุทิศ

ภาพถ่าย

ลายเส้น

ภาพประกอบ 169 วงจักรข้างจารึกนามสะพาน

ส พลายน้อย (2547 : 23) ได้กล่าวถึงจักรในเรื่องสัญลักษณ์มงคลไว้ในหนังสือสิริมงคลดังนี้

จักรเป็นสัตว์อีกอย่างหนึ่งของพระนารายณ์ มีชื่อว่า จักรสุทรรคนหรือวัชรนา เป็นจักรที่พระเพลิงมอบให้เป็นที่ระลึกพร้อมกับตะบอง จักรเป็นอาวุธที่ใช้ขว้างไปสังหารศัตรู เป็นเครื่องหมายของผู้เป็นใหญ่ผู้มีอำนาจ

4 ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

4.1 วิเคราะห์โดยยึดสะพานเป็นเกณฑ์

- 4.1.1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน
- 4.1.2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
- 4.1.3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน

1 สะพานผานพิภพลีลา

ทอดข้ามคลองหลอด ตรงบริเวณที่ถนนราชดำเนินกลางติดต่อบรรจบกับถนนราชดำเนินใน ใกล้สะพานมีอุทกทานรูปพระแม่ธรณีบีบมวยผม ถัดไปเป็นสนามหลวง ศาลคดีเด็กและเยาวชน ศาลหลักเมือง

อาคารสองฝั่งถนนราชดำเนินกลางสร้างเมื่อ พ.ศ. 2480 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นตึกแบบบาวเฮาส์ ผสมผสานศิลปะของเยอรมันและฝรั่งเศสเข้าด้วยกัน มีฟุตบาทกว้างโดยตั้งใจให้ตั้งร้านกาแฟริมทางแบบเมืองฝรั่ง

บริเวณใกล้คลองหลอดวัดราชบพิธ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้นหลังจากขุดคลองรอบกรุงแล้ว ด้วยมีพระราชประสงค์ให้เป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรติดต่อค้าขายของราษฎร ราษฎรเรียกคลองหลอดตามลักษณะของคลองที่เล็กและตรงเท่ากันตลอดสาย ทำหน้าที่ชักน้ำระหว่างคลอง ปัจจุบันคลองหลอดไม่ได้ใช้เพื่อการคมนาคม เพราะมีประตูกั้นน้ำอยู่เพื่อควบคุมระดับน้ำและเปลี่ยนสภาพกลายเป็นคลองระบายน้ำแทน

2 สะพานผานฟ้าลีลาศ

ทิศตะวันออกที่จรดถนนหลานหลวง เป็นถนนเริ่มต้นจากสะพานผานฟ้าลีลาศถึงสะพานยมราช ชื่อถนนมาจากการที่บริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งวังของพระเจ้าหลานเธอ 6 พระองค์ 6 วัง ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นหลังจากขุดคลองรอบกรุงแล้ว ด้วยมีพระราชประสงค์ให้เป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรติดต่อค้าขายของราษฎร ราษฎรเรียกคลองหลอดตามลักษณะของคลองที่เล็กและตรงเท่ากันตลอดสาย ทำหน้าที่ชักน้ำระหว่างคลอง ปัจจุบันคลองหลอดไม่ได้ใช้เพื่อการคมนาคม เพราะมีประตูกั้นน้ำอยู่เพื่อควบคุมระดับน้ำและเปลี่ยนสภาพกลายเป็นคลองระบายน้ำแทน

3 สะพานสมมตอมรรมาศ

ทิศตะวันออกที่จรดถนนบำรุงเมือง เป็นถนนสายเก่าแก่ของกรุงเทพฯ เดิมเป็นทางเท้าที่มีมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ชื่อเดิมว่า ถนนเสาชิงช้า ได้รับการปรับปรุงและได้เปลี่ยนชื่อเป็น บำรุงเมือง ต่อมาในปี พ.ศ. 2413 รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้มีการขยายถนนนี้จนมีความกว้าง 9 เมตร สืบมาถึงปัจจุบัน ดิگแถวริมถนนก็ก่อสร้างในช่วงใกล้เคียงกับการปรับปรุงถนน เดิมด้านหน้าดิگแถวเป็นทางเดิน มีหลังคาและทิวโค้งคลุมเหมือนดิگแถวในภูเก็ตและป็นัง แต่ปัจจุบันได้ถูกปิดทึบหมดแล้ว ทำให้ต้องลงมาเดินบนถนนเพราะไม่มีทางเท้าเหลืออยู่ แถวมีลักษณะการค้าที่เด่นชัด คือ การค้าเครื่องสังฆภัณฑ์ซึ่งมีเกือบทุกคูหา จนเรียกได้ว่าเป็นย่านการค้าเครื่องสังฆภัณฑ์ที่เก่าแก่และสำคัญ

4 สะพานดำรงสถิติย์

ทิศตะวันออกที่จรดถนนเจริญกรุง ซึ่งเป็นถนนสายแรกในกรุงเทพฯ ที่สร้างตามแบบยุโรปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อสร้างเสร็จใหม่ๆยังมีได้พระราชทานนาม คนทั่วไปเรียกกันว่า ถนนใหม่ ส่วนชาวยุโรปเรียก นิวโรด จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2411 จึงโปรดเกล้าฯพระราชทานนามถนนสายนี้ว่า ถนนเจริญกรุง

ถนนเจริญกรุงเมื่อแรกสร้างใน พ.ศ. 2404 แบ่งสร้างเป็น 2 ช่วง ช่วงแรก คือ ถนนเจริญกรุงตอนนอก ระยะตั้งแต่คูเมืองชั้นในถึงแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลดาวคะนอง ช่วงที่สอง เป็นถนนเจริญกรุงตอนใน ระยะทางตั้งแต่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามตัดออกประตูสามยอดถึงสะพานดำรงสถิติย์(สะพานเหล็ก) เดิมกำหนดว่าจะตัดตรงจากสะพานดำรงสถิติย์ (สะพานเหล็ก) ถึงกำแพงเมืองด้านถนนสนามไชย แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงมีความรู้และเชี่ยวชาญเรื่องปืนใหญ่ ทรงทักท้วงว่าการสร้างถนนตรงมาสู่พระบรมมหาราชวังนั้นผิดหลักยุทธศาสตร์ ด้วยถนนอาจกลายเป็นชัยภูมิให้ข้าศึกใช้ตั้งปืนใหญ่ยิงทำลายกำแพงเมืองได้โดยง่าย ดังนั้นการสร้างถนนเจริญกรุงตอนในนี้ จึงต้องหักมุมเลี้ยวตรงเชิงสะพานเหล็กดังที่เห็นในปัจจุบัน

บริเวณ 2 ฟากของถนนเจริญกรุง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างดิگแถวชั้นเดียวสำหรับเป็นท่าเล่ค้าขายตามแบบที่มีในเมืองสิงคโปร์ เพื่อพระราชทานแด่พระราชโอรสพระธิดาจะได้เก็บผลประโยชน์ต่อไป ถนนเจริญกรุงจึงกลายเป็นย่านการค้าที่สำคัญ ซึ่งชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งประกอบธุรกิจแต่ครั้งนั้น ส่วนดิگแถวก็ยังคงเหลืออยู่บ้าง แต่โดยมากจะเปลี่ยนแปลงเป็นอาคารสมัยใหม่ไปแล้ว

5 สะพานกาญจนาภิเษก

ทิศตะวันออกที่จรดถนนเยาวราชเป็นถนนในเขตสำเพ็ง ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สำเพ็งเป็นบริเวณที่อาศัยและที่ทำมาค้าขายของชาวจีน มีสภาพแออัดไม่เป็นระเบียบ ที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่สร้างด้วยไม้ไผ่หลังคามุงแฝก ทำให้เกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้ง หลังจากเกิดเพลิงไหม้ทุกครั้งสำเพ็งก็จะยิ่งแออัดกว่าเดิม จนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดเพลิงไหม้สำเพ็งครั้งใหญ่ จึงถือโอกาสปรับปรุงบริเวณสำเพ็งให้ดีขึ้น ด้วยการตัดถนนและจัดระเบียบที่อยู่อาศัยใหม่

6 สะพานนรรัตนสถาน

ใกล้สะพานมีศาลเจ้าที่ชาวจีนรวมกันสร้างไว้กราบไหว้บูชา ด้านข้างเป็นห้องแถวที่ทำการค้าขาย ตกทอดกันมา ยังสามารถพบเห็นอาคารแบบเก่าได้โดยจะมีการทำสีแบบอาคารเก่า และหากมีซอยใหญ่ก็จะ มีทางเข้าไปเกสท์เฮ้าส์ อีกด้านหนึ่งหากเดินไปเรื่อยๆ จะเจอกับถนนพระอาทิตย์ และสวนสาธารณะชื่อ สวนสันติชัยปราการ ตลอดข้างทางจะเป็นร้านอาหาร ร้านเหล้า เกสท์เฮ้าส์ ซึ่งจะพลุกพล่านในตอนเย็น

อีกด้านใกล้ห้างนิวเวิลด์ที่กำลังถูกรื้อถอน มีร้านขายเสื้อผ้า และอาหารตลอดทางจนไปถึงถนน ตรอกข้าวสารที่ปิดถนนตอนเย็นเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว

7 สะพานระพีพัฒนา

มีป้อมตำรวจอยู่ติดกับสะพาน ทางเท้าข้างสะพานใช้เป็นที่จอดรถ และวางม้าหิน แต่ยังสามารถสัญจรไปมาได้เพราะรูปร่างของสะพานที่โค้งสั้นและกว้าง พบตึกแถวแบบเก่าตามข้างทางได้บ้าง ส่วนมากด้านล่างเป็นร้านค้าและด้านบนไว้อยู่อาศัย

8 สะพานเทเวศรณมิตร

เป็นสะพานสุดท้ายที่ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ที่จะไปออกปากคลองถึงแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงวัด เทวราชกุญชร วัดเทวราชกุญชรนี้เป็นวัดโบราณ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ เดิมตรงบริเวณหน้าวัดเทวราชกุญชรนี้มีถนนถึง 3 สายคือ ถนนดวงตะวันนอก ถนนดวงตะวันใน ถนนดวง ตะวันหน้า ทั้งสามถนนนี้ไปถึงถนนราชปรารภ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นถนนศรีอยุธยา

ข้างสะพานมีทั้งตลาดสด ผลไม้ ร้านขายต้นไม้ที่เป็นแถวยาว ร้านเบอร์เกอร์ แผงขายบนฟุตบาท ฟุตบาทข้างคลองผดุงกรุงเกษมในช่วงเย็นจะมีร้านข้าวต้ม อาหารตามสั่ง หลายร้านเป็นแนวยาว

9 สะพานวิศุกรรมนฤมาน

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมอีกสะพานหนึ่ง ระหว่างถนนประชาธิปไตยเชิงสะพานที่มาจาก สี่แยกวิสุทธิกษัตริย์ ทางด้านขวามือเป็นที่ตั้งของวัดมกุฏกษัตริยาราม หรือเดิมเรียกว่าวัดพระนามบัญญัติ วัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างขึ้น

ข้ามสะพานไปอีกฟาก พอลงสะพานไป ตรงเชิงสะพานด้านซ้ายมือเป็นสำนักงานทรัพย์สินส่วน พระมหากษัตริย์ เดิมสถานที่นี้เป็นวังมาก่อน แล้วจึงจะมาเป็นสำนักงานทรัพย์สินฯ

10 สะพานเทวกรรมรังรักษ์

ชาวบ้านเรียกกันว่า สะพานนางเลิ้ง นางเลิ้งเป็นชื่อของตำบลหนึ่งในท้องที่อำเภอป้อมปราบศัตรู พาย บ้างว่า นางเลิ้ง เพี้ยนมาจากคำว่า อีแรง เพราะวาในสมัยรัชกาลที่ 3 คนเป็นโรคอหิวาตกโรคตายกัน มากจนเอาศพออกทางประตูมีมาวางไว้ที่วัดสระเกศ เมาไม่ทันจึงเหลือศพมากมายที่กองไว้ นกอีแร้งก็เลย ลงมาจิกกินซากศพ จนมีชื่อเรียกกันติดปากว่า อีแรงวัดสระเกศ ต่อมาผู้คนแถวนั้นเห็นว่าคำว่า อีแรง นั้นไม่ เหมาะสมจึงเปลี่ยนไปเรียกว่า นางเลิ้ง

อีกทางหนึ่งว่าที่ตำบลนางเลิ้งนี้ แต่แรกบริเวณแถวนั้นประชาชนทำโอ่งขายกันมาก โอ่งนางเลิ้ง เป็นภาชนะที่ทำด้วยดินแบบตุ้มหรือโอ่งขนาดใหญ่ บางทีก็เรียกกันว่า ตุ้มอีเลิ้ง หรือโอ่งนครสวรรค์ แต่สมัยนี้

ไม่ค่อยทำขายเพราะขนาดใหญ่เยอะเกินไป คนจึงไม่นิยมใช้เชิงสะพานนางเล็งด้านที่จะไปทางสนามม้า นางเล็ง พอลงสะพานไปทางด้านซ้ายมือก็จะเป็นวังของ พลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวิทยาเขตพาณิชยการพระนคร

11 สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

ชาวบ้านแถบนั้นเรียกว่า สะพานขาว ใกล้ตลาดโบเบ๊ที่เป็นตลาดขายเสื้อผ้าโหล และเสื้อผ้าเก่าในเฉพาะช่วงเวลาเช้าถึงเที่ยง มีห้างตัดเสื้อผ้าทันสมัยส่งออกนอกในอาคารสูงหลายสิบชั้น แต่ยังพบโรงหนังและอาคารเก่าบริเวณนั้นได้ ช่วงเย็นบริเวณใกล้สะพานจะเป็นตลาดขายส่งและปลีของผลไม้

ใกล้ตลาดสี่แยกมหานาค สมัยก่อนเป็นห้องแถวอยู่ริมน้ำ เรือบรรทุกผลไม้จากในสวนพายมาขายส่งที่นี่ ที่เรียกว่า สี่แยกมหานาค นั้นเป็นคลอง คือ คลองมหานาคที่เริ่มต้นจากคลองโอง่างกับคลองบางลำภู ปากคลองอยู่ตรงสะพานมหาชาติไทยอุทิศหรือสะพานร้องไห้ ผ่านข้างวัดสระเกศหรือภูเขาทอง ผ่านสะพานนริศดำรัส ผ่านไปออกตรงสะพานเจริญราษฎร์ 32 ข้างสุเหรามหานาค ทะลุไปออกสะพานหัวช้าง

12 สะพานมัทวานรังสรรค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2447 เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ระหว่างถนนราชดำเนินกลางกับถนนราชดำเนินนอก ทางที่จะไปพระบรมรูปทรงม้ากับพระที่นั่งอนันตสมาคม ครั้งหนึ่งคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยหรือคณะราษฎร ได้อัญเชิญเชื้อพระวงศ์ขึ้นสูงมากับพระองค์อยู่ที่นี้ เช่น จอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นต้น

ตรงเชิงสะพานฝั่งที่จะไปลานพระบรมรูปทรงม้า ทางฝั่งซ้ายมือเป็นกระทรวงศึกษาธิการ เดิมตรงนั้นเป็นวังจันทร์เกษม มาเป็นกระทรวงศึกษาธิการในปี พ.ศ. 2464 กลับมาเป็นกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2469 เปลี่ยนไปเป็นกระทรวงศึกษาธิการอีกครั้งในปี พ.ศ. 2484 จนถึงปัจจุบันนี้

13 สะพานพิทยเสถียร

เดิมสะพานนี้เรียกว่า สะพานเหล็กกลาง ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ริมป้อมปิดปัจฉิมข้างโรงน้ำแข็ง นายเลิศของพระยาภักดีนครเศรษฐ์(เลิศ เศรษฐบุตร) เจ้าของรถเมล์ขาว รถเมล์สายแรกของประเทศไทย

ตรงเชิงสะพานด้านซ้ายมือเคยมีโรงยาฝิ่นถึงสองโรงกับร้านข้าวต้มสองร้าน มีร้านขายพวกมันต้มนมเคี้ยว น้ำตาล ถั่วแดงถั่วเขียวลูกเดือยต้มน้ำตาล ถัดมามีถนนเข้าไปถึงวัดกัลยาณ์ แขวงสยามกัมมาจล และกรมเจ้าท่า อีกด้านหนึ่งของสะพานที่จะไปทางแยกสี่พระยาได้ เชิงสะพานด้านขวามือเป็นที่ตั้งโรงน้ำแข็งนายเลิศ ที่หน้าโรงน้ำแข็งนี้มีหลักรถราง สวนทางด้านซ้ายมือเป็นที่ตั้งของ ห้างเทพนครพานิช ขายรถจักรยานคันบีมี วิทยุฟิลิปส์ จักรยานยี่ห้ออินเดียยี่ห้อเก่าๆ

ปัจจุบันยังสามารถพบเห็นห้องแถวไม้แบบเก่าได้ และพบร้านค้าที่ขายของหลากหลายกว่าในอดีต

14 สะพานเจริญราษฎร์ 32

ใกล้ตลาดสี่แยกมหานาค สมัยก่อนเป็นห้องแถวอยู่ริมน้ำ เรือบรรทุกผลไม้จากในสวนพายมาขายส่งที่นี่ ที่เรียกว่า สี่แยกมหานาค นั้นเป็นคลอง คือ คลองมหานาคที่เริ่มต้นจากคลองโอง่างกับคลองบางลำ

ภู ปากคลองอยู่ตรงสะพานมหาตไทยอุทิศหรือสะพานร้องไห้ ผ่านข้างวัดสระเกศหรือภูเขาทอง ผ่านสะพาน
นริศดำรัส ผ่านไปออกตรงสะพานเจริญราษฎร์ 32 ข้างสุเหรามหานาค ทะลุไปออกสะพานหัวช้าง

เป็นสะพานที่รุดมากจ่อแจ เพราะเป็นบริเวณตลาดโบ้เบ๊ที่ขายเสื้อผ้าโหลถึงแม้จะขายแค่ครึ่งวันเช้า
แต่ตกเย็นใกล้ๆสะพานก็จะมีตลาดผลไม้ขายส่ง ทั้งวางกอง โสแขง เป็นรถชนก็มี

15 สะพานเจริญศรี 34

ด้านที่จรดตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นตึกแถว 2 ชั้นก่ออิฐถือปูน เดิม
หลังคามุงกระเบื้องยาว อาคารห้องริมมีการตกแต่งรูปด้านหน้าที่สวยงาม โดยมีกระบังหน้าปูนปั้นลวดลาย
ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรป

เดิมบริเวณนี้เคยเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญมาก่อน เช่น เป็นห้างขายรถยนต์ เครื่องเรือนยนต์ เนื่อง
จากใกล้ปากคลองตลาดที่พ่อค้าแม่ค้าใช้เรือกันมากในสมัยนั้น

16 สะพานเจริญรัช 31

อยู่ใกล้ปากคลองตลาดที่ขึ้นชื่อเรื่องดอกไม้สด และตลาดเสื้อผ้าสะพานพุทธ มีท่าเรือ ใกล้โรง
เรียน สถานีตำรวจนครบาล อาคารแบบเก่ายังสามารถพบเห็นได้ ด้านที่จะไปปากคลองตลาดจะเป็นห้อง
แถวที่ค้าขาย และบนฟุตบาทก็มีร้านขายของกิน ของใช้ไปตลอดทาง สามารถพบเห็นคนรับจ้างขนของด้วย
รถเข็นผ่านบนสะพานได้เสมอ

17 สะพานอุบลรัตน์

ถนนพระพิพิธเริ่มแต่ถนนสนามชัยถึงสะพานอุบลรัตน์ ถนนพระพิทักษ์เริ่มจากสะพานอุบลรัตน์ถึง
ถนนบ้านหม้อ ชื่อถนนเป็นชื่อเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทั้งสองพระองค์ 2 พระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระพิพิธโภคภูเบนทร์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ทั้งสองพระองค์เป็นพระราชโอรสใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาศิลา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธ
โภคภูเบนทร์ พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายพนมวัน ส่วนกรมพระพิทักษ์เทเวศร์รับราชการวาทกรรมคช
บาล เป็นต้นราชสกุลกุญชร สมเด็จพระบรมราชชนกโปรดพระราชทานที่สร้างวังให้พระราชโอรสทั้ง 2 พระ
องค์กับพระอนุชาร่วมพระชนนีอีกพระองค์หนึ่งคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (พระ
องค์เจ้าชายทินกร) บริเวณริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันตก 3 วังติดต่อกัน เรียกกันว่า กลุ่มวังท้ายหีบเผย

เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้ง 3 พระองค์สิ้นพระชนม์ มีเชื้อสายอาศัยอยู่ในวังกลุ่มนี้สืบมาจนถึงรัช
สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ซื้อบริเวณวังนั้นทั้งหมดจากทายาท เพื่อสร้างสถานที่
ราชการ คือที่ทำการของกรมการรักษาดินแดน และเมื่อตัดถนนผ่านบริเวณวัง จึงโปรดพระราชทานนามถนน
2 สายที่ต่อเนื่องกันเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้ง 2 พระองค์ว่า ถนนพระพิพิธและถนนพระ
พิทักษ์

วังบ้านหม้อ วังเก่าตั้งอยู่เลขที่ 128 ถนนอัษฎางค์ โดยเมื่อปี พ.ศ. 2374 ในสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดไฟ
ไหม้วังกรมหมื่นสุนทรธิบดีถึงบ้านหม้อเป็นบริเวณกว้าง หลังจากนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์
เทเวศร์ พระองค์เจ้ากุญชร ต้นราชสกุลกุญชร จึงทรงย้ายวังมาสร้างใหม่ในที่ว่างบริเวณไฟไหม้ และประทับ

อยู่จนถึงพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 วังบ้านหม้อได้สืบทอดต่อมาแก่ทายาทในราชสกุลกุญชรจนถึงปัจจุบันนี้ มีอาคารต่าง ๆ อันทรงคุณค่าทั้งด้านความงามแห่งสถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์

18 สะพานช้างโรงสี

ใกล้อาคารว่าการกระทรวงมหาดไทย เดิมคือวังริมสะพานช้างโรงสี วังใต้ เป็นอาคารตึก 2 ชั้น ทรงยุโรป หน้าบันเป็นรูปราชสีห์ล้อมรอบด้วยลายเครือเถา หน้าอาคารประดิษฐานอนุสาวรีย์สมเด็จพระปิตุลาธิราชบรมราชูปถัมภ์ บิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ส่วนประตูและแนวรั้วนั้นประตูมี 3 ประตู ประตูกลางชื่อ ประตูดำรง ประตูซ้ายชื่อประตูพระยม ประตูขวาชื่อประตูสิงห์

แถวสะพานช้างโรงสีจะเรียกว่าย่านหลังกระทรวง เพราะเดินต่อจากกระทรวงมหาดไทยข้ามถนนบำรุงเมืองตรงสะพานช้างโรงสี จะมีอาคารร้านค้าขายของเก่า ของหลุดจำนำหลายประเภท เช่น นาฬิกา เครื่องเสียง เครื่องประดับ เป็นต้น ของที่ขายเป็นของละครและราคาต่อรองกันได้ ถ้าเลือกเก่งต่อเก่งก็จะได้ของดีราคาถูก

19 สะพานปีกุน

ทิศตะวันตกของสะพานที่จรดถนนราชินี เป็นที่ตั้งของศาลเจ้าพ่หอกหลง บริเวณภายในด้านหลังกรมการรักษาดินแดน เพื่อระลึกถึงพระยาสิทธิสุรศักดิ์(จัน)ในรัชกาลที่ 1 ผู้ได้รับการยกย่องเป็นเจ้าพ่หอกหลง โดยสร้างเลียนแบบหอกหลงสมัยกรุงศรีอยุธยาเดิม ในสมัยรัชกาลที่ 1 ศาลเจ้าพ่หอกหลงสร้างอยู่หน้าวัดพระเชตุพนฯ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้รื้อลงเพื่อใช้ที่สร้างสวนเจ้าเชตุ และได้ย้ายศาลมาไว้ยังที่ปัจจุบัน

20 สะพานมอญ

อยู่ใกล้แยกสะพานมอญ ที่ชื่อสะพานมอญเพราะเมื่อรัชกาลที่ 3 ชาวมอญได้ร่วมกันสร้างสะพานแห่งนี้ บริเวณแยกสะพานมอญมีห้องแถวแบบสองชั้นที่ด้านล่างเปิดขายของและชั้นบนไว้อยู่อาศัย สามารถพบเห็นอาคารแบบเก่าได้ไม่ยาก ห้องแถวข้างทางก็ใช้ทำมาค้าขายเป็นของคอกทอด ทั้งของกินของใช้ พบเห็นตลาดเล็กๆ เลียบแนวคลองขายของมือสองบ้าง พระเครื่องบ้างที่ฟุตบอล ด้านตรงข้ามมีอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ เครื่องเสียง และอะไหล่จำหน่าย

21 สะพานหก

จรดถนนแพรงนราตรงช่วงที่บรรจบกับถนนอัษฎางค์ ตึกแถวเก่าถนนแพรงนราที่ยังหลงเหลืออยู่เป็นตึกแถว 2 ชั้น หลังคารูปจั่วตามความยาวของคูหา พื้นที่นี้เคยเป็นวังของสมเด็จพระนารายณ์ประพันธ์พงศ์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงที่รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเป็นที่นิยม ปัจจุบันตึกแถวทั้งหมดอยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้ให้ประชาชนได้เช่าอยู่อาศัยและทำการค้ามาเป็นเวลานานปี

ใกล้กระทรวงมหาดไทย สร้างอยู่บนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นวัง 3 วังด้วยกัน คือ วังริมสะพานช้างโรงสี วังใต้, วังถนน เพ็ญนคร วังเหนือ, วังถนน เพ็ญนคร วังใต้ ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานอาคาร และสถานที่ให้

ใช้เป็นสถานที่ราชการคือกระทรวงมหาดไทย ในสมัยรัชกาลที่ 5 สิ่งก่อสร้างดั้งเดิมที่คงอยู่ในปัจจุบัน คือ ศาลาว่าการกระทรวงมหาดไทย และประตูแนวรั้วโดยรอบ

22 สะพานมหาดไทยอุทิศ

สะพานมหาดไทยอุทิศ หรือที่ประชาชนทั่วไปเรียกว่า สะพานร้องไห้ อยู่ใกล้ๆ กับสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ถนนราชดำเนินนอก มีถนนสามสายมาบรรจบ คือ ถนนนครสวรรค์ ถนนหลานหลวง และถนนดำรงรักษ์ และด้านข้างสะพานมีพิพิธภัณฑสถานของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พิพิธภัณฑ์เจ้าพระยาบดินทร์ หอศิลป์เฉลิมพระเกียรติ เมื่อจะข้ามไปยังฝั่งพระบรมบรรพต (เจดีย์ภูเขาทอง) ในเขตวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ก็จะบรรจบกับถนนบริพัตร ตำบลบ้านดอกไม้ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย

4.2 วิเคราะห์ด้วยการมองโดยรวม

4.2.1 สะพานที่ทอดข้ามคลองคูเมืองเดิม

4.2.1.1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน

4.2.1.2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

4.2.1.3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน

แนวคลองคูเมืองเดิม บริเวณกลุ่มนี้จะมีวัดบูรณศิริมาตยาราม วัดราชบพิตรสถิตมหาสีมาราม วัดของสมเด็จพระนารายณ์ประพันธ์วงศ์ ปัจจุบันพื้นที่นี้คือ ดิเกแถวเก่าถนนแพรงนราที่ยังเหลืออยู่ วังบ้านหม้อของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ พระองค์เจ้ากุญชร ดันราชสกุลกุญชร สถาบันราชการ และสถาบันการศึกษาในบริเวณนี้มีอยู่มาก และเป็นอาคารเก่าสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นสวนใหญ่ เช่น พระราชวังสราญรมย์, กระทรวงกลาโหม, กระทรวงมหาดไทยสร้างอยู่บนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นวังสามวังด้วยกัน คือ วังริมสะพานช้างโรงสี วังใต้, วังถนน เพ็ญนคร วังเหนือ, วังถนน เพ็ญนคร วังใต้, กระทรวงยุติธรรม, กรมการรักษาดินแดน, กรมแผนที่ทหาร, สถานีตำรวจนครบาล, โรงเรียนราชินี, อนุสรณ์ต่างๆ ชนศาลหลักเมือง, แม่พระธรณีบีบมวยผม, อนุสาวรีย์หมี, หอกกลอง, และหอรบขัง สะพานสำคัญ คือสะพานผานพิภพลีลา, สะพานเจริญศรี 32, สะพานเจริญรัช 31, สะพานอุบลรัตน์, สะพานช้างโรงสี, สะพานปีกุน, สะพานมอญ, สะพานหก, และสะพานมหาดไทยอุทิศ

ตลอดแนวคลองคูเมืองเดิมมีการปู้ตัวนอนเรียบร้อย โดยเว้นต้นไม้สองข้างคลองไว้พอได้เป็นร่มเงาแก่ผู้ที่เดินเท้าสัญจรไปมา กลางวันมีตลาดของเก่าเล็กๆ บนฟุตบาท ผู้ขายจะปูผ้าหรือแผ่นพลาสติกวางของขาย เช่น หนังสือเก่า รองเท้า พระเครื่อง ของเก่าจิปาตะต่างๆ

ฝั่งตรงข้ามกับคลองคูเมืองที่เป็นถนนอัษฎางค์ มีโรงแรมรัตนโกสินทร์เก่าที่ยังเปิดให้บริการ มีคิวรถตุ๋นจอดให้บริการ มีร้านสะดวกซื้อ ลึกเข้าไปบริเวณคลองหลอดวัดราชบพิธจะมีชุมชนร้านค้าเล็กๆ ขายอาหารตามสั่งและคลองหลอดวัดราชบพิธจะมีตลาดเล็กๆ คล้ายตลาดมิด บ้านและร้านค้าริมถนนอัษฎางค์จะเป็นตึกแถวแบบเก่าที่ยังได้รับการอนุรักษ์ในสภาพเดิมไว้ และทาสีโทนเหลืองที่นิยมใช้กับบ้านหรือตึกโบราณ สวนมากแล้วจะค้าขายเครื่องดนตรี เครื่องอิเล็กทรอนิกส์ เครื่องแบบทหาร ที่มีชื่อเสียงคือตลาดบ้านหม้อ มีสถานที่ราชการสำคัญเบาบางกว่าด้านถนนราชินี

ผังตรงข้ามกับคลองคูเมืองที่เป็นถนนราชินี มีสถานที่ราชการสำคัญหลายแห่ง เช่น กรมรักษาดินแดน กรมแผนที่ทหาร ส่วนมากแล้วผังนี้มักจะเป็นที่จอดรถ และยังมีต้นสายของรถเมล์อีกสองสามสายด้วย พื้นที่ไม่มีการขยายขยาย สถานที่ต่างๆโดยมากมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์จึงได้รับการอนุรักษ์ไว้เป็นโบราณสถาน ที่ชาวจีนก็ได้รับการบูรณะ ในสวนของสะพานได้รับการทาสีใหม่ และหากมีการขยายถนนก็จะเก็บรักษาตัวสะพานแบบเดิมไว้ สะพานจึงอาจมีการเปลี่ยนแปลงขนาดความกว้าง

4 2 2 สะพานที่ทอดข้ามคลองบางลำภู

4 2 2 1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน

4 2 2 2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

4 2 2 3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน

แนวคลองรอบกรุง สะพานสำคัญที่ทอดข้าม คือ สะพานผานฟ้าลีลาศ, สะพานสมมตอมรรมาศ, สะพานดำรงสถิตย์, สะพานภาณุพันธ์, สะพานนรรัตน์สถาน, และสะพานระพีพัฒน์ภาค

บริเวณนี้เป็นเขตใจกลางพระนคร มีอาคารที่สำคัญ เช่น วังเจ้านายต่างๆ วัด และสถานที่ราชการ และยังมีอาคารประเภทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนอยู่อาศัย ได้แก่ ร้านค้า สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และตลาด สวนชุมชนที่พักอาศัยในบริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มบ้านเรือนของขุนนาง ข้าราชการ และราษฎร ซึ่งเป็นคนรุ่นลูกหลานที่อยู่ในที่เดิมต่อๆ กันมา

นอกจากนั้นบริเวณนี้ยังเป็นที่อยู่อาศัยของข้าราชการ ที่ขอพระราชทานที่ดิน หรือบ้านของทางราชการ เพื่ออาศัยอยู่ต่อจากผู้อื่นซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว หรือโยกย้ายไปอยู่ที่อื่น ทดแทนกันไป ผู้ที่ปลูกสร้างบ้านเรือนขึ้นใหม่ในเขตนี้ซึ่งถือว่าเป็นเขตศูนย์กลางพระนครมีจำนวนไม่มาก เพราะในบริเวณนี้มีความหนาแน่นสูง มีอาคารประเภทอื่นและยานการคับปะปนกันอยู่ด้วย อาคารประเภทบ้าน ดึกแถวซึ่งใช้อยู่อาศัยและค้าขายไปทั่วเป็นส่วนใหญ่เพราะใช้เนื้อที่ค่อนข้างจำกัด ใช้ทำการค้าที่ชั้นล่างรวมกับการอาศัยอยู่ที่ชั้นบนมีถนนย่อยๆ และซอยตัดขึ้นอีกหลายสาย พบแผงค้าขายบนฟุตบาทได้ตลอดทาง

4 2 3 สะพานที่ทอดข้ามคลองมหานาค

4 2 3 1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน

4 2 3 2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

4 2 3 3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน

สะพานที่ทอดข้ามคลองมหานาค ได้แก่ สะพานมหาดไทยอุทิศ หรือสะพานร้องไห้ และสะพานเจริญราษฎร์ 32 สะพานมหาดไทยอุทิศ หรือที่ประชาชนทั่วไปเรียกว่า สะพานร้องไห้ อยู่ใกล้ๆ กับสะพานผานฟ้าลีลาศ ถนนราชดำเนินนอก มีถนนสามสายมาบรรจบ คือ ถนนนครสวรรค์ ถนนหลานหลวง และถนนดำรงรักษ์ คลองมหานาค ตั้งต้นจากคลองรอบกรุงบริเวณข้างวัดสระเกศขวงบรรจบกับคลองผดุงกรุงเกษมเรียกว่า "สี่แยกมหานาค" สุดเขตคลองที่วัดบรมนิวาส พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้นในพ.ศ. 2326 มีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่สำหรับประชาชนประชุมเล่นเพลงเรือและสักวาใน

ฤดูน้ำตามประเพณีเดิมครั้งกรุงศรี ขณะเดียวกันก็พระราชทานนามประตูเมืองที่เปิดออกสู่คลองมหานาคตรงบริเวณปลายถนนบำรุงเมืองในปัจจุบันว่า "ประตูสำราญราษฎร์" เพื่อให้เป็นประตูที่ประชาชนได้ออกมาพักผ่อนมีการละเล่นสนุกสนาน เส้นทางคลองมหานาคได้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าที่สำคัญ โดยเฉพาะสี่แยกมหานาคเป็นบริเวณที่มีเรือสินค้าต่างๆ มาชุมนุมค้าขายกันอย่างคับคั่งในสมัยต่อมาตรงตลาดสี่แยกมหานาคสมัยก่อนเป็นท้องถ้วอยุ่ริมน้ำ เรือบรรทุกผลไม้จากในสวนพายมาขายส่งที่นี่ ที่เรียกว่า สี่แยกมหานาค นั้นเป็นคลอง

4 2 4 สะพานที่ทอดข้ามคลองผดุงกรุงเกษม

4 2 4 1 ความสัมพันธ์ของชุมชนที่พักอาศัยบริเวณสะพาน

4 2 4 2 วิถีชีวิตที่สะพานทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

4 2 4 3 สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลือเค้าเดิมบริเวณรอบสะพาน

แนวคลองผดุงกรุงเกษม บริเวณนี้จะมีวังเก่าของพลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวิทยาเขตพาณิชยการพระนคร วังไชยา ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศูนย์บัตรประชาชนและและทะเบียนบ้านของกระทรวงมหาดไทย วังเทวราชกุญชร วัดมกุฏกษัตริยาราม สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์(เดิมเป็นวังมาก่อน) กรมประชาสัมพันธ์เดิมเป็นวังของกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร วังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กระทรวงศึกษาธิการเดิมเคยเป็นวังจันทร์เกษมมาก่อน สะพานสำคัญ คือ สะพานเทเวศร์นครนิมิตร , สะพานวิศวกรรมนิมิตร , สะพานทวกรรมรังรักษ์, สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์, สะพานมัจฉานุรังสรรค์,และสะพานพิทยเสถียร

เป็นเขตถัดจากศูนย์กลางพระนครที่มีผู้คนอยู่กันหนาแน่น มีถนนและวัดในบริเวณนี้จำนวนมาก และเป็นบริเวณที่มีย่านค้าขาย และอยู่อาศัยของจีนทางด้านใต้ของตัวเมืองบริเวณถนนเจริญกรุงมาจนติดแม่น้ำเจ้าพระยาเหมือนเช่นเดิม ส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่พักอาศัยต่อเนื่องกันมาจากรัชกาลก่อนๆ มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในบริเวณที่อยู่อาศัยเดิมบ้าง อาคารประเภทบ้านหรือตึกแถวซึ่งใช้อยู่อาศัยและค้าขายไปด้วยเป็นส่วนใหญ่ เพราะเนื้อที่ค่อนข้างจำกัด

ตามตลอดแนวคลองผดุงกรุงเกษมมักมีริมไม้ เก้าอี้นั่งพักผ่อน เลียบแนวคลองมักถูกใช้เป็นที่จอดรถทั้งรถส่วนตัวและที่พักรถทัวร์

บทที่ 5

สรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ

1. ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

- 1 เพื่อศึกษาความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพานข้ามคลองบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 2 เพื่อศึกษารายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา และความสำคัญของมูลเหตุในการออกแบบสร้างสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 3 เพื่อศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

- 1 เพื่อให้ทราบถึงความเป็นมา และวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์
- 2 เพื่อให้ทราบถึงรายละเอียด ลวดลาย และอิทธิพลที่ส่งผลต่อการพัฒนาการรูปแบบการออกแบบสะพาน
- 3 เพื่อให้เห็นความสำคัญของสะพานที่เป็นตัวเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของผู้คนไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
- 4 เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนศิลปะ สาขาประวัติศาสตร์ศิลป์ และงานออกแบบด้านอื่นๆ

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

- การศึกษาวិเคราะห์สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์ มีลำดับขั้นตอนดังนี้
- 1 รวบรวมและเรียบเรียงข้อมูลที่ทำการศึกษาจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 2 ทำการสำรวจและถ่ายรูปสะพานตามแนวคลองบนเกาะรัตนโกสินทร์
 - 3 ค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้าง หรืออนุรักษ์สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์
 - 4 แยกกลุ่มข้อมูลทำการวิเคราะห์ให้ตรงตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาวิจัย แปลความหมายข้อมูลและวิเคราะห์ในเชิงพรรณนา
 - 5 บรรยายสรุปข้อมูล วิเคราะห์ตีความโดยเน้นถึงความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรทั้งหมด คือ สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์ที่ทอดข้ามคลองคูเมืองเดิม คลองบางลำภู คลองมหานาค และคลองผดุงกรุงเกษม ทั้งหมด 49 สะพาน

กลุ่มตัวอย่าง คือ ประชากรสะพาน 22 แห่ง

- 1 สะพานที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 จำนวน 14 แห่ง
- 2 สะพานที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 จำนวน 8 แห่ง

2 สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

จากการศึกษาความเป็นมาและวิวัฒนาการ ในการก่อสร้างสะพานข้ามคลองบนเกาะรัตนโกสินทร์ สามารถแบ่งชนิดของสะพานได้ดังนี้

ชนิดของสะพานที่จำแนกได้

- 1 สะพานไม้ทอดข้ามช่วงเดียว,วางพาด
- 2 สะพานหัน เป็นสะพานที่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ปลายสะพานด้านหนึ่งหันได้ โดยอีกด้านหนึ่งมีก้อนหินถ่วงเพื่อป้องกันสะพานเลื่อนไถลเวลามีคนเดิน เมื่อมีเรือขนาดใหญ่ หรือเรือที่มีเสากระโดงจะผ่าน สะพาน ก็หันไม้กระดานไปด้านหนึ่งเมื่อเรือผ่านไปแล้วจึงหันปลายสะพานกลับดังเก่า, ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้สร้างให้มีลักษณะเด่น คือ เป็นสะพานมีหลังคามีสัน 2 ข้าง, หรือมีร้านขายของเบ็ดเตล็ดอยู่สองข้าง สะพานเหมือนกับสะพาน "ริอัลโต" ที่เมืองเวนิซ หรือสะพาน "เวคิโอ" ที่เมืองฟลอเรนซ์ประเทศอิตาลี
- 3 สะพานซ่าง ใช้ไม้ซุงคอดัดกันเป็นแพทำหน้าที่ต่อม่อรับพื้นไม้กระดานอย่างหนา
- 4 สะพานหกแบบวิลันดา มีใช้อยู่ในสมัยปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 สามารถชักขึ้นลงให้เรือผ่านได้
- 5 สะพานโซ
- 6 สะพานเสี้ยว มีลักษณะเป็นรูปเสี้ยวๆแบบขนมเปียกปูน(สยามานุสรณ์ หน้า563)
- 7 สะพานโครงเหล็กรูปโค้ง สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 ปัจจุบันพบเพียงหลักฐานเป็นภาพลายเส้นจากแม่พิมพ์ไม้แกะเป็นสะพานโครงเหล็กรูปโค้ง
- 8 สะพานก่ออิฐถือปูน
- 9 สะพานเหล็ก เสาและคานเป็นเครื่องไม้บันเหล็ก แต่โครงพื้นสะพานมีล้อข้างล่าง ที่ด้านใต้มีรางเหล็ก ถ้าจะเปิดสะพานชั้นหลักเดินสะพานแยกกันออกไปได้
- 10 สะพานไม้
- 11 สะพานเหล็กปนไม้

สะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์

1 สะพานผานพิภพลีลา

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เดิม ณ ที่ซึ่งถนนราชดำเนินในข้ามคลองหลอดมาบรรจบกับถนนราชดำเนินกลาง มีสะพานใหญ่ซึ่งเป็นสะพานโค้งใช้โครงเหล็กแบบเดียวกับสะพานนรรัตน์เกาที่บางลำภู ครั้นในปี พ.ศ. 2446 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างสะพานใหม่ขึ้นแทน ให้รับกับสะพานมัจฉารังสรรค์ทางด้านปลายถนนราชดำเนินกลาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเปิดเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2448

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพานอยู่กึ่งกลางตัวสะพานทั้งสองฝั่ง จารึกอักษรเป็นสี่ด้านและจารึกเฉพาะนาม มีเสาไฟฝั่งละ 2 ต้น ตกแต่งด้วยลายไทย ตัวเสาเป็นรูปเหลี่ยม ที่ครอบโคนเสาคล้ายกลีบบัว ราวสะพานเป็นคอนกรีตเจาะช่องสี่เหลี่ยมลวดลายรูปนกประยูรศักดิ์ มีเชิงบันไดที่ลาดสวยงาม

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ทอดข้ามคลองหลอด ตรงบริเวณที่ถนนราชดำเนินกลางติดต่อบรรจบกับถนนราชดำเนินใน ใกล้สะพานมืดอกทาทานรูปพระแม่ธรณีบีบมวยผม ถัดไปเป็นสนามหลวง ศาลคดีเด็กและเยาวชน ศาลหลักเมือง

อาคารสองฝั่งถนนราชดำเนินกลางสร้างเมื่อ พ.ศ. 2480 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นตึกแบบบาวเฮาส์ ผสมผสานศิลปะของเยอรมันและฝรั่งเศสเข้าด้วยกัน มีฟุตบาทกว้างโดยตั้งใจจะให้ตั้งร้านกาแฟริมทางแบบเมืองฝรั่ง

บริเวณใกล้คลองหลอดวัดราชบพิธ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้นหลังจากขุดคลองรอบกรุงแล้ว ด้วยมีพระราชประสงค์ให้เป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรติดต่อค้าขายของราษฎรราชวรเรียกคลองหลอดตามลักษณะของคลองที่เล็กและตรงเท่ากันตลอดสายทำหน้าที่ชักน้ำระหว่างคลอง ปัจจุบันคลองหลอดไม่ได้ใช้เพื่อการคมนาคม เพราะมีประตูกั้นน้ำอยู่เพื่อควบคุมระดับน้ำและเปลี่ยนสภาพกลายเป็นคลองระบายน้ำแทน

2 สะพานผ่านฟ้าลีลาศ

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เดิมเป็นสะพานเหล็กโค้งเช่นเดียวกับสะพานนรรัตน์สถานเก่าที่ข้ามคลองบางลำภู รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริให้รื้อสะพานโค้งเดิมออก แล้วพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานใหม่ที่เหมาะสมให้กับที่อยู่บนถนนราชดำเนินและเป็นจุดแยกของถนนหลายสาย

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

เป็นสะพานที่ทำด้วยหินอ่อนสีขาว แผ่นจารึกนามสะพานเป็นตัวอักษรสีทองบนแผ่นหินอ่อน ตั้งอยู่กลางเสาหินอ่อนที่อยู่หัวท้ายสะพานทั้ง 4 ต้น ประกอบด้วยลวดลายสำริดหล่อพวงผลไม้ เรือสำริด หัวแกะ เหล็กหล่อลายดอกทานตะวัน เสาแกะเป็นลายดอกทานตะวัน มีเชิงบันไดที่ลาดสวยงาม

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ทิศตะวันออกที่จรดถนนหลานหลวง เป็นถนนเริ่มต้นจากสะพานผ่านฟ้าลีลาศถึงสะพานยมราช ชื่อถนนมาจากการที่บริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งวังของพระเจ้าหลานเธอ 6 พระองค์ 6 วัง ที่พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแด่พระราชธิดา 6 พระองค์ ซึ่งเป็นโอรสของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กรมพระจักรพรรดิพงษ์ สมเด็จพระราชโอรสราชานุชา ซึ่งแต่เดิมประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิม ต่อมาเมื่อโปรดพระราชทานพระราชวังเดิมให้จัดตั้งเป็นโรงเรียนนายเรือ จึงโปรดพระราชทานที่สร้างวังให้ ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนผ่านบริเวณใกล้เคียงที่ตั้งวัง จึงให้ชื่อถนนนี้ตามสถานที่สำคัญที่อยู่บริเวณนี้ และเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงเรื่องราวของสถานที่ในอดีต ว่า ถนนหลานหลวง

3 สะพานสมมตอมรรค

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

ถนนบำรุงเมืองทางทิศตะวันตก เมื่อตัดข้ามคลองโอ่งอ่างตรงบริเวณที่เรียกว่าประตูผี ในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 มีสะพานเก่าซึ่งใช้โครงเหล็กรองรับพื้นที่ชักเลื่อนออกจากกันได้ตามแบบสะพานรุนเก่าที่ยังคำนึงถึงการป้องกันมาตรการพระนครโดยอาศัยคูเมืองอยู่ ในปี พ.ศ. 2445 ปรากฏว่าสะพานนี้ชำรุดเป็นอันมาก ประกอบกับได้มีการตัดถนนขึ้นที่เชิงสะพานด้านทิศตะวันออก ร่างเหล็กของสะพานเลื่อนเก่าเป็นที่กีดขวางหัวถนนใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบัญชาให้กระทรวงโยธาธิการดำเนินการออกแบบ และก่อสร้างสะพานขึ้นใหม่ให้เหมาะสม สะพานนี้ก่อสร้างสำเร็จลงในปี พ.ศ. 2446

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพานอยู่กึ่งกลางสะพาน จารึกเฉพาะนามเป็นตัวสีดำ ลูกกรงเป็นปูนปั้นเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยม ลวดลายเหมือนนำวงกลมมาขดต่อกัน ราวลูกกรงย่อยเป็นแบบผสมผสานทั้งหัวเสาตอริกและลำต้นเสาเซารอง

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ทิศตะวันออกที่จรดถนนปารุ้งเมือง เป็นถนนสายเก่าแก่ของกรุงเทพฯ เดิมเป็นทางเท้าที่มีมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ชื่อเดิมว่า ถนนเสาชิงช้า ได้รับการปรับปรุงและได้เปลี่ยนชื่อเป็น บำรุงเมือง ต่อมาในปี พ.ศ. 2413 รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้มีการขยายถนนนี้จนมีความกว้าง 9 เมตร สืบมาจนถึงปัจจุบัน ดิگแถวริมถนนก็ก่อสร้างในช่วงใกล้เคียงกับการปรับปรุงถนน เดิมด้านหน้าดิگแถวเป็นทางเดิน มีหลังคาและทิวโค้งคลุมเหมือนดิگแถวในภูเก็ตและป็นัง แต่ปัจจุบันได้ถูกปิดทึบหมดแล้ว ทำให้ต้องลงมาเดินบนถนนเพราะไม่มีทางเท้าเหลืออยู่ แถวมีลักษณะการค้าที่เด่นชัด คือ การค้าเครื่องสังฆภัณฑ์ซึ่งมีเกือบทุกคู่หา จนเรียกได้ว่าเป็นย่านการค้าเครื่องสังฆภัณฑ์ที่เก่าแก่และสำคัญ

4 สะพานดำรงสถิตย์

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สร้างสะพานเหล็ก(ดำรงสถิตย์) สิ้นเงิน 12,800 บาทในสมัยรัชกาลที่ 4

เมื่อมีการตัดถนนเจริญกรุงข้ามคลองโองอ่างออกไปทางทิศตะวันออก เดิมได้มีการสร้างสะพานซึ่งใช้โครงเหล็กและพื้นไม้กระดานแบบชักเปิดปิดได้ ต่อมาเมื่อการสัญจรไปมาในถนนสายนี้มากขึ้น มีความจำเป็นต้องขยายถนนให้กว้างออก กระทรวงโยธาธิการได้มอบหมายให้นายช่างใหญ่ คือ มีสเตอร์คาร์โล อาเลกรี ดำเนินการพิจารณา ซึ่งในการนี้จำเป็นต้องย้ายประตูดังและรื้อบางส่วนของกำแพงวังสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่ตั้งอยู่บริเวณเชิงสะพานนั้นออก สะพานที่สร้างขึ้นใหม่นี้ยังเป็นสะพานเหล็กซึ่งเลื่อนเปิดปิดได้เช่นเดิม แต่สะพานดำรงสถิตย์ในปัจจุบันเป็นสะพานที่ได้ก่อสร้างดัดแปลงมาแล้ว

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพาน จารึกด้วยอักษรสีดำอยู่กึ่งกลางสะพาน ลูกกรงมะหวดปูนหล่อแบบไทย ส่วนเสาข้างจารึกและหัวท้ายสะพานมีการเซารอง

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ทิศตะวันออกที่จรดถนนเจริญกรุง ซึ่งเป็นถนนสายแรกในกรุงเทพฯ ที่สร้างตามแบบยุโรปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อสร้างเสร็จใหม่ยังมีได้พระราชทานนาม คนทั่วไปเรียกกันว่า ถนนใหม่ ส่วนชาวยุโรปเรียก นิวโรด จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2411 จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามถนนสายนี้ว่า ถนนเจริญกรุง

ถนนเจริญกรุงเมื่อแรกสร้างใน พ.ศ. 2404 แบ่งสร้างเป็น 2 ช่วง ช่วงแรก คือ ถนนเจริญกรุงตอนนอก ระยะตั้งแต่คูเมืองชั้นในถึงแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลดาวคะนอง ช่วงที่สองเป็นถนนเจริญกรุงตอนในระยะทางตั้งแต่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามตัดออกประตูสามยอดถึงสะพานดำรงสถิตย์(สะพานเหล็ก) เดิมกำหนดว่าจะตัดตรงจากสะพานดำรงสถิตย์(สะพานเหล็ก)ถึงกำแพงเมืองด้านถนนสนามไชย แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงมีความรู้และเชี่ยวชาญเรื่องปืนใหญ่ ทรงหักท่วงว่าการสร้างถนนตรงมาสู่พระบรมมหาราชวังนั้นผิดหลักยุทธศาสตร์ ด้วยถนนอาจกลายเป็นชัยภูมิให้ข้าศึกใช้ตั้งปืนใหญ่ยิงทำลายกำแพงเมืองได้โดยง่าย ดังนั้นการสร้างถนนเจริญกรุงตอนในนี้ จึงต้องหักมุมเลี้ยวตรงเชิงสะพาน

เหล็กดั่งที่เห็นในปัจจุบัน

บริเวณ 2 ฟากของถนนเจริญกรุง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตึกแถวชั้นเดียวสำหรับเป็นทำเลค้าขายตามแบบที่มีในเมืองสิงคโปร์ เพื่อพระราชทานแด่พระราชโอรสพระธิดาจะได้เก็บผลประโยชน์ต่อไป ถนนเจริญกรุงจึงกลายเป็นย่านการค้าที่สำคัญ ซึ่งชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งประกอบธุรกิจแต่ครั้งนั้น ส่วนตึกแถวก็ยังคงเหลืออยู่บ้าง แต่โดยมากจะเปลี่ยนแปลงเป็นอาคารสมัยใหม่ไปแล้ว

5 สะพานภานุพันธุ์

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

สะพานนี้ตั้งอยู่ที่ปลายถนนยาวราช ทอดข้ามคลองโองอ่างเชื่อมกับถนนพระพวงศ์ บริเวณนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของบริเวณวังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภานุพันธุ์วงศ์วรเดช หรือเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า วังบูรพา รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของสะพานภานุพันธุ์คล้ายกับสะพานดำรงสถิตย์ คือ เป็นสะพานคอนกรีต ผิดกันแต่ที่ลูกกรงราวสะพานเป็นลูกกรงเหล็บบนไม้ และมีเสาโคมที่ปลายสะพานทั้ง 2 ด้าน แผนจารึกนามสะพาน จารึกเฉพาะนามด้วยตัวอักษรสีดำ

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ทิศตะวันออกที่จรดถนนยาวราชเป็นถนนในเขตสำเพ็ง ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์สำเพ็งเป็นบริเวณที่อาศัยและที่ทำมาค้าขายของชาวจีน มีสภาพแออัดไม่เป็นระเบียบ ที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่สร้างด้วยไม้ไผ่หลังคามุงแฝก ทำให้เกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้ง หลังจากเกิดเพลิงไหม้ทุกครั้งสำเพ็งก็จะมีแออัดกว่าเดิม จนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดเพลิงไหม้สำเพ็งครั้งใหญ่ จึงถือโอกาสปรับปรุงบริเวณสำเพ็งให้ดีขึ้น ด้วยการตัดถนนและจัดระเบียบที่อยู่อาศัยใหม่

6 สะพานนรรัตนสถาน

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองรอบกรุงตอนปากคลองบางลำภูที่ถนนจักรพงษ์ เดิมเป็นสะพานโครงเหล็ก ซึ่งมีโครงเหล็กโค้งอยู่ข้างบน เรียกว่า สะพานเหล็กโค้ง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างใหม่เป็นสะพานโครงเหล็กเมื่อประมาณพุทธศักราช 2442 พระราชทานนามว่า สะพานนรรัตนสถาน เนื่องจากอยู่ใกล้บ้านของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต

ต่อมาได้มีการสร้างสะพานใหม่ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานคอนกรีต กลางราวสะพานทั้งสองข้างมีจารึกและปีที่บูรณะคือพุทธศักราช 2486

รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก แผนจารึกนามสะพาน จารึกนามและปีที่บูรณะด้วยตัวอักษรสีดำ มีเสาไฟฟ้าทรงสอบขึ้น 4 ต้น ลูกกรงเป็นราวคอนกรีตขึ้นเดียวกับสะพาน

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ใกล้สะพานมีศาลเจ้าที่ชาวจีนรวมกันสร้างไว้กราบไหว้บูชา ด้านข้างเป็นห้องแถวที่ทำการค้าขายคอกทอดกันมา ยังสามารถพบเห็นอาคารแบบเก่าได้โดยจะมีการทำสีแบบอาคารเก่า และหากมีชอยใหญ่ก็จะมีทางเข้าไปเกสท์เฮ้าส์ อีกด้านหนึ่งหากเดินไปเรื่อยๆ จะเจอกับถนนพระอาทิตย์ และสวนสาธารณะชื่อสวนสันติชัยปราการ ตลอดข้างทางจะเป็นร้านอาหาร ร้านเหล้า เกสท์เฮ้าส์ ซึ่งจะพลุกพล่านในตอนเย็น

อีกด้านใกล้ห้างนิวเวิร์ลที่กำลังถูกรื้อถอน มีร้านขายเสื้อผ้า และอาหารตลอดทางจนไปถึงถนนตรอกข้าวสารที่ปิดถนนตอนเย็นเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว

7 สะพานระพีพัฒนา

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

คลองโองางช่วงระหว่างสะพานสมมตอมรรมาศและสะพานดำรงสถิตย์ มีถนนหลวงตัดข้ามคลองสายหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามสะพานข้ามคลองนี้ว่า สะพานระพีพัฒนา เพื่อเป็นเกียรติแก่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ลักษณะสะพานระพีพัฒนาในปัจจุบันเป็นสะพานใหม่ไม่ใช่อะไหล่เดิม เป็นสะพานคอนกรีตโค้งออกด้านข้าง ลูกกรงทำด้วยท่อเหล็กสี่เหลี่ยม กลางสะพานมีแผ่นจารึกนามสะพานและพุทธศักราช 2505 ซึ่งเป็นปีที่ซ่อมสะพาน

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพาน จารึกนามและปีที่บูรณะด้วยตัวอักษรสีดำ ตัวเป็นสะพานคอนกรีตโค้ง ราวสะพานจะเป็นของสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีลูกกรงเหล็กเหลี่ยมทาสีเรียงอยู่ข้างใน มีเสาโคมไฟโลหะ 4 ต้น ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

มีป้อมตำรวจอยู่ติดกับสะพาน ทางเท้าข้างสะพานใช้เป็นที่จอดรถ และวางม้าหิน แต่ยังสามารถสัญจรไปมาได้เพราะรูปร่างของสะพานที่โค้งสั้นและกว้าง พบตึกแถวตามข้างทางได้บ้าง สวนมากด้านล่างเป็นร้านค้าและด้านบนไว้อยู่อาศัย

8 สะพานเทเวศรณมิตร

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนสามเสน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อพุทธศักราช 2442 พระราชทานนามว่า สะพานเทเวศรณมิตร

เดิมราวสะพานเหล็กหล่อ ในพุทธศักราช 2442 ปรับปรุงเป็นสะพานคอนกรีต ปัจจุบันได้รับการปรับปรุงขยายผิวจราจรเมื่อพุทธศักราช 2518 ปัจจุบันมีลักษณะเป็นศิลปะไทยประยุกต์ แต่กรุงเทพมหานครได้รักษานามพระราชทานเดิมครั้งรัชกาลที่ 5 ไว้ เป็นการรักษาลักษณะทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสะพานที่มีนามหมายถึง เทพเจ้าสร้าง 5 สะพานมิให้สูญหาย สะพานทั้งห้า ได้แก่ สะพานเทเวศรณมิตร สะพานวิศกรรมนิมาน สะพานมัมมานรังสรรค์ สะพานเทวกรรมรังรักษ์ และสะพานจตุรภักตร์รังสรรค์

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพาน จารึกนามและปีที่บูรณะด้วยตัวอักษรสีดำ ประทับด้วยเสาหัวเม็ดเหลี่ยมแบบไทย เสาโคมไฟโลหะแบบเหลี่ยม ลูกกรงปูนปั้นแบบไทย

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

เป็นสะพานสุดท้ายที่ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ที่จะไปออกปากคลองถึงแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงวัดเทวราชกุญชร วัดเทวราชกุญชรนี้เป็นวัดโบราณ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ เดิมตรงบริเวณหน้าวัดเทวราชกุญชรนี้มีถนนถึง 3 สายคือ ถนนดวงตะวันนอก ถนนดวงตะวันใน ถนนดวงตะวันหน้า ทั้งสามถนนนี้ไปถึงถนนราชปรารภ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นถนนศรีอยุธยา

ข้างสะพานมีทั้งตลาดสด ผลไม้ ร้านขายต้นไม้ที่เป็นแนวยาว ร้านเบอร์เกอร์ แผงขายบนฟุตบาท ฟุตบาทข้างคลองผดุงกรุงเกษมในช่วงเย็นจะมีร้านข้าวต้ม อาหารตามสั่ง หลายร้านเป็นแนวยาว

9 สะพานวิศุกรรมนฤมาน

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม เชื่อมถนนราชสีมาและถนนประชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อพุทธศักราช 2444 พระราชทานนามว่า สะพานวิศุกรรมนฤมาน เดิมเป็นสะพานโครงเหล็กพื้นไม้ มีราวสะพานเป็นลูกกรงเหล็กหล่อ ใน พ.ศ. 2510 ได้รับการปรับปรุงใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาดกว้างกว่าเดิม ลักษณะสะพานทำเป็นลูกกรงโปร่ง มีลักษณะโค้งออกด้านข้าง ตรงเชิงลาดมีบันไดเตี้ยๆ จากทางเท้าลงสู่ทางเท้าริมถนน กึ่งกลางราวสะพานเป็นแผ่นจารึกนามสะพาน และบอกปีที่บูรณะคือพุทธศักราช 2501

รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

เป็นสะพานที่เป็นแบบสากลไม่มีลวดลายแบบไทย แผนจารึกนามสะพาน จารึกนามและปีที่บูรณะด้วยอักษรสีทอง ลูกกรงคอนกรีตโปร่ง เสาไฟแบบโน้มลง 4 ต้น

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมอีกสะพานหนึ่ง ระหว่างถนนประชาธิปไตยเชิงสะพานที่มาจากสี่แยกวิสุทธิกษัตริย์ ทางด้านขวามือเป็นที่ตั้งของวัดมกุฏกษัตริยาราม หรือเดิมเรียกว่าวัดพระนามบัญญัติ วัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างขึ้น

ข้ามสะพานไปอีกฟาก พอลงสะพานไป ตรงเชิงสะพานด้านซ้ายมือเป็นสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เดิมสถานที่นี้เป็นวังมาก่อน แล้วจึงจะมาเป็นสำนักงานทรัพย์สินฯ

10 สะพานเทวกรรมรังรักษ์

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนนครสวรรค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2442 เพื่อเชื่อมถนนตลาดและถนนปลายตลาด ได้แกถนนนครสวรรค์ในปัจจุบัน เมื่อสร้างเสร็จได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด

ต่อมาได้มีการปรับปรุงสะพานนี้เป็นสะพานคอนกรีต ใน พ.ศ. 2518 ได้มีการปรับปรุงสะพานอีกครั้ง โดยก่อสร้างใหม่เพื่อขยายผิวจราจรให้กว้างขึ้น

รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผนจารึกนามสะพาน จารึกนามและประวัติด้วยตัวอักษรสีทอง อยู่หัวและท้ายสะพานขนาดข้างด้วยเสาหัวเม็ดเหลี่ยมแบบไทย ลูกกรงคอนกรีตโปร่ง

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ชาวบ้านเรียกกันว่า สะพานนางเลิ้ง นางเลิ้งเป็นชื่อของตำบลหนึ่งในท้องที่อำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย บ้างวานางเลิ้งเพี้ยนมาจากคำว่า อีแรง เพราะวาในสมัยรัชกาลที่ 3 คนเป็นโรคอหิวาตกโรคตายกันมาก จนเอาศพออกทางประตูฝั่มาวางไว้ที่วัดสระเกศ เมาไม่ทันจึงเหลือศพมากมายที่กองไว้ นกอีแร้งก็เลยลงมากินซากศพ จนมีชื่อเรียกกันติดปากว่า อีแรงวัดสระเกศ ต่อมาผู้คนแถวนั้นเห็นว่าคำว่า อีแรง นั้นไม่เหมาะสมจึงเปลี่ยนไปเรียกว่า นางเลิ้ง

อีกทางหนึ่งว่า ที่ตำบลนางเลิ้งนี้ แต่แรกบริเวณแถวนั้นประชาชนทำไร่ขนาบกันมาก ไร่ขนาบเลิ้ง เป็นภาษาที่ทำได้ด้วยดินแบบตุ่มหรือไร่ขนาดใหญ่ บางทีก็เรียกกันว่า ตุ่มอีเลิ้ง หรือไร่นครสวรรค์ แต่สมัยนี้ ไม่ค่อยทำไร่เพราะขนาดใหญ่เทอะทะเกินไป คนจึงไม่นิยมใช้ซึ่งสะพานนางเลิ้งด้านที่จะไปทางสนามม้า นางเลิ้ง พอลงสะพานไปทางด้านซ้ายมือก็จะเป็นวังของพลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวิทยาเขตพาณิชยการพระนคร

11 สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ถนนหลานหลวง ปัจจุบันเรียกสั้นๆว่าสะพานขาว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้กรมโยธาธิการสร้างเมื่อ พ.ศ. 2446 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2447 พระราชทานนามว่า สะพานจตุรภักตร์รังสฤษดิ์

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

กรมโยธาเทศบาลได้ปรับปรุงสร้างใหม่เป็น 3 สะพานขนานกันเมื่อ พ.ศ. 2496 ลักษณะเป็นสะพานคอนกรีต ราวสะพานสองข้างเป็นลูกกรงแบบเรียบ ต่อมาได้รับการบูรณะอีกครั้งหนึ่งที่ป้ายจารึกนามสะพานพร้อมกับบอปปิพุทธศักราช 2496 ซึ่งเป็นปีที่สร้างด้วยตัวอักษรสีทอง หัวท้ายสะพานมีเสาไฟคอนกรีต ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ชาวบ้านแถบนั้นเรียกว่า สะพานขาว ใกล้ตลาดโบ๊เบ๊ที่เป็นตลาดขายเสื้อผ้าโหล และเสื้อผ้าเก่าในเฉพาะช่วงเวลาเช้าถึงเที่ยง มีห้างตัดเสื้อผ้าทันสมัยงอกนอกในอาคารสูงหลายสิบชั้น แต่ยังพบโรงหนังและอาคารเก่าบริเวณนั้นได้ ชวงเย็นบริเวณใกล้สะพานจะเป็นตลาดขายส่งและปลีของผลไม้

ใกล้ตลาดสี่แยกมหานาค สมัยก่อนเป็นห้องแถวอยู่ริมน้ำ เรือบรรทุกผลไม้จากในสวนพายมาขายส่งที่นี่ ที่เรียกว่า สี่แยกมหานาค นั้นเป็นคลอง คือ คลองมหานาคที่เริ่มต้นจากคลองโอ่งอ่างกับคลองบางลำภู ปากคลองอยู่ตรงสะพานมหาดไทยอุทิศหรือสะพานร้องไห้ ผ่านข้างวัดสระเกศหรือภูเขาทอง ผ่านสะพานนริศดำรัส ผ่านไปออกตรงสะพานเจริญราษฎร์ 32 ข้างสุหรามหานาค ทะลุไปออกสะพานหัวช้าง

12 สะพานมัชฌิมวันรังสรรค์

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

ในปี พ.ศ. 2444 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตัดถนนราชดำเนินนอก ตั้งแต่เชิงสะพานผาน้ำสีลาศ คือ ถนนพระบรมรูปทรงม้าในปัจจุบัน ถนนที่ตัดขึ้นใหม่นี้เป็นถนนขนาดใหญ่ อย่างที่เรียกว่า Avenue ตามมาตรฐานที่ทำอยู่ในเมืองใหญ่ในยุโรปขนาดนั้น สองข้างทางปลูกต้นไม้ยืนต้น ประกอบด้วยทางเดินลาดซีเมนต์และปลูกหญ้าอย่างงดงาม

ณ จุดที่ถนนสายนี้ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการออกแบบและก่อสร้างสะพานขึ้นให้มีความสง่างามกับถนนสายนี้ การก่อสร้างถนนและสะพานได้ดำเนินมาเป็นเวลา 3 ปี จึงสำเร็จลง สะพานได้รับพระราชทานชื่อว่า สะพานมัชฌิมวันรังสรรค์

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

เป็นสะพานแผ่สามทำด้วยหินอ่อนสีขาว แผนจารึกนามสะพาน จารึกนามด้วยตัวอักษรสีดำที่เสา 4 ต้นสะพานกลาง ลายแผงเหล็กหล่อรูปลายก้านขดใบเทศแบบฝรั่งเป็นโลหะตัดคูลาย เสาไฟโลหะเป็นช่อ มีตราช้างเอราวัณโลหะอยู่กึ่งกลางสะพาน มีเชิงลาดสะพานที่ติดกั้นลายแกะสลักสวยงาม ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2447 เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ระหว่างถนนราชดำเนินกลางกับถนนราชดำเนินนอก ทางที่จะไปพระบรมรูปทรงม้า กับพระที่นั่งอนันตสมาคม ครั้งหนึ่งคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยหรือคณะราษฎร ได้อัญเชิญเชือกพระวงศ์ชั้นสูงมาเก็บพระองค์อยู่ที่นี่ เช่น จอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นต้น

ตรงเชิงสะพานฝั่งที่จะไปลานพระบรมรูปทรงม้า ทางฝั่งซ้ายมือเป็นกระทรวงศึกษาธิการ เดิมตรงนั้นเป็นวังจันทร์เกษม มาเป็นกระทรวงศึกษาธิการในปี พ.ศ. 2464 กลับมาเป็นกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2469 เปลี่ยนไปเป็นกระทรวงศึกษาธิการอีกครั้งในปี พ.ศ. 2484 จนถึงปัจจุบันนี้

13 สะพานพิทยเสถียร

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาศรัยวงค์สร้างสะพานเหล็ก(พิทยเสถียร) ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ได้ วัตถุประสงค์เงิน 10,400บาท(สยามานุสรณ์ 2521? 564)

ถนนเจริญกรุงตอนที่ตัดข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ที่ใกล้จะออกแม่น้ำเจ้าพระยานั้น เดิมมีสะพานเหล็กแบบที่เปิดปิดได้ เรียกว่า สะพานเหล็กกลาง คู่กันกับสะพานเหล็กบนที่ถนนเจริญกรุงตอนสามยอด

ใน พ.ศ. 2431 เมื่อมีการสำรวจสภาพสะพานต่างๆในพระนคร ได้มีรายงานว่สะพานเหล็กแห่งนี้ อยู่ในสภาพทรุดโทรมคือ เสารับสะพานเพรียงกินจนจะขาดข้างละสี่ต้น จึงได้มีการซ่อมแซมกันครั้งหนึ่ง ต่อมาใน พ.ศ. 2438 เมื่อมีการพิจารณาปรับปรุงสะพานดำรงสถิตย์ มีสเตอร์อาเลกรีได้เสนอโครงการปรับปรุงสะพานพิทยเสถียรนี้ด้วย โดยเสนอให้จัดสร้างสะพานแบบใหม่ที่เป็นแบบหันแยกออกจากกันได้ และเสนอให้รื้อถอนอาคารที่เชิงสะพานรวมทั้งโรงบ่อนเบี้ยเก่าออกไปด้วย

รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

ลักษณะสะพานไม่สมมาตร แผนจารึกนามสะพาน จารึกนามด้วยตัวอักษรสีดำ ที่เสาไฟทั้ง 4 ต้น ด้านล่างมีหน้าสิงโตหันออกจากเสาไฟทั้งสี่ทิศ ถัดขึ้นไปมีลักษณะเป็นกระเปาะคล้ายคนโหน้ำ ด้านล่างสะพานตรงต่อม่อประดับหน้าสิงโตเพิ่ม ลายลูกกรงเป็นเสาโรมัน เสาย่อยมีการเจาะช่อง ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

เดิมสะพานนี้เรียกว่า สะพานเหล็กล่าง ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ริมป้อมปิดปัจจนึกข้างโรงน้ำแข็ง นายเลิศของพระยาภักตินรเศรษฐ(เลิศ เศรษฐบุตร) เจ้าของรถเมล์ขาว รถเมล์สายแรกของประเทศสยาม

ตรงเชิงสะพานด้านซ้ายมือเคยมีโรงยาฝิ่นถึงสองโรงกับร้านข้าวต้มสองร้าน มีร้านขายพวกมันต้ม ผือกต้ม น้ำตาล ถั่วแดงถั่วเขียวลูกเดือยต้ม น้ำตาล ถัดมามีถนนเข้าไปถึงวัดกัลหาวร์ แบงค์สยามกัมมาจล และกรมเจ้าท่า อีกด้านหนึ่งของสะพานที่จะไปทางแยกสี่พระยาได้ เชิงสะพานด้านขวามือเป็นที่ตั้งโรงน้ำแข็งนายเลิศ ที่หน้าโรงน้ำแข็งนี้มีหลิกรถราง สวนทางด้านซ้ายมือเป็นที่ตั้งของ ห้างเทพนครพานิช ขายรถจักรยานคันบีม วิทยุฟิลส์ จักรยานยนต์อินเดียนเสก้าท์

14 สะพานเจริญราษฎร์32

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองมหานาค ที่ถนนกรุงเกษม เป็นสะพานชุดเจริญสะพานที่ 2 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์ประจำปี 2454 ให้กรมสุขาภิบาลสร้างเป็นอนุสรณ์ในการเฉลิมพระชนมพรรษาและเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชน

สถานที่นี้เคยเป็นที่ตั้งของสะพาน 100 ปี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเนื่องในพระราชพิธีสมโภชพระนครครบ 100 ปี ต่อมาสะพานนี้ชำรุดจึงโปรดให้สร้างสะพานใหม่ขึ้นแทน คราวนี้พระราชทานนามว่า สะพานเจริญราษฎร์ 32

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพานอยู่กึ่งกลางสะพาน จารึกนามและปีที่สร้างด้วยอักษรสีดำ ประดับด้วยพญานาคแผ่พังพานที่มุมเสาสะพานทั้งสี่ด้าน ตรงกลางเตี้ยมีแผ่นสำริดจารึกอักษรย่อพระนามาภิไธยย่อ ว ปร ลูกกรงเป็นลายดอกบัวประกบ จารึกนามมีลายดอกลอย ลายต้นบอนปูนปั้นประกบแผ่นจารึกนาม ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ใกล้ตลาดสี่แยกมหานาค สมัยก่อนเป็นท้องแถวอยู่ริมน้ำ เรือบรรทุกผลไม้จากในสวนพายมาขายส่งที่นี่ ที่เรียกว่า สี่แยกมหานาค นั้นเป็นคลอง คือ คลองมหานาคที่เริ่มต้นจากคลองโง่งออ่างกับคลองบางลำภู ปากคลองอยู่ตรงสะพานมหาตไทยอุทิศหรือสะพานร้องไห้ ผ่านข้างวัดสระเกศหรือภูเขาทอง ผ่านสะพานนริศคำรัส ผ่านไปออกตรงสะพานเจริญราษฎร์ 32 ข้างสุทรมหานาค ทะลุไปออกสะพานหัวช้าง

เป็นสะพานที่รถมากจอแจ เพราะเป็นบริเวณตลาดโบ้เบ้ที่ขายเสื้อผ้าโหลถึงแม้จะขายแค่ครั้งวันเช้า แตกเย็นใกล้ๆ สะพานก็จะมีตลาดผลไม้ขายส่ง ทั้งวางกอง ใส่เข่ง เป็นรถชนก็มี

15 สะพานเจริญศรี34

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานขนาดกลาง ข้ามคลองคูเมืองเดิมตรงบริเวณเยื้องกับหน้าวัดบูรณศิริมาตยาราม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์เทพาราม สร้างเป็นที่ระลึกและสาธารณประโยชน์เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพุทธศักราช 2456 กรมสุขาภิบาลเป็นผู้ดำเนินการสร้าง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า สะพานเจริญศรี 34 (ตัวเลขข้างท้ายคือเลขแสดงพระชนมพรรษา)

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพานอยู่กึ่งกลางสะพาน จารึกนามและปีที่สร้างด้วยตัวอักษรสีดำ มีเสาประดิษฐ์รูปพานแม่พานลูก ประดับพวงหรีดฝรั่ง และเฟืองอุบะ ลูกกรงเป็นลายประยุกต์ มีหน้าสิงโตปูนปั้นอยู่ด้านล่างของสะพาน

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ด้านที่จรดตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นตึกแถว 2 ชั้นก่ออิฐถือปูน เดิมหลังคามุงกระเบื้องยาว อาคารห้องริมมีการตกแต่งรูปด้านหน้าที่สวยงาม โดยมีกระบังหน้าปูนปั้นลวดลายได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรป

เดิมบริเวณนี้เคยเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญมาก่อน เช่น เป็นห้างขายรถยนต์ เครื่องเรือนยนต์ เนื่องจากใกล้ปากคลองตลาดที่พ่อค้าแม่ค้าใช้เรือกันมากในสมัยนั้น

16 สะพานเจริญรัช 31

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมด้านใต้ส่วนที่เรียกว่า ปากคลองตลาด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์เท่าพระชนมวาร ให้กรมสุขาภิบาลสร้างเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพุทธศักราช 2453 อันเป็นปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นการเจริญรอยตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า สะพานเจริญรัช 31 เป็นสะพานแรกในสะพานชุดที่ขึ้นต้นด้วย "เจริญ " อุทิศเป็นสาธารณกุศลในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระองค์ มีความหมายว่า เมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคตแล้ว รัชกาลที่ 6 ก็เจริญรัชกาลสืบต่อไป

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพาน จารึกนามด้วยอักษรสีด้ายกึ่งกลางสะพานที่ลักษณะคล้ายโล ซึ่งมีประดับปูนปั้นดอกบัวตูม และซดเชือก ด้านของบนแผ่นจารึกมีปูนปั้นรองรับพระนามาภิไธยย่อ ว ปร ราวสะพานจะเป็นช่องสี่เหลี่ยม ด้านในมีสิงห์ถือพระขรรค์ ซึ่งหมายถึง กิจการเสือป่าที่ทรงสถาปนาขึ้นในปีเดียวกัน ด้านนอกสะพานมีลายปูนปั้นดอกบัวบานและฝักบัวมัดรวมกับก้านบัว

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

อยู่ใกล้ปากคลองตลาดที่ขึ้นชื่อเรื่องดอกไม้สด และตลาดเสื้อผ้าสะพานพุทธ มีท่าเรือ ใกล้โรงเรียน สถานีตำรวจนครบาล อาคารแบบเก่ายังสามารถพบเห็นได้ ด้านที่จะไปปากคลองตลาดจะเป็นท้องแถวที่ค้าขาย และบนฟุตบาทก็มีร้านขายของกิน ของใช้ไปตลอดทาง สามารถพบเห็นคนรับจ้างขนของด้วยรถเข็นผ่านบนสะพานได้เสมอ

17 สะพานอุบลรัตน์

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิม เชื่อมถนนอัษฎางค์และถนนราชินี สร้างในพุทธศักราช 2455 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อถวายพระกุศลแด่พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรราชกัลยาในรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าพระราชทานนามว่า สะพานอุบลรัตน์

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพาน จารึกนามด้วยตัวอักษรสีดำ มีลายดอกกลอยประดับอยู่ด้านข้างนามและบนจารึกนาม มีแนวเป็นลายกลีบบัวอยู่ด้านบนจารึก ลูกกรงเป็นลูกมะหวดกลม ราวลูกกรงเป็นลายดอกกลอย

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ถนนพระพิพิธเริ่มแต่ถนนสนามชัยถึงสะพานอุบลรัตน์ ถนนพระพิพิธเริ่มจากสะพานอุบลรัตน์ถึงถนนบ้านหม้อ ชื่อถนนเป็นชื่อเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทั้งสองพระองค์ 2 พระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ทั้งสองพระองค์เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาติลา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชายพนมวัน ส่วนกรมพระพิทักษ์เทเวศร์รับราชการวาทกรรมคชบาลเป็นต้นราชสกุลกุญชร สมเด็จพระบรมราชชนกโปรดพระราชทานที่สร้างวังให้พระราชโอรสทั้ง 2 พระองค์

กับพระอนุชารวมพระชนนีอีกพระองค์หนึ่งคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์(พระองค์เจ้าชายทินกร) บริเวณริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันตก 3 ฝั่งติดต่อกัน เรียกกันว่า กลุ่มวังท้ายหับเผย

เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้ง 3 พระองค์สิ้นพระชนม์ มีเชื้อสายอาศัยอยู่ในวังกลุ่มนี้สืบมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ซื้อบริเวณวังนั้นทั้งหมดจากทายาท เพื่อสร้างสถานที่ราชการ คือที่ทำการของกรมการรักษาดินแดน และเมื่อตัดถนนผ่านบริเวณวัง จึงโปรดพระราชทานนามถนน 2 สายที่ต่อเนื่องกันเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้ง 2 พระองค์ว่า ถนนพระพิพิธและถนนพระพิทักษ์

วังบ้านหม้อ วังเก่าตั้งอยู่เลขที่ 128 ถนนอัษฎางค์ โดยเมื่อปี พ.ศ. 2374 ในสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดไฟไหม้วังกรมหมื่นสุนทรธิติถึงบ้านหม้อเป็นบริเวณกว้าง หลังจากนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ พระองค์เจ้ากุญชร ดันราชสกุลกุญชร จึงทรงย้ายวังมาสร้างใหม่ในที่ว่างบริเวณไฟไหม้ และประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 วังบ้านหม้อได้สืบทอดต่อมาแก่ทายาทในราชสกุลกุญชรจนถึงปัจจุบันนี้ มีอาคารต่าง ๆ อันทรงคุณค่าทั้งด้านความงามแห่งสถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์

18 สะพานช้างโรงสี

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมตรงปลายถนนบำรุงเมือง เยื้องกระทรวงมหาดไทย เดิมสะพานนี้เป็นสะพานช้าง ลักษณะเป็นสะพานค่อมก่อด้วยอิฐปูพื้นด้วยไม้ซุงเหลื่อม ที่เรียกว่า สะพานช้างโรงสี คงจะเป็นเพราะตั้งอยู่ใกล้โรงสีข้าวของฉางหลวงสำหรับพระนคร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยพระองค์แรก ประสูติปีจอ ร.ศ. 80 เมื่อคราวเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 4 รอบ ได้บริจาคทรัพย์สร้างสะพานเป็นกุศลสาธารณะไว้ข้างกระทรวงมหาดไทย 1 สะพาน โดยมีสัญลักษณ์เป็นนักชักรบปีจอ และปีที่สร้างสะพานเสร็จคือ ร.ศ. 129(พ.ศ. 2453)

รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

ชื่อสะพานช้างโรงสีแต่ที่สะพานกลับมีการประดับศิระสุนัข ซึ่งมาจากปีที่สร้างนั่นเอง สันนิษฐานว่าจะเป็นสุนัขพันธุ์ต่างประเทศ เพราะทุกตัวหูตก และวิศวกรที่รับงานในช่วงเวลานั้นส่วนมากเป็นชาวต่างชาติ แผนจารึกนามสะพาน จารึกนามและปีที่สร้างด้วยอักษรสีดา อยู่ปลายสะพานทั้งสี่ด้าน ราวสะพานเป็นลูกกรงปูนปั้นแบบกลม

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ใกล้อาคารว่าการกระทรวงมหาดไทย เดิมคือวังริมสะพานช้างโรงสี วังใต้ เป็นอาคารตึกมุข 2 ชั้น ทรงยุโรป หน้าบันเป็นรูปราชสีห์ล้อมรอบด้วยลายเครือเถา หน้าอาคารประดิษฐานอนุสาวรีย์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ บิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย สวนประตูและแนวรั้วนั้นประตูมี 3 ประตู ประตูกลางชื่อประตูดำรง ประตูซ้ายชื่อประตูพระยม ประตูขวาชื่อประตูสิงห์

แถวสะพานช้างโรงสีจะเรียกว่าย่านหลังกระทรวง เพราะเดินต่อจากกระทรวงมหาดไทยข้ามถนนบำรุงเมืองตรงสะพานช้างโรงสี จะมีอาคารร้านค้าขายของเก่า ของหลุดจำนำหลายประเภท เช่น นาฬิกา เครื่องเสียง เครื่องประดับ เป็นต้น ของที่ขายเป็นของคละเกรดและราคาต่อรองกันได้ ถ้าเลือกเก่งต่อเก่งก็จะได้ของดีราคาถูก

19 สะพานปีกุน

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

สะพานปีกุน หรือที่เรียกกันว่า สะพานหมู เป็นสะพานสำหรับคนเดินข้ามคลองคูเมืองเดิม ตรงหน้า วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามและกระทรวงมหาดไทย

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 5 ทรงบริจาคพระราชทรัพย์สร้างเนื่องในวโรกาส พระชนมายุครบ 4 รอบในพุทธศักราช 2454 เนื่องจากสะพานนี้เป็นสะพานขนาดเล็กจึงไม่ได้รับพระราชทาน ชื่อ คนทั่วไปเรียกว่า สะพานหมู ด้วยมีอนุสาวรีย์หมูอยู่บนฝั่งคลองด้านตะวันตกใกล้เชิงสะพาน อนุสาวรีย์นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระยาพิพัฒน์โกษาและพระยาราชสงครามร่วมกันสร้างเป็นอนุสรณ์ถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อมีพระชนมายุครบ 50 พรรษา ในพุทธ ศักราช 2456 เป็นอนุสรณ์สหายาติของผู้เกิดปีกุน เป็นรูปหมูอยู่บนเขาหินจำลอง มีท่อน้ำเป็นอุทกทานแก่ ประชาชน มีจารึกถวายพระพรและชื่อผู้สร้างประดับไว้ด้วย

รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

ราวสะพานมีลักษณะเป็นท่อนเหล็กกลมทอดไปตามยาว คั่นด้วยเสาคอนกรีตเป็นระยะ มีเสาสี่ มุมสะพานเป็นแบบเสาคลาสสิกเสาจะรอง หัวเสาเป็นทรงถ้วยประดับช่อมาลามีวงรูปไข่ 4 วงทุกเสา มีบันได ทางขึ้นแบบครึ่งวงกลม ไม่มีแผนจารึกนามที่ตัวสะพาน

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ทิศตะวันตกของสะพานที่จรดถนนราชินี เป็นที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อหอกลอง บริเวณภายในด้านหลัง กรมการรักษาดินแดน เพื่อระลึกถึงพระยาสิทธิสุรศักดิ์(จัน)ในรัชกาลที่ 1 ผู้ได้รับการยกย่องเป็นเจ้าพ่อหอกลอง โดยสร้างเลียนแบบหอกลองสมัยกรุงศรีอยุธยาเดิม ในสมัยรัชกาลที่ 1 ศาลเจ้าพ่อหอกลองสร้างอยู่หน้า วัดพระเชตุพนฯ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้รื้อลงเพื่อใช้ที่สร้างสวนเจ้าเชตุ และได้ย้ายศาลฯมาไว้ยังที่ปัจจุบัน

20 สะพานมอญ

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมทางด้านหลังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และพระราชวังสราญ รมย์ บริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของสะพานไม้ฐานก่ออิฐถือปูน ซึ่งชาวมอญที่อาศัยในบริเวณนี้ร่วมกันสร้างขึ้น ในรัชกาลที่ 3 จึงเรียกกันว่า สะพานมอญ

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สะพานเดิมมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อสร้างใหม่เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ราวสะพานเป็นเหล็กดัดโปร่ง มีทางเท้าสองข้าง

รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

ราวสะพานเป็นเหล็กดัดโปร่ง ลายเหล็กหล่อของราวสะพานมอญเป็นลายอาร์ตนูโวกลายๆคล้าย คลึงกับการเคลือบลายของชุดเกววัลย์ เสาเป็นคอนกรีตธรรมดา

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

อยู่ใกล้แยกสะพานมอญ ที่ชื่อสะพานมอญเพราะเมื่อรัชกาลที่ 3 ชาวมอญได้ร่วมกันสร้างสะพาน แห่งนี้ บริเวณแยกสะพานมอญมีห้องแถวแบบสองชั้นที่ด้านล่างเปิดขายของและชั้นบนไว้อยู่อาศัย สามารถ พบเห็นอาคารแบบเก่าได้ไม่ยาก ห้องแถวข้างทางก็ใช้ทำมาค้าขายเป็นของตกทอด ทั้งของกินของใช้ พบ

เห็นตลาดเล็กๆเลียบแนวคลองขายของมือสองบ้าง พระเครื่องบ้างที่ฟุตบอล ด้านตรงข้ามมีอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ เครื่องเสียง และอะไหล่จำหน่าย

21 สะพานหก

21 1 สะพานหก

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างสะพานหกข้ามมาจากฝั่งกระทรวงกลาโหม เพื่อพลทหารจากโรงทหารข้ามไปรับประทานอาหารที่โรงครัว สะพานหกนี้ได้เปิดให้ทหารเดินในเวลา ที่ทหารจะเดินไปรับประทานอาหารเท่านั้น เมื่อหมดธุระแล้วสะพานนี้ก็จะทกกลับแต่สะพานหกปัจจุบันนี้เป็น สะพานคอนกรีตตายตัวทอดข้ามคลองตลอด และเคยเป็นสะพานที่ใช้สำหรับรถราง และคนเดิน

รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

ไม่ปรากฏแผนจารึกนามบนตัวสะพาน รวสะพานเป็นราวเหล็กเส้นเล็กทาสี มีเสาคอนกรีตคันเป็น ระยะๆ เสาทั้ง 4 ที่ปลายสะพานลักษณะเหมือนตุ๊กตาดัด ที่เชิงลาดสะพานลักษณะลดหลั่นมีลวดลายประดับเล็กน้อย

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

จากที่เคยเป็นสะพานที่ทกได้ ปัจจุบันเป็นสะพานคอนกรีตตายตัวสำหรับคนเดินข้ามบริเวณคลองคู เมืองเดิม เพราะไม่ได้นิยมการคมนาคมทางน้ำอีกต่อไป

21 2 สะพานหกวิลันดา

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เจ้าจารย์สะพานบันทึกว่า สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสะพานแบบฮอลันดา(เนเธอร์แลนด์) สามารถ ชักขึ้นลงให้เรือผ่านได้ นามนี้คงเรียกขานสืบต่อมา แม้ว่าจะได้เปลี่ยนสภาพเป็นสะพานรถข้าม

พ.ศ. 2525 รัฐบาลคำรณรักษโบริธาณสถาน เพื่อระลึกถึงประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานครจึงรวมใจ กันบูรณะปฏิสังขรณ์สะพานหกไว้ตามแบบเดิม สำหรับเป็นอนุสรณ์เนื่องในมหามงคลสมัยสมโภชกรุงรัตน โกสินทร์ 200 ปี เปิดเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2530

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้รับวิทยาการจากต่างประเทศ จึงโปรดเกล้าฯให้สร้างสะพานเหล็กแทนไม้ โดย การบอกบุญไปยังพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และคหบดี ผู้มีศรัทธาออกค่าใช้จ่าย ในนั้นมีราย ชื่อสะพานหกวิลันดาข้ามคลองคูเมืองด้วย

รายละเอียดและลวดลายของแผนจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

ราวสะพานเป็นเหล็กทาสี พื้นปูไม้กระดาน ไม่มีจารึกนามสะพานที่ตัวสะพาน แต่มีแผ่นโลหะจารึก ประวัติที่นอกหัวท้ายตัวสะพาน

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

จรดถนนแพรงนราตรงช่วงที่บรรจบกับถนนอัษฎางค์ ดิ็กแถวเก่าถนนแพรงนราที่ยังหลงเหลืออยู่ เป็นดิ็กแถว 2 ชั้น หลังการอุปจิตตามความยาวของคูหา พื้นที่นี้เคยเป็นวังของสมเด็จพระนราธิปประพันธ์ พงศ์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงที่รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเป็นที่นิยม ปัจจุบันดิ็กแถวทั้งหมด อยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้ให้ประชาชนได้เช่าอยู่อาศัยและทำการค้า มาเป็นเวลานานปี

ใกล้กระทรวงมหาดไทย สร้างอยู่บนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นวัง 3 วังด้วยกัน คือ วังริมสะพานช้างโรงสี วังใต้ วังถนน เพ็ญนคร วังเหนือ, วังถนน เพ็ญนคร วังใต้ ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานอาคาร และสถานที่ให้ใช้เป็นสถานที่ราชการคือกระทรวงมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 สิ่งก่อสร้างดั้งเดิมที่คงอยู่ในปัจจุบัน คือ ศาลาว่าการกระทรวงมหาดไทย และประตูแนวรั้วโดยรอบ

22 สะพานมหาดไทยอุทิศ

ความเป็นมาและวิวัฒนาการในการก่อสร้างสะพาน

เป็นสะพานข้ามคลองมหานาคที่บริเวณใกล้วัดสระเกศ เดิมบริเวณที่จะสร้างสะพานนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยมีพระราชดำริจะสร้างสะพานเชื่อมทางคมนาคมระหว่างถนนบริพัตร และถนนอื่นๆ ในบริเวณนั้น เพราะเป็นที่ซึ่งมีถนนหลายสายมาบรรจบกัน แต่ไม่ทันสร้างก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน ด้้นรัชกาลที่ 6 ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีเป็นประธาน ได้พร้อมใจกันบริจาคเงินสร้างสะพานขึ้นในบริเวณนี้ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์อันเป็นสาธารณประโยชน์ และเกิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนอุทิศส่วนกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณ

กรมสุขาภิบาลได้นำแบบและรูปจำลองสะพานขึ้นทูลเกล้าฯ ให้ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า สะพานมหาดไทยอุทิศ และให้กรมสุขาภิบาลนำรูปจำลองสะพานไปตั้งถวายตัว ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อสร้างสะพานแล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดสะพานในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2457

รายละเอียดและลวดลายของแผ่นจารึกนามสะพาน ลูกกรง เสา

แผ่นจารึกนามสะพาน จารึกนามและปีที่สร้างด้วยตัวอักษรสีดำ ประดับด้วยวงจักรข้างละหนึ่งวง ด้านข้างจารึกมีเสาซุ้มประติมากรรมนูนสูงรูปสตรีอุ้มเด็ก ในมือเด็กมีดอกช่อนกลั่น อีกด้านหนึ่งเป็นรูปผู้ชายยืนจับบาตร รูปทั้งหมดแสดงอาการร้องไห้เศร้าโศก มีพวงมาลัยปูนปั้นพาดอยู่เหนือจารึกและด้านข้างของซุ้ม

ความเชื่อมโยงระหว่างสะพานกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

สะพานมหาดไทยอุทิศ หรือที่ประชาชนทั่วไปเรียกว่า สะพานร้องไห้ อยู่ใกล้ๆ กับสะพานผานฟ้า ลีลาศ ถนนราชดำเนินนอก มีถนนสามสายมาบรรจบ คือ ถนนนครสวรรค์ ถนนหลานหลวง และถนนดำรงรักษ์และด้านข้างสะพานมีพิพิธภัณฑของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ หอศิลป์เฉลิมพระเกียรติ เมื่อจะข้ามไปยังฝั่งพระบรมมหาราชวัง (เจดีย์ภูเขาทอง) ในเขตวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ก็จะบรรจบกับถนนบริพัตร ตำบลบ้านดอกไม้ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย

การอภิปรายผล

สมัยรัชกาลที่ 1

บริเวณที่ตั้งของกรุงเทพมหานครเดิมมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่แล้ว เรียกว่าชุมชนเมืองบางกอก และจากข้อมูลการตั้งถิ่นฐานพบว่าบริเวณทั้งสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยามีราษฎรตั้งบ้านเรือนอยู่แล้ว และเป็นบริเวณที่มีชุมชนเบาบาง ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนและชาวมอญที่ถูกกวาดต้อนอพยพมา พื้นที่บริเวณนอกกำแพงพระนครใช้เป็นที่เพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชาวเมืองได้ ส่วนชุมชนชาวไทยยังคงตั้งเคหะสถานอยู่ทางฝั่ง

ตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา หรือฝั่งธนบุรีเป็นส่วนใหญ่ โดยราษฎรตั้งบ้านเรือน เรือนแพ และเรือประทุน ต่ออยู่อาศัยตามบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา และตามริมคลองที่แยกไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาหลายสาย จุดที่มีชุมชนหนาแน่น ได้แก่ บริเวณปากคลองคูเมืองเดิม ปากคลองตลาด ปากคลองบางลำพู และปากคลองบางกอกน้อย ต่อเมื่อการสร้างกรุงเทพมหานครสำเร็จลง ประชาชนก็เริ่มย้ายถิ่นฐานเข้ามาในเขตเมืองมากขึ้น จนกลายเป็นชุมชนใหญ่ในระยะต่อมา

บรรดาชาวต่างชาติที่ถูกกวาดต้อนลงมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและธนบุรีนั้น มักได้รับพระราชทานให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งขณะนั้นมีบริเวณที่ว่างเป็นอันมาก เช่น พวกมอญอยู่ริมคลองคูเมืองเดิมบริเวณสะพานมอญหรือปากคลองมอญฝั่งธนบุรี พวกลาวก็อยู่ใกล้พวกมอญที่ริมคลองคูเมืองชั้นในและที่คลองบางกอกน้อย ญวนตั้งอยู่แถวบริเวณที่เรียกว่าบ้านมอญ(บริเวณถนนพาหุรัดในปัจจุบัน) ครั้นเมื่อสร้างกรุงเทพมหานครสำเร็จลง ชุมชนชาวต่างชาติเหล่านี้จึงกลายเป็นผู้อาศัยอยู่ในเขตกำแพงเมือง

ส่วนบริเวณชุมชนจีนซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯให้สร้างพระบรมมหาราชวังโดยเลือกสร้างระหว่างวัดสลักและวัดโพธาราม ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีนมาก่อน จึงโปรดเกล้าฯให้ย้ายชุมชนจีนกลุ่มนี้ไปอยู่นอกกำแพงเมือง เพื่อใช้ที่ก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง

ชุมชนต่างชาติโดยเฉพาะชาวตะวันตก มักจะถูกกำหนดให้ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา ดังนั้นที่ตั้งของกงสุลต่างประเทศ บ้านพักทูต หมอสอนศาสนา พ่อค้าชาวต่างชาติจึงถูกกำหนดให้มีที่อยู่ในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก เช่น บริเวณกุฎีจีน ใกล้คลองบางกอกใหญ่ และที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณตรอกกัปตันบุช เป็นต้น

ส่วนการสัญจรทางบกนั้นในรัชกาลนี้ถือเป็นทางรอง สันนิษฐานว่าเป็นแคเพียงทางเท้าที่ดีหน่อยก็จะไปด้วยอิฐที่เรียกว่า อิฐตะแคง ทางสัญจรทางบกต่างๆ เหล่านี้มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่พระบรมมหาราชวังและแยกไปยังประตูเมืองต่างโดยรอบ ประตูเมืองใดมีความสำคัญสูงก็จะมีชุมชนหนาแน่น ทางสัญจรทางบกนั้นจึงปรากฏเป็นเส้นทางสำคัญขึ้น ส่วนการสัญจรทางบกที่จะต้องข้ามคลองมักมีสะพานเกิดขึ้น 2 แบบ แบบหนึ่งคือ สะพานสำหรับราษฎรทั่วไป เช่น สะพานเสี้ยวซึ่งแต่เดิมเรียกว่าสะพานตรงข้ามไปยังบางลำพู สะพานหันข้ามไปยังชุมชนจีนเป็นต้น อีกแบบหนึ่งคือ สะพานสำหรับช้างข้าม เช่น สะพานช้างโรงสี เพื่อเป็นทางสำหรับกระบวนแห่พระบรมมหาราชวังไปยังเสาชิงช้าสะพานช้างบ้านหม้อ เป็นทางช้างข้ามไปยังวังบ้านหม้อ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชวังขึ้น 3 แห่ง ได้แก่ วังหลวงหรือพระบรมมหาราชวัง วังหน้าหรือพระราชวังบวรสถานมงคล และวังหลังหรือพระราชวังบวรสถานพิมุขแล้วนั้น ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ในตำแหน่งที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ของเมือง ได้แก่ ริมป้อมปากคลองที่สำคัญหลายสาย และท้ายพระราชวัง เป็นต้น ตำแหน่งที่ตั้งของทั้งพระราชวังและวังที่สร้างขึ้นในระยะแรกวิเคราะห์ได้ว่าเป็นการสร้างขึ้นเพื่อป้องกันเมือง ตำแหน่งที่ตั้งนี้สอดคล้องกับรูปแบบของแผนการตั้งทัพตามตำราพิชัยสงครามที่มีแต่อดีตกาล ชัยภูมิของกรุงรัตนโกสินทร์มีลักษณะที่ตรงกับรูปแบบที่เรียกว่า นาคนาม ซึ่งมีคำอธิบายไว้ว่ามีแม่น้ำโอบรอบภูเขา หรือถ้าหากภูเขาไม่ได้แค่มแม่น้ำก็ได้ เรียกว่า นาคนาม เมื่อเปรียบเทียบกับตำแหน่งพระบรมมหาราชวังหรือวังหลวงแล้ว ก็จะตรงกับตำแหน่งของ ค่ายหลวง หรือทัพหลวงตั้งอยู่กลาง ส่วนพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า ตั้งอยู่ทางด้าน

ทิศเหนือของพระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานพิมุข หรือวังหลัง ตั้งอยู่ปากคลองบางกอกน้อย อีกทั้งวัดต่าง ๆ ได้แก่ พระราชวังเดิมของพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งอยู่ปากคลองบางกอกใหญ่ พระนิเวศน์เดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชตั้งอยู่ที่ปากคลองมอญ พระนิเวศน์เดิมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้กับวังหลัง อีกทั้งวังที่สร้างขึ้นใหม่ริมป้อมจักรเพชรและป้อมพระสุเมรุ ตั้งอยู่ปากคลองโอ่งอ่างและปากคลองบางลำพู เป็นต้น วังเหล่านี้เปรียบเสมือนค่ายย่อยเพื่อปกป้องค่ายหลวงทั้งสิ้น

ระบบโครงสร้างของสังคมไทยในยุคต้นรัตนโกสินทร์ มีความสัมพันธ์กับระบบการปกครองที่ยังยึดถืออยุธยาเป็นต้นแบบ คือ พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในตำแหน่งสูงสุดของสังคม รองลงมาเป็นบุคคล 4 ประเภท คือ เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส

การที่เจ้านายทรงมีทั้งข้าราชการซึ่งเป็นขุนนางยศระดับต่างๆ กัน และมีไพร่สมอยู่ใต้บังคับบัญชาทำให้วังหนึ่งๆ ของเจ้านายมีข้าราชการปฏิบัติงานและอาศัยอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก ในสมัยนั้นไม่มีการแยกสถานที่ทำงานกับที่อยู่ออกจากกัน ทำให้เกิดเป็นชุมชนย่อยๆ ตามความสำคัญของเจ้าของวัง ชุมชนเหล่านี้แต่ละรัชกาลจะเกิดขึ้นเป็นขั้นตอนและขยายตัวไปในทิศทางต่างๆ ตามแต่พระมหากษัตริย์จะทรงกำหนดให้สร้างวังไปในทิศใด กล่าวได้ว่า การเจริญเติบโตของกรุงรัตนโกสินทร์ในระยะหนึ่งมีวังเจ้านายเป็นเครื่องกำหนดทิศทางการขยายตัวของเมือง

ชุมชนชาวจีนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปจากที่ตั้งเดิมไปยังที่ใหม่ที่ตั้งอยู่ระหว่างวัดสามปลื้ม(วัดจักรวรรดิราชาวาส) และวัดสำเพ็ง(วัดปทุมคงคา) เรียกบริเวณนี้ว่า สำเพ็ง ชุมชนชาวจีนกลุ่มนี้เป็นชุมชนใหญ่ที่มีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจของประเทศชาติไม่น้อย ด้วยเหตุจึงน่าจะมีเส้นทางสัญจรทางบกเชื่อมโย่งระหว่างเขตชุมชนชั้นในกับชุมชนชาวจีนนี้ ผ่านเข้า - ออกทางประตูที่เรียกว่า ประตูสะพานหันซึ่งมีสะพานไม้ซีกเปิดปิดได้ให้เรือผ่านลำคลองได้โดยสะดวก ซึ่งประตูนี้จะกลายเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญในรัชกาลต่อมา

อาณาเขตของกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 นี้ ถึงแม้จะมีการพัฒนาทางด้านฝั่งตะวันออกแต่เพียงฝั่งเดียว แต่ก็ยังคงใช้พื้นที่ที่เคยเป็นกรุงธนบุรีแต่เดิมเป็นอาณาเขตของเมืองด้วยเพียงแต่ย้ายศูนย์กลางการปกครองจากฝั่งธนบุรีมาสู่ฝั่งพระนคร

สมัยรัชกาลที่ 2

ในช่วงรัชกาลนี้เป็นระยะที่ห่างศึกสงคราม ส่วนใหญ่เป็นการทำนุบำรุงบ้านเมืองโดยเฉพาะในด้านศิลปกรรมและวรรณคดี เช่น การสร้างสวนขวาในพระบรมมหาราชวังทั้งดงามปรากฏชื่อเสียงไปไกล หรืองานพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาเสภาขุนช้างขุนแผนและกาพย์เห่เรือ เป็นต้น

กรณีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติเป็นงานใหญ่นั้น การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมนั้น นอกจากจะบำเพ็ญไปด้วยน้ำพระทัยรักแล้ว ยังทรงมุ่งผลทางการเมืองเป็นสำคัญ นอกจากนั้นการฟื้นฟูวัฒนธรรมยังเป็นเป้าหมายที่สำคัญในการทำสงครามจิตวิทยา คือ ประเทศไทยต้องการให้ความระบือไปถึงนานาประเทศว่า บัดนี้ประเทศไทยตั้งตัวได้แล้วพร้อมไปด้วยกำลังทหาร ทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และทางวัฒนธรรมอันเป็นปัจจัยสำคัญทางยุทธศาสตร์ชาติ ด้วยเหตุนี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชดำริ จะสร้างสวนขวาขึ้นในบริเวณพระบรมมหาราชวัง จึงได้ทรงแกลงพระราชประสงค์ไว้ชัดเจนว่า “ดูสติปัญญาข้าราชการที่เป็นชาวให้ทำการไว้ฝีมือ”

และสวนแห่งนี้เมื่อมีงานนักขัตฤกษ์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ประชาชนเข้าชมได้ และเมื่อมีผู้แทนต่างประเทศเดินทางมาถึงพระนครก็ให้เจ้าพนักงานพาเข้าชมก็นับว่าเป็นเกียรติยศของแผ่นดินได้อย่างหนึ่ง

ส่วนการก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับเมือง สวนใหญ่จะเป็นการสร้างวังพระราชโอรสทั้งฝ่ายวังหลวงและฝ่ายวังหน้า อาณาเขตของเมืองเริ่มขยายตัวออกนอกเขตคลองคูเมืองเดิม โดยอาศัยตำแหน่งที่ตั้งของวังพระราชโอรสเป็นเครื่องชี้นำ เห็นได้ว่าวังต่างๆตั้งอยู่รวมกันเป็นหมู่ใหญ่ วังฝ่ายวังหลวงมีที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง สวนฝ่ายวังหน้ามีที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระราชวังบวรสถานมงคล นอกจากนั้นยังมีวังบางกลุ่มทั้งฝ่ายวังหลวงและวังหน้า มีที่ตั้งอยู่นอกเขตคลองคูเมืองเดิม ซึ่งถือเป็นพระนครชั้นใน และยังมีการสร้างวังประปรายในฝ่ายธนบุรี

การก่อสร้างที่เพิ่มเติม ได้แก่ วัดต่างๆ หลายวัด เช่น โปรดเกล้าฯให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวรารามและวัดโมลีโลกยาราม วัดหงส์รัตนารามฝั่งธนบุรี สวนทางฝั่งพระนครก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดสุทัศน์ ต่อจากที่รัชกาลที่ 1 ได้ทรงริเริ่มไว้

สวนการสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น การขุดคลอง สร้างสะพาน ตัดถนนไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเว้นแต่การตัดถนนทำวังขึ้นอีกถนนหนึ่ง เพื่อการกันเขตระหว่างพระบรมมหาราชวังที่ขยายตัวออกมาทางทิศใต้ กับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเท่านั้น

สมัยรัชกาลที่ 3

สมัยนี้เป็นระยะที่เศรษฐกิจรุ่งเรืองโดยเฉพาะการค้าสำเภากับจีน แต่ก็ก็เป็นระยะที่เกิดศึกสงครามกับประเทศข้างเคียง โดยเฉพาะสงครามกับญวนจนถึงกับโปรดเกล้าฯให้สร้างวังเป็นที่ประทับแก่พระเจ้านั่งยาเธอและพระราชวงศ์บริเวณริมประตูเมืองที่มีชุมชนหนาแน่นสองแห่ง ได้แก่ ประตูสำราญราษฎร์และประตูสะพานหัน สันนิษฐานว่าเพื่อเป็นการควบคุมการเข้าออกของเมืองที่สำคัญทางด้านทิศตะวันออก เช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 1 ที่โปรดเกล้าฯให้ราชวงศ์ผู้ใหญ่ไปประทับตามจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญในสมัยนั้น ได้แก่ ริมป้อมปราการ และปากคลองแยกแม่น้ำเจ้าพระยาสายต่างๆ

ในช่วงรัชกาลนี้ส่วนใหญ่ไม่ได้สร้างสาธารณูปโภคเพิ่มขึ้น แต่เป็นการขยายพื้นที่ของเมือง โดยพัฒนาขึ้นมาตามจุดต่างๆที่สำคัญและมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่รวมกัน มีดังนี้

พื้นที่ทางด้านทิศตะวันออกของเมือง นอกจากการสร้างวังที่ริมประตูสำราญราษฎร์แล้วสันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นการณ์ไกล ที่จะขยายขอบเขตของกรุงเทพมหานครให้กว้างไปจนถึงกำแพงเมืองริมคลองรอบกรุง และด้วยพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงโปรดเกล้าฯให้สร้างวัดเทพธิดาและวัดราชนาคดาขึ้น 2 วัดต่อเนื่องกัน มีคลองหลอดคั่นกลาง โดยหันหน้าวัดออกสู่กำแพงเมืองริมคลองรอบกรุง

บริเวณวัดสุทัศน์เทพวรารามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงมีพระราชดำริให้เป็นศูนย์กลางของเมือง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงบูรณะพระอารามต่อจากพระบรมชนกทรงสร้างพระอุโบสถ และศาลาการเปรียญเพิ่ม พร้อมทั้งหล่อพระประธานในพระอุโบสถด้วยกลักฝิ่นที่ทรงรวบรวมได้จากการอุปสมบทในรัชสมัยของพระองค์ ในการหล่อพระพุทธรูปนี้จึงเกิดชุมชนหนึ่งที่ข้างวัดสุทัศน์เทพวรารามทางด้านทิศตะวันตก ชุมชนนี้ทำการหล่อพระและผลิตทองคำเปลวเพื่อปิดองค์พระประธานนั้นเราเรียกชุมชนนี้ว่า ย่านตีทอง(ยังมีชื่อว่าถนนตีทองในปัจจุบัน) นอกจากนั้นบริเวณนี้ยังมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่เดิมจำนวนหนึ่ง ได้แก่ พวกพราหมณ์และจีน ในสวนที่ติดกับโบสถ์พราหมณ์มีตลาดเรียกว่าตลาดเสาชิงช้า(ย้ายมาอยู่หน้าวัดสุทัศน์ในสมัยรัชกาลที่ 4) และมีชุมชนผลิตดินสอพอง(ยังมีชื่อว่าถนนดิน

สอในปัจจุบัน)ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับโบสถ์พราหมณ์ นอกนั้นยังมีชุมชนชาวจีนอีกกลุ่มหนึ่ง มีศาลเจ้าเป็นของตนเอง เรียกว่า ศาลเจ้าพ่อเสือ ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกันนี้ด้วย(ย้ายไปในที่ปัจจุบันในสมัยรัชกาลที่5)

นอกจากบริเวณวัดสุทัศนเทพวรารามแล้ว ยังมีพื้นที่อีกบริเวณหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้สร้างวังพระราชทานพระโอรส ได้แก่ บริเวณถนนเฟื่องนคร 3 วังในการนี้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์อรุณฯได้โปรดเกล้าฯให้สร้างวัดขึ้นใกล้วัง ได้แก่ วัดมหรณพารามตั้งอยู่ริมคลองหลอดหน้าวัดไปสุกถนนต่อมาเรียกว่าถนนเฟื่องนคร และพระยามหาอำมาตย์ได้บูรณะวัดที่กรมหมื่นเสนีเทพสร้างขึ้นไว้ก่อน ได้รับพระราชทานชื่อในรัชกาลที่ 4 ว่า วัดบูรณะศิริมาตยารามที่ริมคลองคูเมืองเดิมใกล้เคียงกับกลุ่มวังพระโอรสในวังหน้า นอกจากนั้นมีชุมชนชาวจีนอยู่ในบริเวณนี้ด้วย จนมีศาลเจ้าของตนเองคือศาลเจ้า "บ้านหม้อ" บริเวณถนนเฟื่องนครด้วย

ส่วนทางด้านทิศเหนือของกรุงเทพมหานคร กรมพระราชวังบวรมหาดัศดุสิตพลเสวยก็ได้โปรดฯให้สร้างวัดบวรนิเวศวิหารขึ้น และกรมขุนอิศราธิราชก็ได้โปรดฯให้สร้างวัดรังษิสุทธาวาสต่อเนื่องกันไปที่ริมกำแพงเมืองหน้าวัดออกสู่กำแพงริมคลองรอบกรุง วัดทั้งสองแห่งนี้ตั้งอยู่ใกล้กับชุมชนของคนไทย คนจีน มอญ แขกตานีรวมกัน และยังมีตลาดบางลำภูเป็นศูนย์กลางของการจับจ่ายใช้สอยอีกด้วย

ด้านทิศใต้ของกรุงเทพมหานครตอนใต้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดพระราชทานพระราชโอรสหลายพระองค์ โดยสร้างขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่ต่อเนื่องกันนอกจากนั้นยังโปรดเกล้าฯให้พระราชวงศ์ผู้ใหญ่เชื้อสายของพระองค์เจ้ากุ พระน้องนางเธอในรัชกาลที่ 1 ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ 4 ได้เฉลิมยศเป็นกรมหลวงนรินทรเทวีซึ่งมีตำแหน่งที่ประทับอยู่ท้ายวัง ย้ายไปประทับที่ริมประตูสะพานหันเพื่อสร้างวิหารพุทธไสยาสน์ที่นั่น การที่มีวังเจ้านายหลายวังรวมกลุ่มกันเช่นนี้ รวมทั้งการสร้างวิหารพุทธไสยาสน์ในบริเวณวัดพระเชตุพนด้วย คงจะเกิดเป็นชุมชนใหญ่ชุมชนหนึ่งที่มีทั้งเจ้านาย ข้าราชการ และไพร่สมในที่เดียวกัน นอกจากนั้นบริเวณนี้เป็นพื้นที่ใกล้แม่น้ำ มีคลังสินค้าของหลวงตั้งอยู่ และยังมีวังเจ้านายบริเวณริมแม่น้ำใกล้ปากคลองตลาดอีก 3 วัง ทั้งมีตลาดท้ายสนามเป็นที่จับจ่ายสินค้าของบรรดาชาววังจากพระบรมมหาราชวัง และยังมีตลาดท่าเตียน ตลาดปากคลองตลาด ซึ่งเป็นการค้าขายของราษฎรสามัญต่อเนื่องกันไปจนถึงคลองคูเมืองเดิม

ส่วนพื้นที่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเทพมหานคร ใกล้ประตูสะพานหันภายในเขตกำแพงเมือง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดเกล้าฯให้พระราชวงศ์ผู้ใหญ่ในข้างต้น เสด็จมาประทับเป็นประธานที่ริมประตูสะพานหัน เพื่อควบคุมความเป็นไปของบริเวณนี้ ส่วนพื้นที่นอกกำแพงเมือง ซึ่งเป็นถิ่นพำนักของชาวจีนกลุ่มใหญ่ที่ย้ายมาจากพื้นที่ที่สร้างพระบรมมหาราชวัง ก็เป็นชุมชนหนาแน่นขยายตัวไปเป็นวงกว้าง มีกิจกรรมการค้าขายเป็นหลักและมีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจของชาติเป็นอย่างมาก เกิดมีตลาดเช่น ตลาดสะพานหัน ตลาดสำเพ็ง เป็นต้น

สมัยรัชกาลที่4

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังเป็นสมเด็จเจ้าพระอนุชาธิราชในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ทรงคบค้าสมาคมกับชาวต่างชาติและได้ทรงศึกษาวิชาการต่างๆ เช่น ทรงศึกษาภาษาลาตินกับสังฆราชบาล เลอแก้วดีในสมัยที่ยังเป็นบาทหลวงอธิการวัดคอนเซ็ปชัน เพราะบาทหลวงผู้ซึ่งพูดภาษาไทยได้คล่อง มักเข้าไปเฝ้าทูลถามถึงประเพณีของไทย และภาษาบาลีอยู่เนืองๆ จึงทรงศึกษาภาษาและประเพณีฝรั่งแลกเปลี่ยนกัน และเมื่อเสด็จมาประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศน์วรวิหารก็ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีอเมริกัน จนสามารถทรงอ่าน เขียน ดรัส ได้คล่อง และได้ทรงศึกษาวิชาอื่นๆตามตำราที่ฝรั่งแต่งขึ้นไว้ได้ เช่น ทรง

ศึกษาประวัติศาสตร์การปกครอง และดาราศาสตร์ทางฝรั่งมาเทียบกับตำราโหราศาสตร์ของไทย ทั้งนี้เพราะจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงติดต่อกับชาวต่างประเทศ ทำให้ได้ทรงตระหนักถึงภัยจากประเทศตะวันตกที่จะขยายแหล่งอาณานิคมสู่ประเทศไทย จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจถึงการเมืองการปกครองของประเทศมหาอำนาจตะวันตกให้มากยิ่งขึ้น

ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติใน พ.ศ. 2394 จึงได้ทรงดำเนินนโยบายปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงประเพณีต่างๆ ที่ล้าสมัย พร้อมกับคบค้ากับประเทศตะวันตกให้มากขึ้นโดยรับวิทยาการและอารยธรรมตะวันตกที่ทรงวินิจฉัยแล้วว่า เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ และนำมาประยุกต์ใช้ในรูปแบบที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยเพื่อพัฒนาสังคมและประเทศชาติให้ทันกับยุคสมัย อันเป็นวิถีทางที่จะทำให้รอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก

การขยายขอบเขตของเมืองและการสร้างสาธารณูปโภค

1 การขุดคลอง

เพื่อเป็นการพัฒนาบ้านเมืองให้กว้างขวางขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองขึ้นหลายสายทั้งในสวนภูมิภาคและในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ ภายในเขตกรุงรัตนโกสินทร์โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษมและคลองถนนตรง เพื่อประโยชน์ในการคมนาคมและการขยายขอบเขตของกรุงรัตนโกสินทร์

คลองผดุงกรุงเกษมเป็นคลองที่ขุดขึ้นใหม่ เพื่อขยายพื้นที่ของกรุงรัตนโกสินทร์ให้ไกลกว่ากำแพงพระนครที่มีอยู่เดิม ลักษณะเป็นคลองคูขนานกับคลองรอบกรุงที่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 คลองนี้เริ่มต้นที่ข้างวัดเทวราชกุญชรริมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือ มาสู่ข้างวัดมหาพฤฒารามริมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ตลอดเส้นทางของคลองคูเมืองเดิมที่ขุดขึ้นใหม่นี้ ไม่มีการก่อกำแพงเมืองเลียบแนวคลองเหมือนดังที่เคยทำมาก่อน แต่มีการสร้างป้อมเรียงรายไปตามริมคลองโดยตลอดและยังสร้างป้อมที่ฝั่งธนบุรีอีกด้วย ในการสร้างป้อมครั้งนี้ก็เพื่อป้องกันข้าศึก เมื่อมีเหตุการณ์คับขันก็จะจัดกำลังด้านทานโดยชักปีกการะหวางป้อมให้ถึงกันโดยตลอด การขุดคลองและการสร้างป้อมเหล่านี้สำเร็จลงได้ใน พ.ศ. 2397 ทำให้อาณาเขตของพระนครเพิ่มขึ้นจากเดิม 1 เท่าตัว

2 การสร้างถนน

การพัฒนาประเทศในแนวความคิดของคนตะวันตกได้เริ่มขึ้น โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับแนวความคิดของชาวตะวันตกที่จะสร้างถนนเป็นการถาวรขึ้น เมื่อกงสุลต่างประเทศได้เข้าชื่อขอให้สร้างถนน ทรงเห็นว่าการที่ชาวต่างประเทศได้เขียนขอพระราชทานมานั้น เป็นการเตือนสติเพื่อจะที่บ้านเมืองดงามขึ้น ดังนั้นใน พ.ศ. 2404 จึงโปรดให้พระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กองสร้างถนนขึ้นสายหนึ่งเริ่มต้นจากคลองรอบกรุงที่ริมวังเจ้าเขมร (เชิงสะพานดำรงสถิตย์) ตรงไปต่อกับถนนตรงที่คลองผดุงกรุงเกษมและตัดแยกจากถนนใหม่ตรงเหนือวัดสามจีน (วัดไตรมิตร) ตรงลงไปหลังบ้านฝรั่งจนตกแม่น้ำที่ตำบลดาวทองอีกสายหนึ่ง ถนนนั้นคือถนนเจริญกรุงหรือถนนตก เมื่อสร้างเสร็จใหม่ ๆ ราษฎรพากันเรียกว่า "ถนนใหม่" ส่วนฝรั่งเรียกว่า "นิวโรด" เป็นถนนเจริญกรุงตอนนอกกำแพงเมือง

3 การสร้างสะพาน

ในช่วงรัชกาลที่ผ่านมา ลักษณะของสะพานส่วนใหญ่คงเป็นสะพานปู้ด้วยไม้สำหรับข้ามและประชาชนสัญจรไปมา แต่ในช่วงรัชกาลนี้ได้รับวิทยาการจากต่างประเทศ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานเหล็กแทนสะพานไม้ โดยบอกบุญไปยังพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และคหบดี ผู้มีศรัทธาออกค่าใช้จ่าย เช่น สะพานเหล็กบน(สะพานดำรงสถิตย์)พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวิศุณยานิภาธรพระราชโอรสองค์ใหญ่ของรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นผู้ออกค่าใช้จ่าย และสะพานเหล็กกลางสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์

เป็นผู้ออกค่าใช้จ่าย นอกจากนั้นยังมีสะพานหลักรูปโค้ง เช่น สะพานนรรัตน์สถานข้ามคลองบางลำพู สะพานหกวินดาข้ามคลองคูเมืองเดิม สะพานสุประดิษฐ์ สะพานนพวงศ์ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม เป็นต้น

สมัยรัชกาลที่ 5

ช่วงรัชกาลนี้อิทธิพลการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจฝ่ายตะวันตก ได้แก่ อังกฤษ และ ฝรั่งเศส ซึ่งต่อเนื่องมาจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีอยู่ และมีความรุนแรงยิ่งขึ้นโดยเฉพาะเมื่อประเทศมหาอำนาจเหล่านั้นได้ครอบครองประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งได้แก่ พม่า มลายู และอินโดจีนไปแล้ว ก็ยิ่งพยายามขยายอำนาจแผ่มาถึงประเทศไทยต่อไปด้วย เหตุนี้ผู้ปกครองประเทศในขณะนั้นจึงหาวิธีทางที่จะเอาตัวรอด โดยพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับประเทศดังกล่าวและริบพัฒนาประเทศให้รัดกุม พร้อมทั้งเรียนรู้ความเป็นไปของประเทศเพื่อนบ้านที่ถูกปกครองโดยมหาอำนาจเหล่านั้น เพื่อการแก้ปัญหาต่อไป

จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเสวยราชสมบัติ เมื่อมีพระชนมพรรษาได้เพียง 15 พรรษา ในช่วงเวลาแห่งการเตรียมพระองค์ที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้จัดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต่างประเทศถึง 2 ครั้ง เพื่อทอดพระเนตรแบบแผนการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี และความเป็นไปของประเทศใกล้เคียงที่ถูกปกครองโดยประเทศตะวันตกเหล่านั้น โดยได้เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา ต่อมาเสด็จประพาสอินเดียและพม่าอีกครั้ง การเสด็จประพาสทั้ง 2 ครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรเห็นความเจริญของประเทศต่างๆ จึงได้ทรงนำแนวความคิด และแบบอย่างที่เหมาะสมมาปรับปรุงประเทศให้เจริญก้าวหน้าในเวลาต่อมา เรียกได้ว่าเป็นการปฏิรูปบ้านเมืองในด้านการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ การทหาร และอื่นๆ อีกหลายด้าน

การเร่งรีบพัฒนาบ้านเมืองในระยะตลอด 42 ปี แห่งการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและองค์ประกอบของเมือง ทั้งทางกายภาพและสภาพแวดล้อม ล้วนเป็นจุดเริ่มของการวางแผนเพื่อพัฒนาประเทศทั้งสิ้น การพัฒนาไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะในเมืองหลวง แต่ยังได้ขยายขอบเขตไปยังหัวเมืองต่างๆ ทั่วประเทศ มีการเชื่อมประสานกันเป็นโครงข่าย ภายในเมืองก็มีการเชื่อมโยงระหว่างศูนย์กลางการปกครองกับแหล่งชุมชน ซึ่งจับตัวกันเป็นกลุ่มๆ กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้กรุงรัตนโกสินทร์กลายเป็นมหานครที่สมบูรณ์แบบ การเปลี่ยนแปลง เช่น

1 การพัฒนาระบบคมนาคม

การสร้างถนน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินนโยบายในการพัฒนาบ้านเมืองตามรอยพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนเพิ่มขึ้นอีกหลายสาย อีกทั้งปรับปรุงถนนเดิมให้ดียิ่งขึ้น เช่น การปรับปรุงถนนบำรุงเมือง เพื่องนครที่ยังคับแคบให้กว้างขึ้น อีกทั้งสร้างตึกแถวขึ้นสองฟากถนน ตามรูปแบบที่ได้ทอดพระเนตรมาจากสิงคโปร์

การขุดคลอง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการขุดคลองว่า “ในปีหนึ่งควรจะมีการขุดคลองใหม่ขึ้นสายหนึ่ง จะทำให้บ้านเมืองเจริญ” จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองขึ้นคลองหนึ่งเรียกว่า คลองสวัสดิ์เปรมประชากรในพ.ศ. 2413 เริ่มตั้งแต่คลองโคกออกสำน้ำเกาะเกิดผ่านดอนเมืองมาถึงกรุงเทพ

มหานครบรรจบกับคลองผดุงกรุงเกษมหน้าวัดโสมนัสวิหาร ทำให้มีประชาชนไปตั้งบ้านเรือนขึ้นหนาแน่นและได้ประโยชน์ในด้านคมนาคมทางน้ำและขยายพื้นที่เกษตรกรรมไปพร้อมๆ กัน

การสร้างสะพาน

เมื่อการสร้างถนนเพื่อขยายการคมนาคมทางบก ได้ตัดผ่านส่วนที่เป็นคลองซึ่งเป็นโครงข่ายของการคมนาคมทางน้ำที่มีอยู่เดิม จึงจำเป็นต้องสร้างสะพานเพื่อเชื่อมถนนทั้งสองฝั่งคลองเข้าหากัน สะพานข้ามคลองต่างๆ นั้น มีทั้งสะพานไม้ สะพานเหล็ก และสะพานทอดตามแบบที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยทอดพระเนตรจากประเทศชวา สะพานเหล่านี้มีความคงทนถาวรกว่าสะพานคนเดินที่มีมาแต่เดิม นอกนั้นยังมีการขยายสะพานเดิมให้กว้างขึ้น หรือสร้างขึ้นใหม่ทดแทนที่ชำรุด นอกจากนั้นทุกๆ วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของแต่ละปี ยังมีการสร้างสะพานขึ้นใหม่ทุกปี สะพานดังกล่าวนี้มีชื่อน่าหว่า "เฉลิม" และลงท้ายด้วยเลขตามปีพระชนมพรรษาด้วย เช่น สะพานเฉลิมศรี 42 สะพานเฉลิมยศ 45 เป็นต้น นอกจากสะพานที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างแล้วยังมีสะพานอีกหลายแห่งที่พระราชวงศ์ ขุนนาง เสนาบดี พ่อค้า และประชาชนร่วมกันสร้าง ส่วนวัสดุที่สร้างสะพานในรัชกาลนี้ จะเป็นวัสดุที่คงทนถาวรต่อการใช้สอยมีรูปแบบตามคุณค่าของศิลปะตะวันตก และได้มาตรฐานการก่อสร้างอย่างสมบูรณ์

บริเวณถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนคร

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับจากเสด็จประพาสสิงคโปร์ ได้ทอดพระเนตรเห็นความเจริญของบ้านเมืองสิงคโปร์ จึงได้ทรงนำแนวความคิดนั้นมาปรับปรุงพื้นที่บริเวณสองข้างถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนครที่รัชกาลที่ 4 ได้ทรงสร้างขึ้น เนื่องจากถนนบางถนน ได้แก่ ถนนบำรุงเมือง ยังมีขนาดไม่กว้างมากนัก และคดเคี้ยวไม่ได้ระเบียบ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายถนนออกไปให้กว้างขึ้น และตัดถนนให้ได้แนวตรง พร้อมทั้งรื้อห้องแถวเดิมและสร้างใหม่เป็นตึกแถวสองชั้นที่อยู่ในปัจจุบัน ตึกแถวที่สร้างนี้เป็นที่ทำมาค้าขายและอยู่อาศัยของชาวจีน และแขกเปอร์เซีย

บริเวณริมสะพานช้างโรงสี

ที่บริเวณนี้นอกจากจะมีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งย้ายมาจากบริเวณฝ่ายหน้าในพระบรมมหาราชวัง และยังมีวังเจ้านายพระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 อีกหลายวัง เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงภูวเรศธำรงศักดิ์อีก 3 วัง ต่อมาได้ตัดได้ตัดถนนผ่านกลางวังเชื่อมระหว่างถนนเพ็ญนคร และถนนอัษฎางค์ จึงเกิดเป็นแพร่งนรา แพร่งสรรพศาสตร์ และแพร่งภูธร

บริเวณริมถนนมหาชัย

พื้นที่ตั้งแต่ประตูสำราญราษฎร์ไปจนถึงประตูสะพานหันมีวังสำคัญ ได้แก่ วังกรมพระสมมุติตั้งอยู่ปากประตูสำราญราษฎร์ เมื่อรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานข้ามคลองรอบกรุง จึงได้ตั้งชื่อสะพานนั้นว่าสะพานสมมุติอมรรคตามพระนามของเจ้านายพระองค์นั้น นอกจากนั้นยังมีวังที่สำคัญอีกวังหนึ่งได้แก่ วังสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระอนุชากรมพระชนกชนนีของรัชกาลที่ 5 ตั้งอยู่ปากประตูสะพานหัน เมื่อรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานข้ามคลองรอบกรุง และพระราชทานวาสะพานสมมุติอมรรค และได้โปรดเกล้าฯ ให้ต่อเส้นถนนบำรุงเมืองจากประตูสำราญราษฎร์ไปยังคลองผดุงกรุงเกษม สองข้างถนนบำรุงเมืองที่ขุดขึ้นใหม่บางส่วนได้สร้างขึ้นเป็นบ้านพักอาศัยขนาดใหญ่

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสยุโรป เพื่อเชื่อมสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ พระองค์ได้ทอดพระเนตรความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการในทวีปยุโรป จึงได้ทรงนำแนว

ความคิดเหล่านั้นมาประยุกต์กับสภาพเศรษฐกิจสังคมไทย เกิดเป็นความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทางด้านกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์อีกครั้งหนึ่ง เมื่อโปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชวังสวนดุสิต ขึ้นทางด้านทิศเหนือของกรุงรัตนโกสินทร์ การสร้างพระราชวังดุสิตก่อให้เกิดมีถนนเชื่อมระหว่างพระราชวังดุสิตและพระบรมมหาราชวังขึ้นหลายสาย ได้แก่ ถนนสามเสนเป็นถนนเลียบแม่น้ำเจ้าพระยาไปสู่พระราชวังดุสิต

ต่อเมื่อรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จไปประทับที่พระราชวังดุสิตเป็นส่วนใหญ่แล้ว จึงเกิดมีถนนสำคัญคือ ถนนราชดำเนิน แบ่งเป็นสามตอน คือ

1 ถนนราชดำเนินนอก

ตัดจากประตูพระราชวังสวนดุสิตมายังประตูเมืองที่มีชื่อว่าประตูพุดทิบาต ผ่านวัดพระหมสุรินทร์(วัดปริณายก)แบ่งพื้นที่วัดออกเป็นสองสวน ผ่านป้อมหักกำลังตัสกร จึงจำเป็นต้องรื้อป้อมตรงนั้นออกพร้อมทั้งสร้างสะพานข้ามคลองรอบกรุงพระราชทานนามว่าสะพานผ่านฟ้าลีลาศ สองข้างถนนปลูกต้นหูกวาว

2 ถนนราชดำเนินกลาง

เริ่มต้นจากประตูพุดทิบาต ผ่านพื้นที่ว่างเป็นท้องนามายังคลองคูเมืองเดิมทางตอนหน้าของพระราชวังบวรสถานมงคล พร้อมทั้งสร้างสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิมพระราชทานนามว่า สะพานผ่านพิภพลีลาสวนสองข้างทางปลูกต้นมะฮอกกานี สวนพื้นที่สองฝั่งของถนนเป็นที่ตั้งของวังเจ้านายหลายวัง

3 ถนนราชดำเนินใน

เริ่มต้นจากสะพานผ่านพิภพลีลามายังพระบรมมหาราชวัง ในการตัดถนนเส้นนี้ได้ตัดผ่านพื้นที่ตอนหน้าพระราชวังสถานมงคล และได้ปรับพื้นที่นั้นให้เป็นสวนหนึ่งของสนามหลวงเพื่อให้สนามหลวงมีขนาดกว้างขึ้นและมีรูปร่างที่สวยงาม ในการตัดถนนเส้นนี้โปรดเกล้าฯให้ปลูกต้นมะขามโดยรอบดั่งที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน

สมัยรัชกาลที่ 6

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ต่อจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2453 ในระหว่างทรงบริหารประเทศพระองค์ได้ทรงปกครองประเทศตามแบบแผนและการพัฒนาตามรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมชนกที่ไว้ริเริ่มไว้ มีการสร้างและทำนุบำรุงสิ่งต่างๆที่ก่อให้เกิดการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์

จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างพระราชวังดุสิตขึ้นทางด้านเหนือของพระนคร นอกเขตคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นเขตคลองคูเมืองชั้นนอก และยังได้โปรดฯให้สร้างวังพญาไทขึ้นทางทิศตะวันออกของพระราชวังดุสิตอีกแห่ง ช่วงรัชกาลนี้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ(สมเด็จพระราชชนนีในรัชกาลที่ 6)ได้เสด็จไปประทับที่วังพญาไทจนเสด็จสวรรคต หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงรื้อตำหนักบางหลังลง และสร้างขึ้นใหม่ยกฐานะขึ้นเป็นพระที่นั่ง ใช้เป็นที่ประทับของพระองค์ในบางช่วงเวลา

ขณะเดียวกันการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตกก็ยังไม่หมดสิ้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงหาทางที่จะสร้างเมืองหลวงที่สองขึ้น จึงได้โปรดเกล้าฯให้ปรับปรุงพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐมให้มีความสำคัญมากพอที่จะเป็นศูนย์กลางการบริหารประเทศได้ในอนาคต และได้โปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชวังมฤคทายวันขึ้นที่ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี จะเห็นได้ว่าพื้นที่ตอนใต้เริ่มมีความสำคัญขึ้นมา ความเจริญไม่ได้จำกัดอยู่ในเขตเมืองหลวงอีกต่อไป แต่พัฒนาออกไปสู่ชนบทด้วย

ช่วงรัชกาลนี้ได้เกิดมีพระราชวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์ขึ้นหลายแห่งทั้งในพระนคร และต่างจังหวัด ก่อให้เกิดศูนย์ของการปกครองขึ้นหลายแห่ง เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการบริหารและการปกครองประเทศ เมื่อเสด็จไปประทับที่ใดก็เปรียบเสมือนศูนย์กลางแห่งการบริหาร และการปกครองก็ตามไปที่นั่นด้วย

เมื่อเกิดมีสถานที่สำคัญของเมืองถึง 2 บริเวณ ในกรุงเทพมหานครรวมทั้งต่างจังหวัดด้วยแล้ว ก่อให้เกิดโครงข่ายการคมนาคมที่สำคัญขึ้น ในส่วนกรุงเทพมหานครได้เกิดเส้นทางเชื่อมระหว่างพระบรมมหาราชวังและพระราชวังดุสิต เกิดมีการปรับปรุงถนนหนทางเพื่อยานพาหนะที่เพิ่มความสำคัญขึ้นได้แก่ รถยนต์ ซึ่งใช้แพร่หลายในรัชกาลนี้

การตัดถนนราชดำเนินตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างพระราชวังดุสิตกับพระบรมมหาราชวัง ให้กับเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินอย่างเป็นทางการ จึงเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่อีกบริเวณหนึ่ง ส่งผลไปถึงขนาดของเมืองที่ขยายตัวกว้างขวางขึ้น กำแพงเมือง และป้อมปราการ เริ่มถูกรื้อลงทีละน้อย ปัจจุบันเหลือเพียง 3 แห่ง ยังคงอยู่เพราะได้รับการอนุรักษ์ไว้เป็นโบราณสถานของชาติ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดเกล้าฯสร้างที่ทำการประปา ที่ทำการไฟฟ้า ที่ทำการกรมเจ้าท่า สวนสถานีหัวลำโพงซึ่งรัชกาลที่ 5 ได้ทรงสร้างทางรถไฟไว้แล้ว ก็ได้ทรงโปรดเกล้าฯสร้างสถานีเพื่อเป็นศูนย์กลาง ตลอดจนสวนสาธารณะเพื่อประชาชน เช่น สวนสนามหลวง หน้าหัวลำโพง สวนวชิรเวศน์ 22 เป็นต้น

ระบบการคมนาคมในช่วงรัชกาลนี้ เริ่มใช้ถนนเป็นหลักมากขึ้น เนื่องจากมีรถยนต์ รถรับจ้างต่าง ๆ ตลอดจนรถไฟ รางรถราง เพิ่มจำนวนขึ้นกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 หลายเท่า จนในที่สุดการคมนาคมทางน้ำก็ลดความสำคัญลงโดยสิ้นเชิง ถูกลองต่าง ๆ ดันขึ้นไม่ได้รับการขุด รักษาความสะอาด บางเส้นถูกถมเป็นถนน วัด วัง บ้านราษฎร ตลอดจนสถานที่ที่เคยหันหน้าสู่คลอง ก็เปลี่ยนกลับหันหน้าสู่ถนนจนหมดสิ้น อาจกล่าวได้ว่า ถนน กลายเป็นแกนนำความเจริญสิ่งใหม่ของเมือง สำหรับการขนส่งสาธารณะสามารถใช้บริการรัฐได้ทั้งทางบกคือ รถไฟ ทางน้ำคือ เรือกลไฟ และทางอากาศคือ เครื่องบิน

จะพบวาทศิลป์ที่ยิ่งใหญ่งดงามเกี่ยวข้องกับลักษณะโครงสร้างของสังคมในแต่ละยุคสมัย และในสมัยดังกล่าว วัดกับพระราชวังจะเป็นแหล่งรวมของศิลปกรรมที่วิจิตรตระการตา นับเป็นการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรที่แนบแน่น

ศิลปกรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตของผู้คนทั้งหลายได้อย่างลึกซึ้ง และการที่ช่างในอดีตสามารถสร้างสรรค์ผลงานได้ยิ่งใหญ่ มีความปราณีตบรรจงได้นั้น นอกจากช่างจะต้องเป็นผู้มีความสามารถสูงแล้ว ช่างก็มีหลักประกันโดยเฉพาะฐานะทางเศรษฐกิจของช่างได้รับการอุปถัมภ์ชดเชยอย่างมั่นคงซึ่งในเวลาต่อมาเมื่ออำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองเปลี่ยนแปลงไป จากองค์พระมหากษัตริย์มาอยู่กับคณะราษฎร เมื่อ พ.ศ. 2475 ฐานะต่างๆของช่างก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย เพราะนับแต่นั้นช่างเขียนหรือศิลปินก็มีลักษณะพึ่งตนเองมากขึ้น การสร้างสรรค์งานศิลปะแขนงต่างๆ ก็ต้องพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปรับใช้กลุ่มอิทธิพลใหม่ หรือสนองความต้องการกับผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ และการเมืองที่เข้ามาแทนที่ เหล่านี้คือเกณฑ์ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปกรรมกับสภาพของสังคมที่เป็นมาทุกยุคทุกสมัย

การที่จะพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าก็จำเป็นที่จะต้องอาศัยคนจำนวนมาก การศึกษาในสมัยนี้มีการขยายเป้าหมายที่กว้างขวางขึ้น เช่น เพื่อฝึกคนเข้ารับราชการ เพื่อคุณประโยชน์แก่ทวยราษฎร์ เพื่อเป็นอิสระแกตัว และเพื่อขยายอาชีพของประชาชน ส่วนการศึกษาในด้านต่างประเทศนั้น สมัยรัชกาลที่ 5

ลัทธิอาณานิคมได้ปรากฏให้เห็นได้โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การคุกคามจากอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งกลายเป็นผลกระทบทางด้านการศึกษาของผู้นำไทย เพื่อที่จะตอบโต้กับอิทธิพลนี้ ผู้นำไทยต้องยอมรับการศึกษาตะวันตกและได้มีการส่งบุตรหลานไปศึกษาในต่างประเทศในที่สุด และผลจากการสนับสนุนทางการศึกษาแม้จะยังไม่ถึงคนส่วนใหญ่ แต่ก็ได้กลายเป็นพื้นฐานที่ส่งผลสะท้อนต่อประเทศชาติอย่างยาวไกล นอกจากนั้น การที่คนสวนหนึ่งได้มีโอกาสออกไปศึกษานอกประเทศ นอกจากจะศึกษาทางด้านศิลปวัฒนธรรมโดยตรงแล้ว การที่มีประสบการณ์ในทางอ้อมต่อศิลปกรรมในประเทศโลกตะวันตกก็มีผลต่อการพัฒนาศิลปกรรมในเวลาต่อมา การยอมรับความเจริญก้าวหน้าและวิทยาการด้านต่างๆของตะวันตกก็ได้รวมไปถึงการยอมรับวิทยาการที่ก้าวหน้าของศิลปกรรมไปด้วย

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องสะพานบนเกาะรัตนโกสินทร์ พบว่านอกเกาะรัตนโกสินทร์ยังมีสะพานที่น่าสนใจอีก ผู้วิจัยจึงขอเสนอหัวข้อสำหรับการวิจัย ดังนี้

- 1 การศึกษาวิเคราะห์สะพานที่ทอดข้ามคลองแสนแสบ
- 2 การศึกษาวิเคราะห์สะพานที่ทอดข้ามคลองบางกอกน้อย และคลองบางกอกใหญ่

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยในวิชาเอกศิลปศึกษา ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะในการนำไปใช้กับการเรียนการสอนในวิชาศิลปศึกษา ดังนี้

- 1 บูรณาการความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปกับการออกแบบลวดลาย เพื่อให้มีความหลากหลายในการออกแบบ
- 2 บูรณาการความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปกับการออกแบบงานประติมากรรม

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กิตติ วัฒนมหาคม (2547) สัตว์มงคลเครื่องราง ของขลัง กรุงเทพฯ บริษัท สร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด
- กัจจกร สุนพงษ์ศรี (2526) ประวัติศาสตร์ศิลปะตะวันตก ศิลปะตะวันตกสมัยกลาง กรุงเทพฯ บริษัท สาร
มวลชน จำกัด
- _____ (2532) ประวัติศาสตร์ศิลปะตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 18 – 19 กรุงเทพฯ สำนัก
พิมพ์สงเสริมศิลปศึกษา
- กัทร สกิริกุล และคณะ (2525) หนังสือภาพกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภา
ไซแสง สุขะวัณณะ (2520) การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีต่อแบบอย่างของ
-งานสถาปัตยกรรมในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2208 – 2475 วิทยานิพนธ์ สด ม
(สถาปัตยกรรม-ไทย) กรุงเทพฯ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทยเอกสาร
คณะอนุกรรมการสารานุกรมดำเนินงานจัดทำสารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2523)
สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1 ก-ม กรุงเทพฯ เจริญวิทย์การพิมพ์
จอร์จ เฟอ์กูสัน (2542) เครื่องหมายและสัญลักษณ์ในคริสต์ศิลป์ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์
- ชาลี เอี่ยมกระสินธ์ (2536) สมุดภาพโบราณตำนานรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์เมืองโบราณ
ดาวรัตน์ ชูทรัพย์ (2545) เกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ พี เอส พี จำกัด
- ถาวร จารุกิจดิษฐ์ (2541) สะพานในกรุงเทพมหานครและสะพานในรัชกาลที่ 5 กรุงเทพฯ พิมพ์
ที่บริษัท เอส ที พี เวิลด์ มีเดียจำกัด
- เทพ สุนทรสารทูล (2534, กรกฎาคม) “สะพานเจริญศรัทธา,” วารสารวิชาการฐานธรรมสาร 19(3) 74 – 76
- เทพชู ทับทอง (2539) กรุงเทพฯ ในอดีต กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์สุภาพใจ
- นพวัฒน์ สมพันธ์ (2540) ลายปูนปั้น งานช่างประณีตศิลป์ของไทย กรุงเทพฯ โรงพิมพ์การศาสนา
แนนน้อย ตักศิรินทร์, ม.ร.ว. และคณะ (2534) องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ปฐิพัทธ์ ดาระดาช (2538) ลายไทย ภาพไทย 1 กรุงเทพฯ บริษัท งานดี จำกัด
- ประพัฒน์ ตรีณรงค์ (2537, กรกฎาคม-กันยายน) “สะพานมหาดไทยอุทิศ สะพานไทย-กรุงเทพฯ,” วารสาร
ไทย 14(55) 11 – 15

- ประยูทธ วรรณอุดม (2542) “รถม้า,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง – กรุงเทพมหานคร เล่ม 11*
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ หน้า 5390 - 5392 กรุงเทพฯ พิมพ์ที่บริษัท
สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด
- ปราณี กล้าส้ม (2544, กรกฎาคม – กันยายน) “ปากคลองตลาดเมื่อกาลก่อน,” *วารสารเมืองโบราณ* 27(3) 97
– 105
- ปาริณทร์ เครือทอง (2543, กุมภาพันธ์) “ตึกแถวราชดำเนิน ป้อมปราการ ประชาธิปไตย,” *วารสารศิลปวัฒนธรรม* 21(4) 132 – 133
- ปิยนาด บุนนาค (2525) *คลองในกรุงเทพฯ ความเป็นมาการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่องานกรุงเทพฯ ในรอบ
200 ปี (พ.ศ. 2325 – 2525)* กรุงเทพฯ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- _____ (2542) “คลอง,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง – กรุงเทพฯ เล่ม 2* มูลนิธิสารานุกรม
วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ หน้า 889 - 902 กรุงเทพฯ พิมพ์ที่บริษัทสยามเพรส แมเนจ
เม้นท์ จำกัด
- สุสติ ทิพทัส (2541) *ช่างฝรั่งในกรุงเทพฯ* กรุงเทพฯ โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- “ผานพิภพลีลา ผานฟ้าลีลาศ มัฆวานรังสรรค์ สะพานบนถนนราชดำเนิน” (2535, ตุลาคม) *วารสารศิลปวัฒนธรรม*
13(12) 132 – 152
- พิจิตร พูนพนิช สะพานชุด “เฉลิม” “นำหน้าในสมัย ร 5” กรุงเทพฯ พิมพ์ที่โรงพิมพ์สวนทองถิ่น
กรมการปกครอง ถนนพหลโยธิน
- มานิต หล่อพินิจ (2526) *ลายไทย* กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พิทยวิสุทธิ์
- มัทริยา ธาราทรัพย์ (2544 มกราคม-มีนาคม) “สะพานเฉลิมพระชนม์เจริญพรรษา,” *วารสารความรู้คือประทับ*
31(1) 28 – 31
- ยงธนิศร์ พิมพ์เสถียร (2540) *คู่มือเดินชมเมือง ชุด เกาะรัตนโกสินทร์* กรุงเทพฯ ศูนย์การพิมพ์พลชัย
- ลาวัญญ์ โชติามระ (2527) *ชีวิตชาวกรุงสมัยคอนคตวรรษมาแล้ว และชีวิตชาวกรุงสมัยสงคราม*
กรุงเทพฯ แพรพิทยา
- วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ (2542) “ตลาดน้ำ,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง – กรุงเทพฯ เล่ม 5* มูลนิธิ
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ หน้า 2209 – 2213 กรุงเทพฯ พิมพ์ที่บริษัท
สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด
- _____ (2542) “หมู, อนุสาวรีย์,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง – กรุงเทพฯ เล่ม 15*
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ หน้า 7010 กรุงเทพฯ พิมพ์ที่บริษัท
สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด
- วิมาลา ศิริพงษ์ (2539, มกราคม-มีนาคม) “จาก “สามเพ็ง” สู่ “วานิช 1” ประสบการณ์(ส่วนตัว)ในการ
สัมภาษณ์และสัมผัส “สามเพ็ง,” *วารสารเมืองโบราณ* 22(1) 43 - 56

วัฒน์ จุฑะวิภาต (2536, กรกฎาคม-กันยายน) "กรุงเทพฯ-สะพาน สะพานมหาดไทยอุทิศ," วารสารความรู้คือ
ประจำปี 1(3) 2

ศิริชัย นฤมิตรเรขการ (2520) สะพานเก่ากรุงเทพฯ กรุงเทพฯ อักษรสัมพันธ์

ศิริพงศ์ พยอมแย้ม (2525) ศิลปกรรมไทยพื้นฐาน กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์

ศิลปากร,กรม (2521?) งานผังรูปแบบฯ ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี รายงานการสำรวจโบราณ

สถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 4 กรุงเทพฯ อรุณการพิมพ์

_____ (2525) จดหมายเหตุแห่งชาติ จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ

สหประชาพานิชย์

_____ (2533) อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร มง จ กรุงเทพฯ กรมศิลปากรจัดพิมพ์

ศุภสิน สารพันธ์ (2545) ศิลปะไทย กรุงเทพฯ พิมพ์ที่ โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮ้าส์

เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล (2543) ลวดลายฝรั่ง นนทบุรี สำนักพิมพ์ทองคำเปลว

สะพานเก่า อนุสรณ์ประวัติศาสตร์ที่ยังให้เราได้ชื่นชม " (2544, กันยายน-ตุลาคม) วารสารรวมโพธิ์แก้ว 8(47)

86 - 88

สิทธิศักดิ์ ฐิติศรีสวัสดิ์กุล (2529) ออกแบบลวดลาย กรุงเทพฯ โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮ้าส์

สุนิสา มั่นคง (2542) "คู่มือ-กำแพงเมือง," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง - กรุงเทพฯ เล่ม 3 มูลนิธิ

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ หน้า 1034 - 1037 กรุงเทพฯ พิมพ์ที่บริษัท

สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด

สันต์ สุวรรณประทีป (2525 พฤษภาคม-ตุลาคม) "ล้าเลิโกดิด," วารสารศิลปวัฒนธรรม 3(7 - 12) 80 - 81

_____ (2525, เมษายน) "ล้าเลิโกดิด," วารสารศิลปวัฒนธรรม 3(6) 65 - 69

ไทญ นภายน (2538 มกราคม-ธันวาคม) "เลาะสะพานข้ามคลอง มองสองฝั่งคลองผดุงกรุงเกษม," วารสาร

เมืองโบราณ 21(1 - 4) 74 - 76

อเนก นาวิกมูล (2541, กรกฎาคม) "สะพานหันหันอย่างไร," วารสารศิลปวัฒนธรรม 19(9) 48 - 49

_____ (2541, กรกฎาคม - กันยายน) "ประวัติสะพานผ่านฟ้าเป็นอย่างไร," วารสารศิลปวัฒนธรรม

19(9 - 11) 40 - 41

_____ (2542) สมุดภาพเมืองไทย เล่ม 3 กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์โนรา

อำนาจ เบ็นสหาย (2524) ประวัติศาสตร์ศิลปกรรมร่วมสมัยของรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์

อักษรไทย

อัศนีย์ ชูอรุณ (2536) ประวัติศาสตร์ศิลปะยุคโบราณและยุคกลาง กรุงเทพฯ โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮ้าส์

_____ (2530) ประวัติศิลปะตะวันตก กรุงเทพฯ โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮ้าส์

Boardman, John (1985) Greek art Singapore Thames and Hudson

Fogle, Bruce (2002) The new Encyclopedia of the Dog London Doring Kindersley

Nancy H. Ramage & Andrew Ramage (1991) *Roman art* Romulus to Constantine Hong Kong
Mandarin offset International

Sunset over Ponte Vecchio (online) Accessed 21 August 2004 Available from <http://www.Virtourist.com/europe/venice/index.html>

Venice, Ponte di Rialto (online) Accessed 21 August 2004 Available from http://www.vacationidea.com/florence/gallery/ponte_vecchio_florence_Gallery3.html

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาว นียดา บุญมา
วันเดือนปีเกิด	วันที่ 29 เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2519
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	172/1 หมู่บ้านประชารไทย ซอยลาดพร้าว 93 ถนนลาดพร้าว แขวงวังทองหลาง เขตวังทองหลาง กรุงเทพมหานคร 10310
ตำแหน่งหน้าที่การงานในปัจจุบัน	สอนพิเศษศิลปะชั้นอนุบาล
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนอนุบาลจุฬาภรณ์
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2538	มัธยมปลาย จากโรงเรียนพัทลุง จังหวัดพัทลุง
พ.ศ. 2542	ศศ.บ (ศิลปะ) จากมหาวิทยาลัยทักษิณ
พ.ศ. 2548	กศ.ม (ศิลปศึกษา) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ